

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ON İKİ İMAMCI Şİİ RİVAYET KAYNAKLARINDA *MUSHAF-I FÂTİMA* İLE
İLGİLİ RİVAYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Kevser KESKİN**

**Enstitü Anabilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ebubekir SİFİL

TEMMUZ 2018

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ON İKİ İMAMCI Şİİ RİVAYET KAYNAKLARINDA *MUSHAF-I FÂTİMA* İLE
İLGİLİ RİVAYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Kevser KESKİN (157213024)

Enstitü Anabilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

Bu tez 02/07/2018 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

	Adı SOYADI	Kanaati			İmza
Jüri Başkanı (Danışman)	Doç. Dr. Ebubekir SİFİL	☐ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Fatma KIZIL	☐ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Serdar Demirel	☐ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU
BEYAN BELGESİ

Tez Başlığı: On İki İmamcı Şîî Rivayet Kaynaklarında *Mushaf-ı Fâtıma* İle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın toplam 104 sayfalık kısmına ilişkin aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve 25/05/2018 tarihinde taramayı yapan Dr. Öğr. Üyesi Hacı Bayram Başer tarafından şahsıma iletilen TURNİTİN intihal tespit programı raporuna göre tezimin benzerlik oranı % 16'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

Kaynakça hariç,

Alıntılar dâhil,

5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.

Bu bilgiler doğrultusunda tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

İmza

Adı Soyadı: KEVSER KESKİN

Öğrenci numarası: 157213024

Anabilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

Programı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

Türü: ()Proje (X) Yüksek Lisans Tezi ()Doktora Tezi

25.05.2018

Taramayı Yapan

Dr. Öğr. Üyesi Hacı Bayram BAŞER

ÖNSÖZ

Yeryüzünde hemen her dinin mutlaka yaşadığı mezhepleşme tecrübesini, İslâm Dini'nin de yaşaması neticesinde ortaya birçok itikadî mezhep çıkmıştır. Şîa da bunlardan biridir. Zamanla her mezhebin kendi literatürü oluşmuştur. Bu literatürün kontrol edilmesinin zorunluluğu ise tenkid ilminin gelişmesini beraberinde getirmiştir.

Şîa'nın rivayet kaynaklarında erken dönemde var olduğu iddia edilen pek çok kitap bulunmaktadır. Şîa'ya göre bunlardan bazıları herhangi bir müellifin kaleme aldığı bir kitap olmaktan ziyade Allah Teâlâ'nın Ehl-i Beyt'e bir lütfudur ve onlara bahsettiği özel bir ilmi ihtiva etmektedir. *Mushaf-ı Fâtıma*, geleceğe dair bilgileri içermesi bakımından bu gizli ve özel ilmin oldukça önemli bir parçasıdır.

Çalışmada Şîî dünyada, varlığı hususunda hemen hiçbir şüphe bulunmayan *Mushaf-ı Fâtıma* hakkındaki kanaatin, rivayetler tarafından ne kadar desteklendiği, başka bir deyişle bu inancın dayandığı rivayetlerin Şîa'nın kendi kriterlerine göre ne kadar sahih olduğu meselesi araştırma konusu edilmiştir.

Çalışma bir giriş, iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. İlk bölümde Sünnî ve Şîî kaynaklara müracaat edilerek Hz. Fâtıma'nın hayatı anlatılmıştır. Hz. Fâtıma ile ilgili iki mezhep arasında tartışma konusu olan meselelere değinilmemiş bu meseleler ile ilgili ulaşılabilen kaynakların bazıları dipnotta belirtilmiştir. Erken dönem rivayet literatürüne hızlı bir şekilde göz atılarak *Mushaf-ı Fâtıma*'nın bu literatür içerisinde nerede durduğu ifade edilmiş ve kısa bir tanıtımı yapılmıştır.

İkinci bölümde ise ilgili rivayetlerin Şîî kriterlere göre sened tenkidine yer verilmiştir. Kullanılan her terimde esas alınan tanım belirtilmiş, varsa kavramın başka tanımları da zikredilmiştir. Ardından metin mukayesesi söz konusu edilmeden, rivayetlerin muhteva değerlendirmesi yapılmıştır. Metin tenkidi bölümünde bu çalışmadan önce ifade edilen ihtilâflar, bu ihtilâflara verilen cevaplar ve daha önce zikredilmemiş birtakım çelişkilere yer verilmiştir.

Çalışmayı takdim etmeden önce, ilk öğretmenim ve en büyük destekçim olan babama, sevgilerini ve ilgilerini her daim yanımda hissettiğim anneme ve kardeşlerime, hadis alanını seçmemde büyük bir etkisi olan, hemen her anlamda benim için örnekliliği bulunan kıymetli hocam Doktor Öğretim Üyesi Fatma KIZIL'a, tezimi okuyup kıymetli görüşlerini esirgemeyip katkıda bulunan Prof. Dr. Serdar DEMİREL'e tez sürecinde hiçbir konuda benden desteğini esirgemeyen ve özveri ile ilgilenen tez danışmanım Doç. Dr. Ebubekir SİFİL'e ve son olarak ne zaman kapısını çalsam benimle titizlikle ilgilenen, yol gösteren, yardımını esirgemeyen meslektaşım, ablam Kübra ÇAKMAK'a ve tezin tashihi hususunda yardımlarını esirgemeyen arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca yüksek lisans eğitimini tamamlamam için bana izin veren Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığına ve Temel İslâm Bilimleri bölüm başkanlığına teşekkür ederim. Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Kevser KESKİN

Yalova 2018

İÇİNDEKİLER

BEYAN	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı	2
II. Araştırmanın Önemi ve Amacı.....	2
III. Araştırmanın Yöntemi ve Literatür Değerlendirmesi	3

BİRİNCİ BÖLÜM: HZ. FÂTİMA VE *MUSHAF-I FÂTİMA*

1. Hz. Fâtıma'nın Hayatı	8
2. İmamiyye'ye Göre Hz. Fâtıma.....	14
2.1. Hz. Fâtıma'nın Hayatı	14
2.2. Hz. Fâtıma'nın İsimleri.....	17
2.3. Şîh Tefsir Kitaplarında Hz. Fâtıma ile İlgili Bazı Yorumlar.....	18
3. Erken Dönem Rivayet Literatürü ve <i>Mushaf-ı Fâtıma</i>	19
3.1. <i>el-Câmia</i>	20
3.2. <i>el-Cefr</i>	21
3.3. <i>Mushaf-ı Fâtıma</i>	22

İKİNCİ BÖLÜM: *MUSHAF-I FÂTİMA* İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN SENET VE METİN TENKİDİ

1. Senet Tenkidi.....	26
2. Metin Tenkidi.....	76
2.1. <i>Mushaf-ı Fâtıma</i> 'nın Mahiyeti	76
2.2. <i>Mushaf-ı Fâtıma</i> 'nın Muhtevası.....	79
SONUÇ	87
KAYNAKÇA	89
ÖZGEÇMİŞ.....	95

KISALTMALAR

a.s	: ‘Aleyhis selâm
b.	: Bin, ibn
Bk/bk.	: Bakınız
bs.	: Baskı, basım
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
dn.	: Dipnot
h.ş.	: Hicrî Şemsî
H.z.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu ‘aleyhi ve sellem
t.s.	: Basım tarihi yok
thk.	: Tahkik eden
ö.	: Ölümü
Yay.	: Yayınları, Yayıncılık, Yayınevi
y.y.	: Yayın yeri yok

Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: On İki İmancî Şîî Rivayet Kaynaklarında *Mushaf-ı Fâtıma* ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Tezin Yazarı: Kevser KESKİN

Danışman: Doç. Dr. Ebubekir SİFİL

Kabul Tarihi: 02.07.2018

Sayfa Sayısı: vi + 95

Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Erken dönem Şîa rivayet kaynakları arasında var olduğu iddia edilen kitaplardan birisi de *Mushaf-ı Fâtıma*'dır. Kitap Şîî literatürde pek çok tartışmaya konu olması ve hakkında çok fazla ihtilâflı bilgi bulunmasına rağmen İmâmiyye nezdinde mevcudiyetiyle ilgili herhangi bir şüphe veya ihtilâf bulunmamaktadır. İmamların bilgi kaynakları arasında yer alması, imâmet nazariyesinin bir parçası olması, bu kitaba sahip olmanın imamda aranacak özelliklerden biri olması gibi sebeplerle kitabın İmâmiyye için varlığı oldukça önemlidir. Kitabın gaybette olması ve masum imamlar haricinde kimsenin görmediğine dair rivayetlerin bulunması dahi bu durumu değiştirmemiştir.

Çalışmada, *Mushaf-ı Fâtıma*'nın varlığına dair bu şüphe kabul etmez inanca dayanak teşkil eden rivayetlerin İmâmiyye nezdinde ne kadar sahih olduğu araştırma konusu edilmiştir. Yanı sıra ilgili rivayetlerin muhteva değerlendirmesi yapılarak *Mushaf-ı Fâtıma* hakkındaki ihtilâflara, bu ihtilâflara Şîî ulema tarafından yapılan tevellere, tevellerin eleştirisine ve araştırma boyunca tesbit edilen yeni çelişki noktalarına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fâtıma, *Mushaf-ı Fâtıma*, İmâmiyye, İmâmet

Yalova University Insitute of Social Sciences Master Thesis Summary

Thesis Title: Evaluation of the reports about Fatima's Mushaf in Twelver Shiism's Sources of Transmission	
Thesis Author: Kevser KESKİN	Advisor: Assoc. Prof. Dr. Ebubekir SİFİL
Date of Acceptance: 02.07.2018	Total Number of Pages: vi + 95
Department: Islamic Sciences	Field of Study: Islamic Sciences
One of the alleged books among the early Shī'a sources is Faṭima's <i>Muṣḥaf</i>. Although there is a lot of discussion and controversial information about the book in Sunnī literature, for Imāmiyyah sect there is no doubt or controversy about its existence. Its existence is extremely important for Imāmiyyah due to various reasons. For example, it is one of the <i>Imāms</i>' sources of information and a part of theory of <i>imāmah</i>. In addition, the possession of the book is one of the characteristic to be sought in the <i>Imām</i>. Book's absence from physical world and reports to the fact that it was only seen by infallible <i>imāms</i> do not change the described situation. In the present study, the authenticity of the reports on which undoubted belief in the existence of Faṭima's <i>Muṣḥaf</i> based is discussed. In addition, by means of content analysis of these reports, the controversy around the book, Shī'a's interpretations of controversial information, the critique of these interpretation and new point of contradiction determined during the analysis are discussed.	
Keywords: Faṭima, Faṭima's <i>Muṣḥaf</i> , <i>Imāmiyya</i> , <i>Imāmah</i>	

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Şîa'nın kendi rivayet kaynaklarıyla ilgili söylemlerine bakıldığında, erken dönem rivayet kültürünün tam bir sahîfeler geçidi olduğunu söylemek mümkündür. Varlıkları tartışmalı pek çok kaynağın şu veya bu şekilde Şîa rivayet kültürünün bir parçası olarak kabul edildiği görülmektedir. Allah Teâlâ'nın genel anlamda Ehl-i Beyt'e, özel anlamda Hz. Hüseyin'in soyundan gelen imamlara has bir lütfu olarak telakki edilen birtakım kitapların var olduğu iddia edilmiştir. Bunlar arasında imamların bilgi kaynağı olması ve imamların ilmî, içtimaî, siyasî açıdan otorite olmaları gerektiği inancını desteklemesi bakımından *el-Câmia*, *el-Cefr* ve *Mushaf-ı Fâtıma* özel bir konuma sahiptir.

Şîa'nın tanımları esas alınarak bu sahife türlerini genel olarak tanıtmak gerekirse; *el-Câmia*'nın, genişliği iki hevdeçli devenin uyluğunun derisi kadar, uzunluğu yetmiş zirâ olan bir kitap olduğu söylenmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) imlâsı ve Hz. Ali'nin hattı ile oluşmuştur. Tırmalamanın tazminatına varıncaya kadar insanların helâl ve haramlar hususunda ihtiyaç duyacağı fikhî hükümlerin tamamı mevcuttur.

El-Cefr, farklı anlamlar verilmekle beraber öne çıkan anlamına göre başka kutsal kitapları ve eşyaları kapsayan bir mahiyet arz etmektedir. Hz. Ali'ye nisbet edilen kaynaklardan biridir.

Mushaf-ı Fâtıma ise, Hz. Fâtıma'nın, babasının vefatından sonra yaşadığı derin hüznü gidermesi için Allah Teâlâ tarafından Cebrâil'in (a.s.) kendisine gönderilmesi ile ortaya çıkmıştır. Hz. Ali'nin meleğin söylediklerini yazmasıyla *Mushaf-ı Fâtıma* oluşmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) konumuna ve Hz. Fâtıma'nın zürriyetinin başına gelecek olayların yanı sıra geleceğe dair bilgiler ihtiva ettiği iddia edilmektedir. Zikredilen üç kaynak da imamdan imama geçmiş ve son olarak İmâm Mehdi'ye verilmiştir. İmâmiyye'nin iddiasına göre bu kitaplar günümüze ulaşmıştır fakat gaybettedirler.

Çalışmanın temel konusu İmâmî rivayet kaynaklarında *Mushaf-ı Fâtıma*'ya dair haberlerin sened tenkidi ve muhteva değerlendirmesidir. Diğer iki kaynakla ilgili, yeri geldikçe ve oldukça kısa bir şekilde açıklama yapılmıştır.

Mushaf-ı Fâtıma genellikle tahrîfu'l-Kur'ân meselesi bağlamında tartışılmasına rağmen, hem tefsir alanının konusu olması hem de Türkiye'de yapılan çalışmalarda da bu bağlamda yeterince ele alınmasından ötürü tezde konu edilmemiştir.

II. Araştırmanın Önemi ve Amacı

İmâmiyye'nin imamet teorisinin sacayaklarından birisi de imamların bilgi yönünden toplumun en üstünü olması ve bu sebeple onlara müracaat etmenin zorunluluğudur. *Mushaf-ı Fâtıma* tam da bu noktada imamların bilgi kaynakları arasında yer alıp onların geleceği bildiklerine dair bir delil olarak telakki edilmektedir. Öte taraftan Sünnî hadis tarihinde yer alan sahâbe-i kirâm dönemindeki birtakım tedbir faaliyetlerini sünnet düşmanlığı olarak yorumlayan Şîi ulema, buna mukabil *Mushaf-ı Fâtıma*'yı Şîa'nın sünnete sahip çıkmasının bir delili olarak sunmaktadır. Ne var ki *Mushaf-ı Fâtıma* ülkemizde –özellikle tefsir alanındaki incelemelerde Kur'ân'ın tahrîfi iddiaları

bağlamında- pek çok çalışmaya konu olmasına rağmen derinlemesine araştırılmamıştır ve hakkında müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Hem bu boşluğu gidermek hem de Şîa'nın iddialarının en azından kendi içinde ne derece isabetli ve tutarlı olduğunu tahkik için konuyla ilgili rivayetlerin, Şîî hadis tenkidi kriterlerine göre tenkid edilmesini gerekli kılmaktadır.

Çalışmada Şîa'da varlığı hususunda neredeyse hiçbir ihtilâf bulunmayan *Mushaf-ı Fâtıma* ile ilgili rivayetlerin Şîa nezdinde ne kadar sahih olduğunu, bu iddianın en azından kendileri nezdinde sahih kaynaklara dayanıp dayanmadığını ortaya koymak hedeflenmektedir. Bunun yanı sıra rivayetlerde çelişen noktaların tesbiti ve daha önce tesbit edilmiş ihtilâflarla ilgili yapılan yorumların derli toplu bir şekilde sunulması amaçlanmaktadır.

III. Araştırmanın Yöntemi ve Literatür Değerlendirmesi

Çalışmanın birinci bölümünde Sünnî literatüre göre Hz. Fâtıma'nın hayatı yazılırken temel kaynaklardaki bilgiler esas alınmıştır. Biyografik bilgiler hususundaki ihtilâflara olabildiğince yer verilmiştir. İmâmiyye'ye Göre Hz. Fâtıma başlığında Sünnî ve Şîî ilim dünyası arasında çözümsüz hale gelmiş tartışma konularına girilmemiş yalnız konuyla ilgili kaynaklar ve yorumlar dipnotta yer verilmesiyle yetinilmiştir. Hz. Fâtıma ile ilgili temel kaynaklara müracaat edilmiş ve İmâmiyye'nin gözünden Hz. Fâtıma portresi denemesi yapılmıştır.

Mushaf-ı Fâtıma'nın erken dönem rivayet literatürünün bir parçası olması, bu dönemdeki konumunu görmeyi de gerekli kıldığından erken dönem literatürü ile ilgili özet bir bilgi verilmiştir. Döneme dair zikredilen kaynaklar anlam akışını bozmaması ve araştırma dışına çıkılmaması için dipnotlarda kısa bir şekilde tanıtılmaya çalışılmıştır.

Şîa düşünce tarihi boyunca hadis alanında Ahbârîler ve Usûlîler olmak üzere iki temel gruptan bahsetmek mümkündür. Kısaca ve basit bir şekilde ifade etmek gerekirse; Ahbârîler, Kütüb-ü Erbaa'daki rivayetlerin kat'î olduğuna inanan ve cerh-ta'dil faaliyetlerinin lüzumsuz gören bir ekoldür. Usûlîler ise rivayetlerin, Kur'ân-ı Kerîm'e, sünnete ve imamlardan gelen meşhur haberlere dayanılarak değerlendirilmesinin gerekliliğini savunan bir gruptur. Dolayısıyla bu çalışmada da Şîa'da Usûlî alimlerin bakış açısıyla tenkid yapılmıştır.

Birtakım kaideleri olmakla birlikte, cerh-ta'dil/sened tenkidi ameliyesinin içtihadî olmasının yanı sıra Şîî rivayet geleneğinin yapısından dolayı Şîî rivayetlerin senedlerinin, sıhhati belirlemede önemsiz oluşu, başlangıçta böyle bir çalışma için uygun bir zemin olmadığı kanaati uyandırmaktadır. Ne var ki, bu tür değerlendirmelere rağmen Şîî hadis literatüründe de bir tenkid metodolojisi, hadis terminolojisi oluşmuştur ve bu görmezden gelinemeyecek bir mahiyet arz etmektedir. Çalışmada bu metodoloji esas alınmış ve rivayetlerin sıhhatini belirleme noktasında olabildiğince objektif bir tutum sergilenmiştir. Şîî ulemeden birinin, söz konusu rivayetin sened tenkidi ile ilgili bir değerlendirmesine muttalî olunduğunda buna da ayrıca yer verilmiştir. Hemen her disiplinde görülebileceği üzere Şîî hadis ıstılahları hususunda birtakım ihtilâflar bulunmaktadır. Çalışmada bu

ihtilâflara değinilmeden genellikle geç dönem hadis terminolojisi kullanılmış ve kullanılan ıstılahta hangi tanımın esas alındığı kaynağı ile birlikte dipnotta verilmiştir.

Rivayetlerin belirlenmesinde Şîî rivayet kaynaklarını da barındıran el-Mektebetü’ş-Şâmile programının ikinci sürümünde mümkün olduğunca farklı kelimelerle taramalar yapılmıştır. Hatta çok fazla sayıda veri çıkacağı ön görülmekle birlikte “Fâtıma”, “Fâtıma bnt. Muhammed”, “Zehrâ” gibi kelimelerle de arama yapılmış ve sonuçları tek tek incelenmiştir. Bununla da yetinilmeyerek farklı eserlerden ilgili rivayet bulunması muhtemel bölümler baştan sona taranmıştır. Rivayetlerin inceleme sırasında ise rivayetin kaynakların kronolojik sırası esas alınmıştır. Rivayetlerin tercümeleri tarafımızdan yapılmıştır.

Bir senedin ittisaline veya inkıtına hükmederken râvilerin muasır olması yeterli görülmüştür. Râvinin vefat tarihi bilgisine ulaşamadığı durumlarda ashâbı oldukları imamlar değerlendirilmek suretiyle kanaat belirtilmiştir.

Müttefik-müfterik râvilerde senedde yer alan râvinin kimlik bilgilerinin isabetli bir şekilde tesbiti için detaylı bir araştırma yapılmıştır. Râvi tenkidinde kullanılan cerh-tadil lafızlarının açıklamaları, ilgili dipnotlarda verilmiş ve mümkün olduğunca birden fazla âlimin görüşü aktarılmaya çalışılmıştır. Özellikle “lehû kitâbun”, “üsniye ileyhi” gibi Şîî tenkid terminolojisine has ıstılahların açıklamasında olabildiğince geniş bilgi verilmiştir. Derinlemesine bir tedkik olmamakla birlikte Şîî tenkid metodolojisinde ideolojik bir tavır olarak yorumlanabilecek yerlere işaret edilmiştir.

Metin tenkidi kısmında ise metin mukayesesinden ziyade rivayetlerin muhtevastaki çelişkiler hakkındaki görüşler ele alınmış ve İmâmîyye’nin bu konudaki yorumlarının izi sürülmüştür. Bunun yanı sıra daha önce dile getirildiğini görmediğimiz birtakım ihtilâflar dile getirilmiş, Şîî ulemanın cevaplaması gereken sorular ortaya atılmıştır.

Konuyla ilgili olarak ulaşılabilen tüm Arapça ve Farsça çalışmalar incelenmiştir. Şîî ulemâ konuyla ilgili pek çok makale kaleme almıştır. Bu makalelerden öne çıkanları şunlardır:

1. Mustafa Kasîru’l-Âmilî, “Şübhetün verade Mushafu Fâtıma (a.s) beyne’l-hakîkati ve’l-evhâm”, *Risâletü’s-sakaleyn*, 8, 1372.
2. Murteza Behrâmî Hoşnevdî, “Kitab-ı Ali (a.s.), *Mushaf-ı Fâtıma* (s.a.) Der Goftemân-ı İmâmet” *Belâğun Mübîn*, 13, 1386.
3. Abdullah Emînî, “Pejuheşi Der Mushaf-i Hazreti Fâtıma”, *Beyânât*, 4, h.ş 1386/1389/1970.
4. Muhammed Hasan Emânî, “Mushaf-ı Fâtıma Ez Nigâhi İmâmân”, *Ferhengi Kevser*, sayı: 8, 1376/1957.
5. Muhammed Ali Mehdî Râd, “Pejuheşgûne-yi Derbare-i *Mushaf-ı Fâtıma*, *Âyine-i Pejuheş*, 1381, sayı: 75.

6. Rızâ Birinckâr- Muhammed Takî Şâkir İştîca, “Hakikat-i Mushaf-ı Fâtıma (aleyha’s-selâm) ve Pâsuh Be Şübühâtı-yi Peyrâmûn-ı Ân”, *Pejûheşhâ-yi İ’tikâdî Kelâmî*, 1391, sayı: 6

7. Murtezâ Behrâmî Hoşnevdî, “Kitâb-ı Ali (a.s.), Mushâf-ı Fâtıma (s.a.) Der Goftemân-ı İmâmet, *Belâğun Mübîn*, 1386, sayı:13.

Zikredilen çalışmaların, *Mushaf-ı Fâtıma*’yı genel olarak tahrîfu’l-Kurân bağlamında ele aldıkları ve bu minvalde önemli derecede bir benzerlik arzettikleri görülmektedir. Bu makalelerde *Mushaf-ı Fâtıma*’nın muhtevasına dair klasik literatürde yer almayan muhtemel problemler ortaya atılmadığı gibi ilgili rivayetlerde var olan ihtilâflara orijinal çözümler üretil(e)mediği görülmektedir. Söz konusu çalışmalarda *Mushaf-ı Fâtıma*’yı Şîî literatürde sağlıklı bir zemine oturtma gayretinden ziyade, Şîa nezdinde ne kadar önemli bir yeri olduğundan bahsedilmektedir. Bu çalışmalarda *Mushaf-ı Fâtıma*, Şîî literatürde çözülmesi gereken bir problem değil, mevcudiyeti hususunda herhangi bir şüphe bulunmayıp muhaliflere karşı müdafaa edilmesi gereken bir kitap olarak takdim edilmektedir.

Bu makalelerin yanı sıra bazı müstakil çalışmalar da yapmışlardır:

1. Hâşim el-Hâşimî, *Hivâr me’a Fadlillâh havle’z-Zehrâ*, y.y., Dâru’l-hüdâ li’t-tabâa ve’n-neşr, 1422/2001.

2. Ekrem Berekât el-Âmilî, *Hakikatü Mushaf-ı Fâtıma ‘inde’s-Şîa*, Beyrut: Dâru’s-Safve, 1418/1997. *Mushaf-ı Fâtıma* ile ilgili derli toplu çalışmalardan biridir. *Mushaf-ı Fâtıma*’nın mahiyetine dair çelişkiler ele alınmış, rivayetler arasındaki ihtilâflar giderilmeye çalışılmıştır.

Türkiye’de yapılan çalışmalar;

1. Mehmet Atalan, “Şîî Kaynaklarda Ali b. Ebî Tâlib ve Fatıma Mushafı”, *Dinî Araştırmalar*, 2005, 8/23, ss. 93-110. *Mushaf-ı Fâtıma*’ya çok kısa bir şekilde yer verilmiş ve tahrîfu’l-Kur’ân bağlamında değerlendirilmiştir.

2. Mustafa Öztürk, “Hz. Ali ve Hz. Fâtıma’ya Nisbet Edilen Mushafın Mahiyeti”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/2 (2006), s.s. 35-37. Çalışmada *Mushaf-ı Fâtıma*’nın “nesnel bir gerçekliği” olmadığı sonucuna varılmıştır.

3. Ziya Şen, “Şîî Dünyasında Var Olduğuna İnanılan Fâtıma Mushafının Mahiyeti”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29/2009, s.s. 51-68. Makale, *Mushaf-ı Fâtıma* hakkında derli toplu bilgi sunmakla birlikte meseleleri tartışmaktan uzaktır. Çalışmada, Şîî müellif Ekrem Berekât el-Âmilî tarafından kaleme alınan *Hakikatü Mushaf-ı Fâtıma ‘inde’s-Şîa* adlı kitabından çokça istifade edilmiştir.

4. Doğan Kaplan, “Ehl-i Beyt’in Gizli İlmi: Hz. Ali’ye Nispet Edilen Kitâb-ı Ali (Sahife-i Câmia), Cefr ve Mushaf-ı Fâtıma Hakkında Bir İnceleme, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30/2010, s.s. 75-92. Makalede *Mushaf-ı Fâtıma* imamların bilgi kaynakları bağlamında ele alınmıştır. *Mushaf-ı Fâtıma*’ya oldukça kısa bir şekilde yer verilmiş, “olacakların ilmini” ve “Hz. Fâtıma’nın meleklerden duyduğu sözleri” içerdiği ifade edilmiştir. “Olacakların ilmini içermesi” eksik fakat doğru bir tanımlama

olmakla birlikte “meleklerden duyduğu sözler” ifadesi isabetli değildir. Zira eldeki rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla birden fazla melek söz konusu değildir.

5. Bekir Kuzudişli, *Şia ve Hadis -Başlangıcından Kütüb-i Erbaa'ya Hadis Rivayeti ve İsnad-*, İstanbul: Klasik yayınları, 2017. Eser, ülkemizde Şîa'da hadis alanında önemli bir çalışma olmasının yanı sıra *Mushaf-ı Fâtıma* ile ilgili önemli bir meseleyi araştırma konusu yapması bakımından burada zikredilmeyi gerektirmektedir. Çalışmada *Mushaf-ı Fâtıma*, imamların bilgi kaynakları bağlamında ele alınmış ve konuyla ilgili çelişkiler polemiğe girilmeden zikredilmiştir. Çalışma bu yönüyle imamların bilgi kaynakları bağlamında *Mushaf-ı Fâtıma* hakkında derli toplu bir bilgi sunmaktadır. Bunun yanı sıra diğer bilgi kaynakları ile birlikte değerlendirmesini yapması bakımından oldukça önemli bir eserdir.

BİRİNCİ BÖLÜM: HZ. FÂTİMA VE *MUSHAF-I FÂTİMA*

1. Hz. Fâtıma'nın Hayatı

Nebevî terbiyeyle yetişmiş en önemli simalardan biri olan Hz. Fâtıma, yaygın kabule göre 'Ümmü Ebîha/Babasının Annesi'¹ şeklinde künyelenmiş olmakla birlikte 'Ümmü Esmâ/Esmâ'nın Annesi' diye künyelendiği² de rivâyet edilmiştir. Allah Resûlü'nün (s.a.v.) kaçıncı kızı olduğuna dair ihtilâflar neredeyse hiç iltifat görmemiş ve tevâtür üzere gelen sıra esas alınarak Hz. Peygamber'in (s.a.v) en küçük kızı olduğu kaydedilmiştir.³

Tarih ve tabakât kitaplarında Hz. Fâtıma'nın doğum tarihi; Kureyş'in Kâbe'yi yeniden inşası, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaşı veya bi'sete nispetle belirtilmiş ve çoğunlukla ihtilâflı rivâyetler arasında bir tercihe gidilmeden, mücerret nakille yetinilmiştir. İbn Sa'd (ö. 230/845), Kâbe'nin yeniden inşası esnasında doğduğunu belirttikten sonra "ki bu da nübüvvetten beş yıl önceydi" derken⁴, Ebû Nu'aym el-İsfahânî (ö. 430/1038), bu inşanın bi'setten yedi yıl, altı ay kadar önce⁵ gerçekleştiğini nakleder. Öte taraftan *el-İsâbe* ve *el-İstî'âb*'da bu iki görüşü destekleyen rivâyetlerle birlikte Hz. Fâtıma'nın, Hz. Peygamber (s.a.v.) kırk bir yaşındayken doğduğu veya bi'setten bir yıl kadar önce dünyaya geldiği ile ilgili nakillere de yer verilmiştir.⁶

Kaynaklarda, Hz. Fâtıma'nın çocukluk ve gençlik dönemleri ile ilgili fazla bilgi nakledilmemiş olsa da yetiştiği ortam ve eldeki bilgiler göz önünde bulundurulduğunda bu konuda fikir sahibi olmak mümkündür. Câhiliye döneminde bile iffetinden dolayı 'tâhire' lâkabıyla anılan, zamanının soylu ve varlıklı hanımlarından Hz. Hatice⁷ (ö. 620) gibi bir annenin kızı olması, vahiyle müşerref olan bir ev ortamında bulunması, ayrıca İslâm'ın ilk yıllarındaki sıkıntılı günlerde Müslümanların mücadelesine, fedakârlıklarına şahit olması, Bedir ve Uhud gazvelerine bilfiil katılması Hz. Fâtıma'yı sağlam bir seciye sahibi kılmış ve İslâm'ın örnek şahsiyetlerinden biri hâline getirmiştir.

¹ İbn Hacer (ö. 852/1449) İbn Fethûn'un (ö. 520/1126), Hz. Fâtıma'nın künyesini bazı kimselerden naklen 'Ümmü İbnihâ' şeklinde rivayet ettiğini, fakat bunun tashîf olduğunu kaydetmiştir (Şihabüddin Ebu'l- Fazl Ali b. Muhammed el-Askalânî, *el- İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1269/1853, VIII, 157). Süyûtî, (ö. 911/1505) *es-Süğürü'l-bâsime* adlı eserinde 'Ümmü Ebîhâ' künyesinin Hz. Fâtıma'ya has olmadığını, bu lâfızla künyelenen başkalarının *Süğürü'l-bâsime*, da olduğunu belirtmiş ve eserinde bu kimselerin adlarına yer vermiştir (Celaluddin es-Suyûtî, *es-Süğürü'l-Bâsime fî menâkibi's-seyyideti Fâtıme* (thk. Abdülhakim el-Enîs), Birleşik Arap Emirlikleri: Dâiretü's-şuûni'l-İslâmiyye ve'l-ameli'l-hayri, 1432/2011, s. 90-92).

² Ebû Nu'aym Ahmet b. Abdullah b. Ahmed b. İshâk b. Mihrân el-İsbehânî, *Marifetü's-sahâbe* (thk. Adil b. Yusuf el-Azezi), Riyâd: Dâru'l-vatan li'n-neşr, 1419/1998, s. 3187.

³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 157; Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah b. Abdülberr el-Kurtûbî en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb* (thk. Âdil Mürşî), Amman, 1423/2002, s. 925; İzzü'd-dîn b. el-Esîr Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, y.y., ts., VI, 220.

⁴ İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd Menî' ez-Zührî, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kübrâ*, y.y., ts., X, 20.

⁵ Ebû Nu'aym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, VI, 3192.

⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 157; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, s.925.

⁷ M. Yaşar Kandemir, "Hatice", *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 465-466

Hız. Fâtıma on beş yaşlarına geldiğinde önce Hız. Ebû Bekr (ö. 13/634), ardından Hız. Ömer (ö. 23/644) Hız. Peygamber'den (s.a.v.) kızı Fâtıma ile evlenme talebinde bulunmuş, fakat menfi cevap almışlardır. Hız. Ali'yle (ö. 40/661) evlenmesi ile ilgili ise farklı rivâyetler bulunmaktadır. Bir rivâyete göre Hız. Ebû Bekr ve Hız. Ömer talepte bulunduktan sonra Allah Resûlü (s.a.v.) Hız. Ali'ye dönerek "O senindir, vallahi ben deccâl (yalancı) değilim" demiştir. Bu sözünün sebebi, Hız. Peygamber'in (s.a.v.) onlar istemeden önce bu konuda Hız. Ali'ye söz vermesi olarak açıklanmıştır.⁸ Bir başka rivâyete göre ise ilk iki sahâbîye olumsuz cevap verildikten sonra Hız. Ali, Hız. Fâtıma'yla evlenmek istemiş, fakat evlenecek malı olmadığını düşünmüş, ardından Hız. Peygamber (s.a.v.) ile olan akrabalık bağlarını hatırlayıp yanına gitmeye cesaret etmiştir. Ne var ki huzuruna varınca sessiz kalmış Hız. Peygamber (s.a.v.) meramını anlayarak mehir olarak verebileceği bir şey olup olmadığını sormuştur. Hiçbir malı olmadığını ifade edince de Hız. Peygamber (s.a.v.) savaş ganimetinden payına düşen kırık zırhı sormuş, hâlâ kendisinde olduğunu öğrenince onu mehir olarak vermesini söylemiştir.⁹ Diğer bir rivâyete göre ise Hız. Ali, bir kölesinin teşviki üzerine Hız. Fâtıma'yı istemiştir.¹⁰

Hız. Fâtıma'nın rızasının alınması hususunda da yine çeşitli nakiller bulunmaktadır. İbn Sa'd'ın naklettiği bir rivâyete göre Hız. Peygamber (s.a.v.), Hız. Fâtıma'ya "Ali seni istiyor" demiş, susması üzerine onu Hız. Ali ile evlendirmiştir.¹¹ Bir başka rivâyete göre ise Hız. Fâtıma, Hız. Ali'ye müspet cevap verilmesi üzerine ağlamış, Hız. Peygamber (s.a.v.) de "Neden ağlıyorsun? Vallâhi ben, seni onların (Hız. Fâtıma'yı isteyenleri kastederek) ilim ve hilm bakımından en üstünü ve ilk Müslüman olanı ile nikâhladım" buyurmak suretiyle kendisiyle Hız. Ali'yi evlendirme gerekçesini açıklamıştır.¹²

Kaynaklarda Hız. Fâtıma'nın ne zaman ve kaç yaşında iken nikâh akdinin gerçekleştiği hususunda muhtelif bilgilere yer verilmiştir. *Üsdü'l-gâbe* ve *el-İstî'âb*'ta Hız. Peygamber'in (s.a.v.) Hız. Fâtıma'yı ve Hız. Ali'yi Uhud Gazvesi'nden sonra evlendirdiği ve Hız. Fâtıma'nın on beş yaşında olduğu bilgisi nakledilirken¹³, *el-İsâbe'de*, Medîne'ye hicret ettikleri yıl Receb ayında evlendikleri ve Hız. Fâtıma'nın o zaman on sekiz yaşında olduğu kaydedilmiştir. Düğünlerinin ise, dokuz buçuk¹⁴ veya yedi buçuk ay¹⁵ gibi farklı zaman dilimleri de zikredilmekle birlikte, yaklaşık bir yıl sonra olduğu görüşü ağır basmaktadır.¹⁶ Hız. Peygamber (s.a.v.), zıfâ gecelerinden evvel bir kaptâ abdest almış, bu

⁸ İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd Menî' ez-Zührî, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kübrâ*, y.y., ts., X, 20.

⁹ İmâdü'd-dîn Ebu'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî ed-Dımeşkî, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), y.y., Daru'l-Hicr, ts., V, 308.

¹⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VI, 221.

¹¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, X, 20.

¹² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VI, 221.

¹³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VI, 220; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, s. 925.

¹⁴ İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, s. 925.

¹⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VI, 220.

¹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, V, 310.

abdest suyunu Hz. Ali'nin üstüne serpmiş ve onlara “**اَللّٰهُمَّ بَارِكْ فِيْهِمَا وَبَارِكْ عَلَيْهِمَا وَبَارِكْ لَّهُمَا فِيْ نَسْلِهِمَا**/Ey Allâh'ım (nikâhlarını) her ikisi için de bereketli kıl, her ikisi üzerine bereket ihсан et, nesillerini her ikisi için de bereketli kıl” diye dua etmiştir.¹⁷ Bir başka rivâyette ise bir kaptan ağzına su alıp tekrar kaba bırakmış, ardından bu suyu hem Hz. Ali'nin hem Hz. Fâtıma'nın göğüslerine ve omuzlarına serpererek Hz. Fâtıma'ya “Vallâhi ben seni ailemin en hayırlısıyla evlendirdim” demiştir.¹⁸

Hz. Fâtıma'nın mehri hususunda genellikle Hz. Ali'nin Bedir Gazvesi ganimetlerinden payına düşen zırh zikredilmekle beraber, onunla bir koyun derisi ve eski bir şal¹⁹ veya bir devesini ve birkaç eşyasını satıp dört yüz seksen (dirhem)²⁰ mehirle nikâhlandığı da rivayet edilmektedir. Kaynaklarda Hz. Fâtıma için bir tür kadife kumaş, içi lifle dolu deriden bir yastık, iki el değirmeni, iki de kırbadan müteşekkıl bir çeyiz hazırlandığı nakledilir.²¹ İçerisinde nelerin bulunduğu hususunda farklı görüşler zikredilmekle birlikte, ‘sade bir çeyizi’ olduğunu ifade eden pek çok rivâyet bulunmaktadır.²²

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) neslini devam ettiren²³ Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'nın; Hasan, Hüseyin, Ümmü Gülsüm ve Zeyneb adlarında dört çocuğu dünyaya gelmiştir.²⁴ Kaynaklarda mezkûr çocukları konusunda ittifak bulunmakla birlikte, bir de küçük yaşta vefat eden Muhassin/ Muhsin isimli bir çocukları olduğundan bahsedilmektedir.²⁵

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) evlatlarına olan düşkünlüğünün²⁶ diğer kızlarına nazaran daha fazla vakit geçirdiği için en çok Hz. Fâtıma'da tezâhür ettiği anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) en çok sevdiği kişi olması,²⁷ Hişâm b. Muğîre oğullarının, kızlarını Hz. Ali ile evlendirmek istemesine şiddetle karşı çıkmasının²⁸ yanı

¹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, X, 22.

¹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, X, 24.

¹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, X, 24.

²⁰ İbn Abdilberr, *el-İstî'ab*, s. 926.

²¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, X, 24.

²² Bu rivâyetlerden bazı örnekler için bkz. Süyûtî, *es-Süğûrû'l-Bâsime*, s. 24-26.

²³ Hz. Peygamber (s.a.v.) erkek evlatlarını küçük yaşlardayken kaybetmiş, kızlarından; Rukiye'nin Abdullâh (b. Osmân) adındaki oğlu, Zeyneb'in ise Ali (b. Ebi'l-'As) adındaki oğlu çocukken vefat etmiş, Ümmü Gülsüm'ün ise hiç çocuğu olmamıştır (İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VI, 221). Hz. Zeyneb'in kızı Ümâme önce Ali ondan sonra da Muğîre b. Nevfel ile evlenmiş her ikisinden de çocukları olmuştur. Fakat Zübeyr b. Bekkâr, Zeyneb'in soyunun kesildiğini nakletmiştir (Süyûtî, *es-Süğûrû'l-basime*, s. 80).

²⁴ İbn Abdilberr, *el-İstî'ab*, s. 925; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, X, 27.

²⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, V, 310.

²⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VI, 222.

²⁷ Hz. Ali'nin “Beni mi Fâtıma'yı mı daha çok seviyorsun?” sorusu üzerine, “Benim indimde o senden daha sevimli, sen ondan daha azizsin” demesi (İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VI, 224) ve “Hz. Peygamber (s.a.v.) en çok kimi severdi?” diye sorulması üzerine Hz. Âişe'nin “Fâtıma”, “Peki erkeklerden?” diye sorulunca da “Onun eşi Ali” demesi örnek olarak gösterilebilir (İbn Abdilberr, *el-İstî'ab*, s. 927).

²⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VI, 22.

sıra “Fâtıma benden bir parçadır onu üzen beni de üzer, ona eziyet veren bana da eziyet verir”²⁹ buyurması, seferden dönünce mutlaka kızına uğrayıp onu öpmesi³⁰ ve onu âlemlerin en hayırlı dört kadını arasında sayması,³¹ Hz. Fâtıma’nın faziletinin ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ona olan muhabbetinin en belirgin delilleridir.

Bu bağlamda zikredilebilecek nakillerden biri olan Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vefatı yaklaştığında bunu yalnız kızı Fâtıma’ya bildirmesi, söz konusu bağlılığın boyutlarını anlamaya katkı sağlamakla birlikte, Hz. Fâtıma’nın faziletini idrak etme imkânı da vermektedir. Buna göre Hz. Fâtıma, babasının yanına gelmiş, Allah Resûlü (s.a.v.) de onu karşılayıp yanına oturttarak ona bir şeyler fısıldamıştır. Bunun üzerine Hz. Fâtıma şiddetli bir şekilde ağlamış, babasının kendisine tekrar fısıldamasının ardından sükûnet bularak gülmüştür. Bu durum kendisine sorulduğunda ise; “Birincisinde ‘Cebrâil (a.s.), Kur’ân’ı bana her Ramazan ayında bir kere arz ederdi, bu sene iki defa arz etti. Ecelimin yaklaştığını düşünüyorum. Allah’tan sakın ve sabırlı ol. Ben senin için ne güzel selefim’dedi. Ben de gördüğün şekilde ağladım. Benim öyle hıçkırığımı görünce yine gizlice ‘Ey Fâtıma bu ümmetin müminlerinin hanım efendisi olmaya razı olmaz mısın?’ dedi. Ben de gördüğün şekilde güldüm” demiştir.³² Başka bir rivâyette de “Bu hastalığında vefat edeceğini söyledi ağladım, ‘Ailemden bana ilk kavuşacak olan sensin.’ dedi, güldüm”³³ ifadesi yer almaktadır. Allah Resûlü’nün (s.a.v.) vefatından sonra hiç gülmediği rivâyet edilen³⁴ Hz. Fâtıma’nın, kendisine atfedilen bazı beyitleri³⁵ babasının irtilhalinin verdiği acıyla söylediği kaydedilir.³⁶

Hz. Fâtıma, babasının vefatından sonra, Fedek³⁷ arazisindeki payını istemek üzere Hz. Ebû Bekr’e müracaat etmiş fakat “لَا تُورَثُ مَا تَرَكْنَا صَدَقَةً/Bize mirasçı olunmaz, bizim bıraktığımız sadakadır” hadisi gereğince bu isteğinin olumlu karşılanamayacağı ancak Âl-i Muhammed’in bu maldan faydalanabileceği cevabını almıştır.³⁸ Hz. Fâtıma’nın, bu

²⁹ Ebu’l-Hüseyin Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim* (nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî), Beyrut: Dârü’l-Kurtuba, 1430/2009, “Fezâilü’s-sahâbe”, 249.

³⁰ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, VI, 224.

³¹ İbn Abdilberr, *el-İstî‘âb*, s. 927; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 157; Ebû Nu‘aym, *Ma‘rifetü’s-sahâbe*, VI, 3189

³² Ebû Nu‘aym, *Ma‘rifetü’s-sahâbe*, VI, 3189.

³³ Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, I-XII (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî-Şuayb el-Arnâvut), Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001, “Menakıb”, 61.

³⁴ Ebû Nu‘aym, *Ma‘rifetü’s-sahâbe*, s. 3187; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, VI, 225.

³⁵ Bu beyitlere bazı örnekler için bk. Süyûtî, *es-Süğürü’l-bâsime*, s. 85-87.

³⁶ Kandemir, Fâtıma”, *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 219-223.

³⁷ Medîne’ye iki günlük mesafede bir Hicaz köyüdür. Üç günlük mesafede olduğu da söylenmiştir (Şihâbüddin Ebu Abdulah Yâkut b. Abdillâh el-Hamevî, er-Rûmî el-Bağdâdî, Mu‘cemu’l-Buldân, Beyrut: Daru Sadr, ts., IV, 238).

³⁸ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî* (nşr. Muhammed Zühayr b. Nâsir en-Nâsir), y.y., Dâru Tavku’n-Necât ts., “Megazi”, 14, “Feraiz”, 3; Müslim, “Cihad”, 1759. Ayrıca konuyla ilgili Sünnî ve Şîî rivâyetlerin değerlendirilmesi ve daha ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Altun, “Fedek Meselesine Sünnî ve Şîî Yaklaşımların Analizi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 27 (2017), s.1-27.

cevaptan hoşnut olmayıp Hz. Ebû Bekr ile ölene kadar konuşmadığı³⁹ rivâyetlerinin yanı sıra sadece bu konuyu bir daha halifeye açmadığına dair nakiller de bulunmaktadır.⁴⁰ Öte yandan bu konu kendisine sorulduğunda Ehl-i Beyt'e mensup Zeyd b. Ali'nin de "Şayet Ebû Bekr'in yerinde olsaydım ben de onun gibi hüküm verirdim" demesi,⁴¹ meselenin Şîa'nın takdim etmek istediği gibi Hz. Ebû Bekr'le vefatına kadar bir daha konuşmamıştır şeklinde değerlendirilemeyeceğini göstermektedir. Kaldı ki hastayken Hz. Ebû Bekr'in kendisini ziyarete gelip içeri girmek için izin istediği zaman Hz. Fâtıma'nın izin verdiği, Hz. Ebû Bekr'in de gönlünü alana kadar onunla konuştuğuna⁴² ve Hz. Fâtıma'nın da razı olduğuna dair rivayetler⁴³ bulunmaktadır.

Hz. Fâtıma'nın, Allah Resûlü'nden (s.a.v.) sonra ne kadar yaşadığına dair; üç gün, doksan beş gün, yetmiş gün, seksen gün, iki ay, üç ay, dört ay gibi çeşitli rivâyetler nakledilmekle birlikte⁴⁴ en sahîh görüşe göre Hz. Peygamber'den (s.a.v.) altı ay sonra vefat etmiştir.⁴⁵ Vefat ettiğinde kaç yaşında olduğuna dair çeşitli bilgiler arasından Süyûtî, yirmi dört yaşında olduğuna dair rivâyetin sahîh olduğunu belirtir.⁴⁶

Kaynaklarda Hz. Fâtıma'nın techîzi ve tekfini ile ilgili farklı rivayetler yer almaktadır. Bu nakillerden birine göre ölmeden önce yanında bulunan Esmâ bint 'Umeys'ten (ö.40/661?) yardım isteyerek gusletmiş ardından yatağının evin ortasına yerleştirilmesini talep ederek kibleye doğru uzanmış ve; "Annem, benim ruhumun kabzedilme vakti geldi, guslettim artık beni kimse açmasın" demiştir.⁴⁷ Bir başka rivâyete göre ise Hz. Fâtıma, kadının defnedilmek üzere taşınırken üzerine sadece bir örtü örtülmek suretiyle götürülmesinden rahatsız olduğunu dile getirmiş bunun üzerine Esmâ bint 'Umeys Habeşistan'da gördüğü hevdec benzeri bir şeyle taşıma usûlünü gösterince bu, Hz. Fâtıma'nın hoşuna gitmiş, aynısını kendisi için de yapmasını talep ederek gaslini de Hz. Ali ile beraber Esmâ bnt. 'Umeys'e vasiyet etmiştir.⁴⁸ İbn Hacer, İbn Fethûn'un her iki rivâyette nakledilenleri de imkân dâhilinde görmediğini, Hz. Ali ve Esmâ bint 'Umeys'in beraber kendisini yıkamasına dair rivâyete de "Esmâ, o zaman Hz. Ebu Bekr'in eşi idi, Hz. Ali'nin yanında onun üstünü nasıl açabilir?" diyerek itirazda

³⁹ Buharî, "Humus", 1, "Megazî", 38, "Feraiz", 3; Müslim, "Cihad", 1759.

⁴⁰ Ebû Bekr Abdurrezzak b. Hemmân es-San'ânî, *el-Musannef* (thk. Habîburrahman el-Âzamî), Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1392/1972.VI, 472; Muhammed b. 'İsa b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî el-Câmi' el-Muhtasar mine's-süneni an Rasûlillahi ve ma'rifeti's-sahîhi ve'l-mu'alleli ve mâ'aleyhi'l-'ameli* (thk. Muhammed Nâsiruddin el-Bânî), Riyâd: Mektebetü'l-me'ârif li'n-neşr ve't-tevzî', ts., "Siyer", 44

⁴¹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin el-Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kebîr*, Kâhire: Merkezu'l-Buhûs ve'd-dirâsâtî'l-'Arabîyyeti ve'l-İslâmiyye, 1432/2011.XIII, 132; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, V, 196.

⁴² Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, XIII, 127.

⁴³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VIII, 195-196.

⁴⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 159; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VI, 225; Ebû Nu'aym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, s. 3187; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, s. 928.

⁴⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 159; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VI, 225; Süyûtî, *es-Sügûrû'l-bâsime*, s. 74.

⁴⁶ Süyûtî, *es-Sügûrû'l-bâsime*, s. 75.

⁴⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 159.

⁴⁸ İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, s. 927.

bulunduğunu nakletmektedir.⁴⁹ Hz. Fâtıma'nın tekrar yıkanmadan kendi aldığı gusül ile defnedildiğine dair rivâyetin ardından Süyûtî, "Bu rivâyeti İbnü'l-Cevzî (ö. 656/1258), *Mevzû'ât*'da zikretmiştir, ayrıca İbn Hacer, *el-Kavlü'l-müsedded* adlı kitabında ele almıştır. Hâkim ise bunun uydurma olduğunu söylemiştir" ifadelerine yer verdikten sonra "Söz konusu rivâyet sahih olsa bile bu durum Hz. Fâtıma'ya has bir durumdur" demiştir.⁵⁰

Kaynaklarda İslâm'da cenazesi için hevdec yapılan ilk kişinin Hz. Fâtıma olduğu, bu uygulamanın daha sonra Zeynep bint Cahş (ö. 20/641) için de gerçekleştiği nakledilmektedir.⁵¹ Her ne kadar cenaze namazını Hz. Ebû Bekr'in kıldırıldığına dair bazı rivayetler varsa da bunlar zayıf olup,⁵² Hz. Abbâs'ın (ö. 32/653) kıldırıldığına dair rivayetler hem daha sahih hem de sayı bakımından daha fazladır.⁵³ Hz. Fâtıma'yı mezarına indirenlerin; Hz. Ali, Hz. Abbâs ve Fazl b. Abbâs olduğu zikredilmiş ve kabrinin Baki' mezarlığında olduğu kaydedilmiştir.⁵⁴

Hz. Fatıma'dan; iki oğlu Hz. Hasan (ö. 49/669, Hz. Hüseyin, (ö. 61/680), Hz. Ali, Hz. Âişe (ö. 58/678), Hz. Ümmü Râfi' Selmâ⁵⁵ (ö. ?) ve Hz. Enes (ö. 93/711-712) rivayette bulunmuştur.⁵⁶ Süyûtî'ye göre bu rivâyetlerin sayısı onu⁵⁷ geçmezken Zehebî'ye (ö. 748/1348) göre *Müsnedü Bakî b. Mahled'* de on sekiz rivâyeti bulunmaktadır.⁵⁸

Türkiye'de Hz. Fâtıma'nın hayatına dair yazılan bazı müstakil eserler:

1. Yaşar Nuri Öztürk (ö. 2016), *Ehl-i Beytin Annesi Hazreti Fatıma*, İstanbul, 1982.
2. Ramazan Deveci, *Yaşayan Kur'an Hz. Fâtıma*, Bengisu Yayınları, İstanbul, 2015.
3. Cihan Aktaş, *Hz. Fâtıma*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2015
4. İbrahim Halil Göv, *Hz. Fatıma*, Semere Yayınları, İstanbul, 2016.

Bunların yanı sıra Şîi bir müellifin kaleme aldığı *Hadislerin Dilinden Hz. Fatıma* adlı kitap da Türkçe'ye tercüme edilmiştir.⁵⁹

⁴⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 159.

⁵⁰ Süyûtî, *es-Süğürü'l-bâsime*, s. 77.

⁵¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VI, 226; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, s. 928.

⁵² İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 159; Süyûtî, *es-Süğürü'l-bâsime*, s. 76.

⁵³ İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, s. 928; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VI, 226; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 159; Süyûtî, *es-Süğürü'l-bâsime*, s. 76.

⁵⁴ Ayrıntılı olarak Baki' mezarlığında 'Ukayl'ın evinin bir köşesinde defnedildiği nakledilmiştir (İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 160).

⁵⁵ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) azatlı kölesi Ebû Râfi'in eşidir. Hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Eren, "Ümmü Râfi'", *DİA*, XLII, İstanbul, 2012, 327.

⁵⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 157.

⁵⁷ Süyûtî, *es-Süğürü'l-bâsime*, s. 80.

⁵⁸ Şemseddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, y.y., Müesssetü'r-risâle, ts., II, 134.

⁵⁹ Seyyid Murtaza Hüseyinî, *Hadislerin Dilinden Hz. Fatıma* (trc. Muhammed Tahir), İstanbul: Kevser Yay., 2006.

2. İmamiyye'ye Göre Hz. Fâtıma

İmâmiyye nezdinde Hz. Fâtıma'nın yeri, başlı başına bir araştırmanın konusu olmakla birlikte Mushaf-ı Fâtıma'nın İmâmiyye nezdindeki önemini anlamada, kritik bir rolü olduğundan genel hatlarıyla ele alınacaktır. Yine aynı sebeple Hz. Fâtıma'nın hayatı hakkındaki bilgilere, ayrıntıya ve tartışmalara girilmeden yer verilecek, daha çok İmâmiyye nazarında Hz. Fâtıma'nın manevî konumu üzerinde durulacaktır.

2.1. Hz. Fâtıma'nın Hayatı

Hz. Fâtıma'nın doğum tarihi, Sünnî kaynaklarda olduğu gibi Şîî kaynaklarda da ihtilâflıdır. Bazı rivâyetlere göre Hz. Fâtıma; bi'setten beş, İsrâ mucizesinden üç sene sonra dünyaya gelmiştir. Bu meyandaki rivayetler çoğunlukta olmakla birlikte bi'setten iki yıl sonra doğduğuna dair rivayetler de vardır.⁶⁰

Şîî kaynaklar Hz. Fâtıma'nın doğumuna dair pek çok mucizevî hâdiseye yer vermektedir. Bu rivayetlere göre Hz. Hatice, Hz. Peygamber (s.a.v.) ile evlendiği için Kureyş kadınları kendisini yalnız bırakmışlardı. Hz. Hatice ile konuşmuyor, ona selâm bile vermiyorlardı. Bu sebeple Hz. Fâtıma henüz annesinin karnındayken, annesiyle konuşarak onu teselli ediyordu. Hz. Sâre, Asiye bnt. Müzâhim, Meryem bnt. 'İmrân ve Musa b. 'İmrân'ın kardeşi Gülsüm, Allah Teâlâ tarafından Hz. Fâtıma'yı karşılamak üzere doğum esnasında Hz. Hatice'nin yanına gönderilmiştir. Yine aynı rivâyetlere göre Hz. Fâtıma'nın doğumu esnasında öyle bir nur çıkmıştır ki yeryüzünde onun nuruyla aydınlanmayan tek bir yer kalmamıştır. Bir günde normal bir çocuğun bir ayda büyüdüğü kadar, bir ayda da diğer çocukların bir yılda büyüdüğü kadar büyüdüğü nakledilmiştir.⁶¹

Yine Şîî kaynaklarda yer alan rivâyetlere göre Hz. Fâtıma'nın, ana rahmine düşüşü de sıradan bir şekilde olmamıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) mi'râca çıktığında cennetten bir meyve⁶² yemiş, bu kendisinin bünyesinde sperme dönüşmüş, mi'râc sonrasında Hz. Hatice ile birlikteliği sonucu Hz. Fâtıma olmuştur. Hatta bu sebeple Hz. Peygamber'in, Hz. Fâtıma'dan cennet kokusu aldığı ve onu çokça öptüğü rivayet edilmiştir.⁶³

⁶⁰ Bu konudaki rivayetler için bk. Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Bihâru'l-envâr el-Câmia li dürreri ahbâri'l-eimmeti'l-ethâr*, Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-'Arabî, 1403/1983, XLIII, 2-10.

⁶¹ Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî, *Emâli's-Sadûk*, Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut, 1430/2009, s. 424; Taberî, *Delâilü'l-imâme*, s. 76-79. Bir kısmı Hz. Peygamber'in, diğer bir kısmı da Hz. İsa'nın doğumuyla ilgili rivâyetlerden uyarlanmış gözükken bu düzmece doğum hikâyesiyle Hz. Fâtıma mitolojik ya da insanüstü bir kimliğe büründürülmeye çalışılmıştır. Takdir edileceği üzere ana rahmine düşüşü ve doğumu bu denli eşsiz olan bir insan diğer bütün yönleriyle de emsalsiz olmalı, eğer değilse emsalsiz kılınmalıdır. İşte bu yüzden Şiîlerce Hz. Fâtıma'nın okült bir bilgi kaynağına sahip olduğu iddia edilmiş ve bu iddia Şîî literatürde "Fâtıma mushafı" olarak terimleştirilmiştir (bk. Mustafa Öztürk, "Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'ya Nisbet Edilen Mushafın Mahiyeti", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*" 6/2 [2006], s. 30).

⁶² Bu meyvenin elma, hurma ve Tûbâ ağacının meyvesi olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır.

⁶³ İbn Bâbeveyh el-Kummî, *'İlelû's-şerâi'-Selû ehle'l-beyt-*, Beyrut: Dâru'l-Murtezâ 1427/2006, I, 182.

Babasıyla beraber Mekke’de sekiz yıl kaldıktan sonra onunla Medine’ye hicret etmiş⁶⁴, bundan iki sene sonra Zilhiccenin ilk günü⁶⁵ Hz. Ali ile evlenmiştir.⁶⁶ Pek çok rivayete göre Hz. Fâtıma’nın, Hz. Ali ile evlenmesini Allah Teâlâ emretmiştir.⁶⁷ Hz. Ali yaratılmasaydı, Hz. Âdem’den kıyamete kadar Hz. Fâtıma’ya denk kimse bulunamazdı.⁶⁸

Rivayet kaynaklarında nikâhlarıyla ilgili pek çok olağanüstü olay zikredilmiştir. Bu rivayetlerden birine göre; bir gün Hz. Peygamber’e (s.a.v.) yirmi dört yüzü olan bir melek geldi. “Sevgili Cebrâil seni daha önce hiç bu surette görmedim” deyince melek, “ben Cebrâil değilim, ben Mahmûd’um⁶⁹. Allah, beni bir nuru bir nur ile evlendireyim diye gönderdi” dedi. Hz. Peygamber “kimi, kiminle” diye sordu. Melek, Fâtıma’yı Ali ile, cevabını verdi.⁷⁰ Bu tür rivayetlerin yanı sıra Sünnî literatürde, Hz. Fâtıma’nın evliliğine dair rivayetlere⁷¹ benzer rivayetler de bulunmaktadır.⁷²

Kaynaklarda yataklarının koyun derisinden, yastıklarının lif ile dolu olduğu, Hz. Fâtıma’nın mehrinin üç veya dört dirhem değerinde kırık bir zırh⁷³ olduğu belirtilmiştir.⁷⁴

Babasının vefatından sonra yaşadığı müddetin genellikle 75 gün olduğu rivayet edilse de 72 gün veya 40 gün yaşadığına dair rivayetler de bulunmaktadır.⁷⁵ Yaygın Şiî/İmâmî görüşe göre bu süre zarfında pek çok zulme maruz kalmıştır.⁷⁶ Evvela Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vefatından sonra Fedek arazisinden payını istemek üzere Hz. Ebu Bekr’e gitmiştir. Daha önce de bahsedildiği gibi halife de peygamberlerin miras bırakmadıklarını söylemiş ve Şîa’ya göre Hz. Fâtıma’yı hakkı olan mirastan mahrum

⁶⁴ Hz. Ali ve muhacir kadınlarla beraber hicret ettiğine dair rivayetler de mevcuttur (bk. Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Rüstem et-Taberî es-Sağîr, *Delâilu’l-imâme* [thk. el-Kısmu’d-dirâsâtî’l-İslâmiyye], Kum: Müessesetü’l-Bi’sse, 1413/1993, s. 81).

⁶⁵ Yine aynı rivayette Zilhiccenin altıncı günü olduğu da söylenmiştir.

⁶⁶ İbn Şehrâşûb, Muhammed b. Ali, *Menâkıbu âli Ebî Tâlib* (thk. Yûsûf el-Bukâ’î), Beyrut: Dâru’l-edvâ’, 1416/1991, III, 393-399.

⁶⁷ Küleynî, *Kâfî*, V, 228, 6 ve 7 nolu rivayetler; Muhammed b. Ali b. Şehrâşûb el-Mâzenderânî, *Menâkıbu âli Ebî Tâlib* (thk. Yûsûf el-Bukâ’î), Beyrut: Dâru’l-edvâ’, 1412/1991, III, 397-398.

⁶⁸ İbn Bâbeveyh el-Kummî, *‘İlelû’s-şerâi’*, I, 176; İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Kitabu’l-Hisâl*, Kum: Müessesetü’n-neşri’l-İslâmî, 1434/2013, s. 452.

⁶⁹ Bazı rivayetlerde bu meleğin isminin Sarsâil (صرسائل) olduğu bilgisi yer almaktadır. Bunun yanı sıra her birinde 1000 dil bulunan 20 başı olması gibi farklı özelliklerin zikredildiği rivayetler bulunmaktadır (bk. Mâzenderânî, *Menâkıb*, III, 398).

⁷⁰ İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Me’âni’l-ahbâr*, Kum: İntişârâtü’l-İslâmî, 1379/1960, 103-104; Mâzenderânî, *Menâkıb*, III, 398.

⁷¹ Bk. dn. 8,9,10,11.

⁷² Ali b. İsâ Ebî’l-Feth el-Erbilî, *Keşfu’l-ğimme fî ma’rifeti’l-eimme* (thk. Ali Âli Kevser), Beyrut: Dâru’t-ta’arruf, 1433/2012, I, 627-630.

⁷³ Zırhın yanı sıra bir de eski bir hırka bulunduğu dair rivayetler de mevcuttur (bk. Küleynî, *Kâfî*, V, 228).

⁷⁴ el-Hımyerî el-Kummî, *Kurbu’l-isnâd*, Kum: Müessesetü âli’l-Beyt li ihyâi’t-turâs, 1413/1993, 173.

⁷⁵ Küleynî, *Kâfî*, I, 291.

⁷⁶ Hatta bir rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) vefat etmeden önce bu zulümleri haber vermiştir. Bu rivayete göre Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vefat edeceği zaman ağlaması üzerine sebebi sorulmuş o da “ümmetimin şerhilerinin benden sonra zürriyetime yapacaklarına ağlıyorum. Benden sonra kızım Fâtıma zulme uğrayacak. Ben onun “babacığım” diye nida ettiğini ve ümmetimden kimsenin ona yardım etmediğini görür gibiyim” demiştir (bk. Tûsî, Muhammed b. el-Hasan b. Ali et-Tûsî, *Kitabu’l-emâlî*, Tahran: Dâru’l-kitâbî’l-İslâmiyye, 1381/1962, s. 292).

ederek ona zulmetmiştir.⁷⁷ Çünkü bazı Şîî yorumlara göre Fedek'i Hz. Fâtîma'ya Hz. Peygamber (s.a.v.) değil Allah Teâlâ vermiştir. Hatta “وَأَتِذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ”⁷⁸ / “Akrobaya hakkını ver” ayeti de bu hususta indirilmiştir⁷⁹

Yine Hz. Ömer öncülüğündeki bir grup tarafından evinde saldırıya uğradığı iddia edilmiştir.⁸⁰ Bu saldırı esnasında kapı ve duvar arasında sıkıştırılması sonucu kaburgaları kırılmış ve bebeğini⁸¹ düşürmüştür. Vefat hastalığına yakalanmadan önce başka herhangi bir hastalığının olmadığı, bu saldırının⁸² bir neticesi olarak rahatsızlanıp vefat ettiği nakledilmektedir.⁸³

Hz. Fâtîma ölmeden evvel Medine kadınları onu ziyarete gelmiş ve ona nasıl olduğunu sormuşlar, o da “Sizin dünyanızdan ve erkeklerinizden nefret eder bir şekilde sabahladım ” diye başlayan uzunca bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma, Hz. Fâtîma'nın, kendisine zulmedenlere, Hz. Ali'nin hakkı ve görevi olan hilafeti elinden alanlara kızgınlığının bir ifadesi olarak rivayet kaynaklarında yer almaktadır.⁸⁴

Sünnî kaynaklarda yer alan rivayetlere benzer şekilde Hz. Fâtîma, kendisini Esmâ bnt. 'Umeys ve Hz. Ali'nin yıkamasını vasiyet etmiştir. Esmâ bnt. 'Umeys'ten nakledilen bir rivayete göre bu vasiyet yerine getirilmiştir.⁸⁵ Bir başka rivayete göre ise vefat etmeden önce yıkanıp hazırlanmış, yatağına uzanıp kibleye dönerek, ben guslettim üstümü açmayın, demiştir.⁸⁶ Meclisî (1070/1659), bu nehyin yıkamak hususunda değil, temizlik için üstünün açılması hususunda olduğunu açıklamıştır.⁸⁷ Mezkûr vasiyetinin yanı sıra Hz. Fâtîma'nın cenaze namazı ile ilgili de bir isteği olduğu nakledilmiştir. Buna göre Hz. Fâtîma cenaze namazını Hz. Ebû Bekr veya Hz. Ömer'in kıldırmasını vasiyet etmiştir, Hz. Ali de bu isteği yerine getirmiş ve namazı kendisi kıldırmıştır.⁸⁸

Şîî kaynaklarda Hz. Fâtîma'nın kabrinin yeri ile ilgili farklı görüşler dile getirilmektedir. Kimi kabrinin yerinin meçhûl olduğunu söylerken kimi de kabrinin yerini sadece imamın bilebileceğini iddia etmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) minberi ile evi arasında olduğunu iddia edenler de olmakla birlikte Şîî ulemanın çoğunluğunun benimsediği

⁷⁷ İmâmiyye göre Hz. Ebû Bekr'in Hz. Fâtîma ile ilişkileri ve Fedek arazisi meselesi için bk. Mehmet Salih Arı, *İmamiye Şiası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*, İstanbul: Düşün Yayıncılık 2011, s. 213-234

⁷⁸ el-İsrâ 17/26.

⁷⁹ Muhammed Ali el-Hulv, *Mâ nüzzile mine'l-Kur'ân fî şe'ni Fâtimetü'z-Zehrâ*, y.y., Daru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1427/2006, s. 44-45).

⁸⁰ Olayın ayrıntıları ve Şîî âlimlerin bu husustaki görüşleri için bk. Arı, *İlk Üç Halife*, s. 213-220. Sünnî literatürde konuyla ilgili rivayetlerin değerlendirilmesi ve söz konusu iddianın eleştirisi için bk. Mehmet Nur Akdoğan, *Şîî Kaynaklara Göre Hz. Ömer*, İstanbul: Araştırma Yay., 2017, s. 167-179.

⁸¹ Hz. Fâtîma'nın bu çocuğunun düşmesi ve onun için yazılan şiirler için bk. Abdü'z-Zehrâel-Katîfî, *el-Muhassin b. Fâtimatü'z-Zehrâ*, y.y., Dâru's-Siddîkati's-Şehîde, 1423/2002.

⁸² Şîî literatürde bu konuyla ilgili olarak bk. Abdü'z-Zehrâ Mehdî, *el-Hücûm 'alâ beyti Fâtima*, y.y.,ts.

⁸³ Hişâm Âli Kâtîf, *Selû Fâtima an masâibihâ*, Beyrut, ts., s. 597.

⁸⁴ İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Me'âni'l-ahbâr*, s. 354.

⁸⁵ Erbilî, *Keşfu'l-ğimme*, II, 362.

⁸⁶ İbn Şehrâşub, *Menâkıb*, III, 413.

⁸⁷ Meclisî, *Bihâr*, XLIII, 172.

⁸⁸ İbn Şehrâşub, *Menâkıb*, III, 411-412.

görüŖe göre Hz. Fâtıma evinde defnedilmiŖtir.⁸⁹ Ümeyyeoğulları mescidi genişletince kabri de mescidin içinde kalmıŖtır.⁹⁰

2.2. Hz. Fâtıma'nın İsimleri

Şîi kaynaklar Hz. Fâtıma'nın pek çok ismi olduğunu nakletmektedir. Bu isimler, isimlerin verilif nedeni, isimlere yüklenen anlamlar; Hz. Fâtıma'nın yaratılıŖı ve zatının mahiyeti hakkında da bilgi vermektedir.

Bir rivayete göre Allah Teâlâ nezdinde Hz. Fâtıma'nın dokuz⁹¹, bir rivayete göre ise üçü gökyüzünde kullanılmak üzere 19 ismi vardır.⁹² Bu isimler Ŗöyledir: Fâtıma, el-Betûl, el-Hisân, el-Hürre, es-Seyyide, el-'Azrâ', el-Havrâ', el-Mübâreke, et-Tâhire, ez-Zekiyye, er-Râdiye, el-Merdiyye, el-Muhaddese, Meryemü'l-Kübrâ, es-Sıddıkatü'l-Kübrâ, gökyüzünde de en-Nûriyye, es-Semâviyye ve el-Hâniye.

Fâtıma isminin kökü olan “فطم” kelimesi, sözlükte odunu yarmak, bir çocuğu sütten kesmek anlamlarına gelir.⁹³ Hz. Peygamber çeŖitli vesilelerle kızının ismini Fâtıma koymasının sebebini söylemiŖtir. Bu rivayetlere göre Hz. Fatıma, kendisi ve Ŗi'ası (bazı rivayetlerde sevenleri ifadesi yer almıŖtır) ateŖten korunmuŖ olduğu için bu Ŗekilde isimlendirilmiŖtir.⁹⁴

Konuyla ilgili bazı rivayetlere göre ise Hz. Fâtıma diğer kadınlar gibi hayız görmediği için Fâtıma diye isimlendirilmiŖtir.⁹⁵ Hz. Fâtıma'nın hayız olmamasına dair bu rivayet, kötü hasletlerden arınmıŖ olmak, Ŗeklinde yorumlansa da⁹⁶ açık bir Ŗekilde fiziksel manada hayız olmadığına dair rivayetler bulunmaktadır.⁹⁷ Şîi rivayet literatüründe Hz. Fâtıma'nın insan suretinde bir huri olarak yaratıldığına dair rivayetlerin⁹⁸ mevcudiyeti söz konusu olduğundan bu iddia hiç de ŖaŖılacak bir mahiyet arz etmemektedir.

Hz. Fâtıma'nın Zehra olarak isimlendirilmesi ise yüzündeki nur ile bağlantılı olarak çeŖitli Ŗekillerde açıklanmıŖtır. Bir rivayete göre Hz. Fâtıma namaz kılmak için kalktığında gökyüzündeki yıldızların yeryüzünü aydınlattığı gibi o da gökyüzünü aydınlattırdı.⁹⁹ Bir baŖka rivayete göre ise Hz. Fâtıma'dan sabah beyaz, öğle vakti sarı,

⁸⁹ Hüseyin er-Râdî, *Eyne kabru Fâtıma?*, Beyrut: Dâru'l-mahacceti'l-beydâ, 1432/2011, s. 245.

⁹⁰ İbn Şehrâşub, *Menâkıb*, III, 414.

⁹¹ İbn Bâbeveyh el-Kummî, *'İlelü'Ŗ-Ŗerâi'*, I, 176; İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Kitabu'l-Hisâl*, Kum: Müessesetü'n-neŖri'l-İslâmî, 1434/2013, s. 452.

⁹² İbn Şehrâşub bu isimleri İbn Bâbeveyh el-Kummî'den nakletmektedir. Ardından “biz de Ŗu isimleri söylüyoruz” diyerek Hz. Fâtıma'nın vasıflarından mülhem yetmiŖ bir isim saymıŖtır (İbn Şehrâşub, *Menâkıb*, III, 406).

⁹³ Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânu'l-arab*, Beyrut, t.s., XXXVIII, 3432.

⁹⁴ Bu husustaki rivayetleri bir arada görmek için bk. Meclisî, *Bihâr*, XLIII, 12-19.

⁹⁵ İbn Bâbeveyh el-Kummî, *'İlelü'Ŗ-Ŗerâi'*, I, 177.

⁹⁶ Meclisî, *Bihâr*, XLIII, 13-14.

⁹⁷ İbn Bâbeveyh el-Kummî, *'İlelü'Ŗ-Ŗerâi'*, I, 180, 282. Bazı rivayetlerde bu özellik sadece Hz. Fâtıma için değil, bütün peygamber kızları için zikredilmiŖtir.

⁹⁸ Meclisî, *Bihâr*, XLIII, 8.

⁹⁹ İbn Bâbeveyh el-Kummî, *'İlelü'Ŗ-Ŗerâi'*, I, 179.

akşam ise kırmızı bir nur sadır olmaktadır. Bu nur öyle parlak olmuştur ki Medine halkının tamamının evlerine kadar ulaşmıştır.¹⁰⁰

2.3. Şîî Tefsir Kitaplarında Hz. Fâtıma ile İlgili Bazı Yorumlar

Tarih ve tabakat kitaplarında Hz. Fâtıma ile ilgili bu tür rivayetlerin yanı sıra, pek çok âyetin tefsirinde de Hz. Fâtıma ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir.¹⁰¹ Bu yorumların bazıısı Ehl-i Beyt ile ilgili olup Hz. Fâtıma'yı da şamilken bazıısı sadece Hz. Fâtıma ile ilgilidir.

1. Bilindiği üzere Hz. Âdem (a.s.) sakındırıldığı fiili işlemesi üzerine cennetten çıkarılmış ve yeryüzüne gönderilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de “فَتَلَقَّى آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ”¹⁰² ayetiyle Hz. Âdem'in burada Rabbinden birtakım kelimeler alarak tövbe ettiği ifade edilmiştir. İmamlar sonrası döneme ait Şîî tefsirlerinden Tefsîru *Furât el-Kûfî*'de söz konusu kelimelerin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve Ehl-i Beyt'inin isimleri olduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda aktarılan bir rivayete göre Hz. Âdem (a.s.) cennetten çıkarıldığında Cebrâil (a.s.) ona gelerek dua etmesini söyledi. Hz. Âdem'in (a.s.), “Nasıl dua edeyim?”, demesi üzerine Cebrâil (a.s.), “Allah'ım ahir zamanda benim soyumdan çıkaracağın beş kişi hürmetine beni affet” de” dedi. Hz. Âdem (a.s.) bu beş kişinin ismini söylemesini isteyince, Cebrâil (a.s.) şöyle dedi: “De ki; Rabbim! Nebîn Muhammed hakkı için, Nebînin vasîsi Ali hakkı için, Nebînin kızı Fâtıma hakkı için, Nebînin torunları Hasan ve Hüseyin hakkı için beni affet.” Rivayete göre Hz. Âdem de böylece dua etmiş ve Allah Teâlâ da onu affetmiştir.¹⁰³ Bakara suresinde yer alan “وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ”¹⁰⁴ ayetindeki “كَلِمَاتٍ” ifadesi de aynı şekilde anlaşılmış ve “فَأَتَمَّهُنَّ” ifadesi “Hüseyin'in oğullarından dokuzunun ismini sayarak on ikiye tamamladı” şeklinde yorumlanmıştır.¹⁰⁵

2. Beyyine suresinde geçen “وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ خُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ”¹⁰⁶ ayetindeki “dosdoğru din” şeklinde anlaşılabilecek olan “دِينَ الْقِيَمَةِ” ifadesinin Hz. Fâtıma olduğuna dair bir yorum yapılmıştır.¹⁰⁷ Bu yorumun gerekçesi ise özetle şöyle açıklanmıştır: Bu âyet Allah katında razı olunan dinin ne olduğunu açıklamaktadır ki bu da namaz, zekât, oruç gibi ibadetler ve bu ibadetleri itkan ile yapmayı da kapsayan dinin açıklamasıdır. Fakat Hz. Peygamber'i (s.a.v.) ve ehlinin velayetini tasdik etmeden bu ibadetlerin bir değeri olmayacaktır. Hz. Fâtıma ise Hz.

¹⁰⁰ İbn Bâbeveyh el-Kummî, *İlelû's-şerâi*, I, 179.

¹⁰¹ Bu ayetlerin bir derlemesi için bk. el-Hulv, *Mâ nüzze mine'l-Kur'ân fî şe'ni Fâtimetü'z-Zehrâ*, y.y., Daru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1427/2006.

¹⁰² el-Bakara 2/37.

¹⁰³ Furât b. İbrahim b. Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furati'l-Kûfî* (thk. Muhammed Kâzım), Tahran, 1416/2006, s. 57-58.

¹⁰⁴ el-Bakara 2/124.

¹⁰⁵ İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Me'âni'l-ahbâr*, s. 126.

¹⁰⁶ el-Beyyine 98/5.

¹⁰⁷ es-Seyyid Hâşim el-Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut: Müessesetü'l-a'lemîli'l-matbû'ât, 1426/2006, VIII, 346.

Peygamber'in (s.a.v.) kızı ve Hz. Ali'nin eşi olması sebebiyle nübüvvet ve velayet arasındaki bağı kurmaktadır. Bu sebeple dosdoğru din, Fâtıma'dır."¹⁰⁸

3.“Biz senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz kişiler gönderdik. Bilmiyorsanız ‘ehl-i zikir’e sorun” şeklinde meali bulunan “وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجُلًا نُوحِيْ”¹⁰⁹ ayetinde yer alan “zikir ehli” Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin olarak açıklanmıştır. Buna göre zikir, ilim, akıl ve beyan sahibi olanlar Hz. Peygamber (s.a.v) ve Ehl-i Beyti'dir.¹¹⁰

4. Bazı Şîi yorumlara göre Rahman suresinde yer alan “مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ”¹¹¹ ayetlerinde birbirleriyle karşılaşmak üzere salıverilen iki deniz Hz. Fâtıma ve Hz. Ali'dir. Birbirlerine karışmalarını önleyen engel Hz. Peygamber (s.a.v.), denizden çıkan inci ve mercan da Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'dir.¹¹²

Daha yüzlerce örneğe yer vermenin mümkün olduğu bu meselede zikrolunun misaller, Hz. Fâtıma'nın, İmâmiyye nezdindeki önemi hakkında fikir vermektedir.

Şîi kaynaklardaki ilgili rivayetlerde, Hz. Fâtıma'nın sıkça Hz. Meryem ile karşılaştırılıp daha üstün olduğu vurgulanmaktadır. Bu kanaat, özellikle Hz. Fâtıma'nın ‘muhaddese’ olması bağlamında sıkça dile getirilmektedir. Buna göre Hz. Meryem, kendi döneminin kadınlarının hanımefendisi, Hz. Fâtıma ise âlemlerin kadınlarının hanımefendisidir. Öyleyse Hz. Meryem ile konuşan meleğin, ondan üstün olduğu kesin olan Hz. Fâtıma ile konuşması muhal değildir.¹¹³

3. Erken Dönem Rivayet Literatürü ve *Mushaf-ı Fâtıma*

Şîi hadis tarihine¹¹⁴ göre, Sünnî hadis tarihinde yer verilen aksine Hz. Peygamber (s.a.v.) bir süre için dahi olsa hadis yazımını yasaklamamıştır.¹¹⁵ Bilâkis bizzat kendisi sözlerinin yazılmasını emretmiştir. Kimi zaman bunu açıkça ifade etmiş, kimi zaman ise söylediklerinin yazıya geçirilmesi talebine olumlu cevap vermiştir. Ayrıca hadisleri yazanları, tedvin edenleri övmek ve sözlerinin yazılması için gerekli malzemeyi temin etmek suretiyle de buna önem verdiğini göstermiştir.¹¹⁶ Bunun bir neticesi ve

¹⁰⁸ Hulvî, *Mâ nüzze mine 'l-Kur'ân*, s. 121-122.

¹⁰⁹ en-Nahl 16/43.

¹¹⁰ el-Kûfî, *Tefsîr*, s. 235.

¹¹¹ er-Rahmân 55/19, 20, 21, 22.

¹¹² Ubeydullah b. Abdillâh b. Ahmed el-Hâkim el-Haskânî en-Nisâbü'rî, *Şevâhidü 't-tenzîl fî 'l-âyeti 'n-nâzile fî ehli 'l-beyt* (thk. Muhammed Bâkır el-Mahmudî), Beyrut, ts., II, 208.

¹¹³ Hâşim el-Hâşimî, *Hivâr me'a Fadlillâh havle 'z-Zehrâ*, y.y., Dârü'l-hüdâli't-tabâa ve'n-neşr, 1422/2001, s.133.

¹¹⁴ Şîi hadis edebiyatı tarihi hususunda farklı dönemlendirme girişimleri mevcuttur. Örneğin; Ali Nâsirî; 1) İlk Hadis Mushafları 2) Dört Yüz Asl 3) İlk Hadis Mecmuaları 4) Durgunluk ve Zayıflama 5) Hadis Mecmualarının Tekmil ve Tanzim Dönemi 6) Hadis Araştırmalarının Yeniden Canlanması olmak üzere altı bölüme yer verirken (bk. Ali Nâsirî, *Hadis İlimlerine Giriş* (trc. Muhammed Mehti Turan), el-Mustafa Yay., İstanbul, 2014), Yahya Muhammed ise 1) Tedvin Dönemi 2) Cem' (Toplama/Mecmu'a Dönemi) 3) Eleştiri ve Tahkik Dönemi olmak üzere üç ana dönemden bahseder (bk. Yahyâ Muhammed, “el-Hadîs ‘inde’ş-Şîa”, *el-İctihâd ve 't-tecdîd*, 3, [2006]: 75).

¹¹⁵ Nâsirî, *Hadis İlimlerine Giriş*, s. 41.

¹¹⁶ Muhammed Ali Mehdî Râd, *Tedvinü 'l-hadîs ‘inde’ş-Şî'ati 'l-İmâmiyye*, Tahran: Hestinemâ, 1431/2010, s. 44.

Allah'ın Ehl-i Beyt'e lütfunun bir göstergesi olarak Şîa rivayet kültürünün erken dönem yazılı kaynakları oluşmuştur. Selmân-ı Fârisî'nin (ö. 36/656?) kitabı,¹¹⁷ Ebû Zer el-Ğıfârî'nin (ö. 32/653) *Kitâbu'l-hutbe'si*,¹¹⁸ Ubeydullah b. Ebî Râfî'in kitabı¹¹⁹ gibi günümüze ulaşmayan sahifeler ile günümüze ulaşp gaybette olduğuna inanılan *Sahîfetü'n-nebî*,¹²⁰ *el-Câmia*, *el-Cefr*, *Mushaf-ı Fâtıma* gibi eserleri bu yazılı kaynaklar arasında saymak mümkündür. Bunların yanı sıra *Nehcü'l-Belâğa*¹²¹ ve *Sahife-i Seccâdiye*¹²² gibi günümüze ulaşp hizada olan kaynaklar da bulunmaktadır. Burada *Mushaf-ı Fâtıma* haricinde sık sık onunla anılan *el-Câmia* ve *el-Cefr*'den kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

3.1. *el-Câmia*

Hiz. Ali'ye nisbet edilen pek çok eserden¹²³ biri olan *el-Câmia Kitâb-ı 'Alî*, *Sahîfetü'l-ferâiz*, *Sahife-i 'Alî* gibi isimlerle de anılmaktadır.¹²⁴ Genişliğinin iki hevdeçli devenin uyluğunun derisi kadar, uzunluğunun ise yetmiş zirâ¹²⁵ olduğu nakledilen¹²⁶ kitap, Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) imlâsı ve Hiz. Ali'nin hattı ile oluşmuştur.¹²⁷ İlgili rivayetlerde bu kitap yanlarında olduğu için tüm insanların imamlara muhtaç olduğu

¹¹⁷ Bu kitap, Roma Kralı tarafından gönderilen din adamları ile Hiz. Ali arasındaki konuşmaların Selmân-ı Fârisî tarafından yazılmasıyla oluşmuştur. Şîa'nın hadis tedvin tarihinde yer verdikleri kitaplardan biridir (bk. Mehdî Râd, *Tedvînu'l-hadîs*, s. 246). İbn Şehrâşûb'a göre Selmân-ı Fârisî, Hiz. Ali'den sonra telifi olan ilk kimsedir (bk. İbn Şehrâşûb, *Meâlimu'l-ulemâ*, s. 2).

¹¹⁸ Bu kitapta Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) vefâtından sonra vukû bulan olaylar anlatılmaktadır. Şîa hadis tarihi kitaplarına göre Ebû Zer el-Ğıfârî dönemin halifelerin hadis yazımı hususunda yasaklamalarına rağmen bu kitabı yazmıştır (Mehdî Râd, *Tedvînu'l-hadîs*, s. 246-248). Hiz. Ali ve Selmân-ı Fârisî'den sonra telifi olan üçüncü kişidir (bk. İbn Şehrâşûb, *Meâlimu'l-ulemâ*, s. 2).

¹¹⁹ Bu kitap Hiz. Ali'nin emirleriyle, Cemel, Siffin ve Nehrevân'da Hiz. Ali'nin safında şehid olanların isimlerini ihtiva etmektedir. Muhammed Mehdî Râd'a göre İslâm Kültüründe bir benzeri bulunmayan bir kitaptır. Bu kitapla Ubeydullah b. Ebî Râfî' İslâm medeniyetinde rical dair kitap yazan ilk kişi olmuştur. Aynı zamanda İslâm'ın ilk yıllarında en bâriz Şîi şahsiyetlerden sayılmıştır (bk. Muhammed Mehdî Râd, *Tedvînu'l-hadîs*, s. 252-253).

¹²⁰ Bu sahifenin Sünnî literatürde diyet miktarlarını ve esirleri serbest bırakma hükümlerini kapsayan *Kitâb-ı 'Alî* adında küçük bir sahife olarak bilindiği fakat Şîi literatürde ikisinin başka sahifeler olduğu ifade edilmiştir. Buna göre söz konusu sahife Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) huzurunda yazılmış ve Hiz. Ali onu Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) kılıcının içinde bulmuş ve aynı şekilde muhafaza etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehdî Râd, *Tedvînu'l-hadîs*, s. 48-54.

¹²¹ Bu eser, Şerîf er-Radî (ö. 406/1015) tarafından derlenen ve Hiz. Ali'ye nisbet edilen çeşitli metinlerden oluşmuş antolojidir (bk. İsmail Durmuş, "Nehcü'l-Belâğa", *DİA*, XXXII, 538-540). Hiz. Ali'nin, Resûlullah'dan (s.a.v.) alıp kendisinden sonraki imamlara aktardığı ilahi ilimlerin toplanması diye de tanımlanmıştır (Rızâ Müeddeb, *Târîhu'l-hadîs* (çev. Abdülkerîm el-Haydarî), Kum, 1431/2010, s. 46-47). Rabb'in kelâmı değil ama beşer kelâmından üstün ve Kur'ân'ın kardeşi olarak bilindiği ifade edilmiştir (Nâsirî, *Hadis İlimlerine Giriş*, s. 54).

¹²² Zebûr-i Al-i Muhammed, İncil-i Ehl-i Beyt veya Uhtu'l-Kur'an diye de bilinen kitap, İmam Zeynelabidin'den nakledilen çeşitli konularda önemli öğretilerin saklı olduğu bir dua mecmuasıdır. Dua, sünnetin bir parçası olduğundan sahife de bir nevi bir hadis mecmuasıdır (bk. Nâsirî, *Hadis İlimlerine Giriş*, s. 55).

¹²³ Bu eserler için bk. Rızâ Müeddeb, *Târîhu'l-hadîs*, s. 40-47.

¹²⁴ Nâsirî, *Hadis İlimlerine Giriş*, s. 48.

¹²⁵ Bazı rivayetlerde "Resûlullah'ın (s.a.v.) zirâ ile yetmiş zirâ" ifadesi yer almaktadır (bk. Saffar, *Besâir*, I, 306 [rivayet no:3]).

¹²⁶ Saffar, *Besâir*, I, 310 (rivayet no:6).

¹²⁷ Saffar, *Besâir*, I, s. 310 (rivayet no:15).

vurgulanmaktadır. Öyle ki bu kitapta en ufak tazminata varıncaya kadar insanların helâl ve haramlar hususunda ihtiyaç duyacağı fikhî hükümlerin tamamı mevcuttur.¹²⁸

Öte taraftan *el-Câmia*'nın, Hasanoğullarının söylemlerine karşı bir argüman ve üstünlük vesilesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Rivayetlere göre Hz. Hasan'ın soyundan gelen zevât çeşitli vesilelerle Ehl-i Beytin yanında halkın yanında olandan fazla bir ilim olmadığını dile getirmektedir. Bu söylem imamlara -ilgili rivayetler özelinde Ca'fer es-Sâdık'a- ulaştığında imam, gerçekten de Hasanoğullarının yanında fazladan bir ilim olmadığını fakat kendilerinin yanında mezkûr özellikleriyle *el-Câmia*'nın olduğunu dile getirmiştir.¹²⁹

Zikredilen hususlardan anlaşıldığı kadarıyla Şîa'ya göre bu kitap Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bizzat kendisinin sadece Hz. Ali'ye verdiği bilgileri içermektedir ve bu kitap İmâmiyye Şîası'nın imamlarının yanındadır.¹³⁰

Hz. Ali'ye nispet edilen kitabın boyutları ve içerdiği bilgiler kabul edilsin veya edilmesin, İmâmî kaynaklarda söz konusu kitaba yaygın bir şekilde atıf yapılmakta ve bu kitap günümüzde İmâmiyye âlimlerince de İmamların bilgi kaynağı olarak kabul edilmektedir. *el-Câmia*'nın varlığı konusunda İmâmî âlimler arasında belirgin bir ihtilâf görünmemekte, hattâ bazıları onun mütevâtir olarak nakledildiğini iddia etmektedir. Günümüze ulaşmamış olması, *el-Câmia*'nın tevatürle nakledildiği iddiasıyla çelişse de İmâmî kaynaklar bu esere atfen çeşitli bilgilere yer vermişlerdir.¹³¹

3.2. *el-Cefr*

Şîi literatürde Hz. Ali'ye nisbet edilen bir başka kaynak olarak *el-Cefr* için çeşitli anlatımlar ve tanımlamalar bulunmaktadır. Bazı rivayetlerde karşımıza ilimle dolu bir öküz derisi¹³² tanımıyla çıkarken bir başka yerde *el-Cefr*'den bahisle “koyun derisi mi yoksa deve derisi olduğunu nerden bilsinler?” ifadesi¹³³ kullanılmaktadır. Bu rivayetler üzerine birtakım ilmî meselelerin yazıldığı sahife olduğu izlenimi uyandırırken diğer bir rivayette *el-Cefr* başka kutsal kitapları ve eşyaları kapsayan bir kaynak olarak takdim edilmektedir.¹³⁴

Öte taraftan *el-Cefru'l-ebjad* ve *el-Cefru'l-ahmer* olmak üzere iki türlü Cefr'den bahsedilmektedir. Rivayet şu şekildedir:

“...Hüseyin b. Ebi'l-'Alâ şöyle dedi: Ebû Ca'fer'i, benim yanımda 'beyaz cifr' vardır, derken işittim. Biz, onun içinde ne var? diye sorduk. Bana dedi ki: Dâvud'un [a.s.] Zebûr'u, Musa'nın [a.s.] Tevrat'ı, İsa'nın [a.s.] İncil'i, İbrahim'in [a.s.] sahifeleri, helâl

¹²⁸ Saffar, *Besâir*, I, 310 (rivayet no:6), 318 (rivayet no: 19).

¹²⁹ Saffar, *Besâir*, I, 324 (rivayet no: 11).

¹³⁰ Câmia'nın, etraflıca tanıtımı, imamların bilgi kaynağı olması, Ehl-i sünnet literatüründe bilinen Sahife-i Ali ile aynı olup olmadığı, ilgili rivayetlerden ortaya çıkan problemlere dair bk. Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, s.127-134; Doğan Kaplan, “Ehl-i Beyt'in Gizli İlmi Hz. Ali'ye Nispet Edilen Kitâb-ı Ali (Sahife-i Câmia), Cefr ve Mushaf-ı Fâtıma Hakkında Bir İnceleme”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, 79-84.

¹³¹ Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, s. 134.

¹³² Saffar, *Besâir*, I, 310 (rivayet no: 6).

¹³³ Saffar, *Besâir*, I, 318 (rivayet no: 19).

¹³⁴ Saffar, *Besâir*, I, 323 (rivayet no:30).

ve harama dair şeyler, *Mushaf-ı Fâtıma* vardır. Ben onda Kur'ân olduğunu iddia etmiyorum. Onda [Beyaz Cifr'de]¹³⁵ celde, yarım celde, celdenin üçte biri, celdenin dörtte biri ve tırmalamanın tazminatına varıncaya kadar bizim insanlara değil, insanların bize ihtiyaç duyacağı şeyler vardır. Yine benim yanımda 'kırmızı cifr' vardır. Cifr'in ne olduğunu bilir misiniz? Biz, sana kurban oluruz kırmızı cifr'in içinde ne vardır, dedik. O da "Kılıcın sahibinin kan dökmek için çıkaracağı bir silah" dedi."¹³⁶ Bir başka rivayette ise bu iki Cefr'den "*el-Cefru'l-ekber*" ve "*el-Cefru'l-asğar*" şeklinde bahsedilmektedir.¹³⁷

Rivayette geçen kılıcın yanı sıra bazı rivayetlerde imam, Resûlullah'ın (s.a.v.) yüzüğü, zırhı ve sancağının da kendisinin yanında olduğunu zikretmiştir.¹³⁸ Bir başka rivayette ise söz konusu kutsal eşyalara cefr zikredilmeden müstakil olarak yer verilmiş, devamında ise "Vallâhî *el-Cefr* de bizim yanıımızdadır. Onun koyun derisi mi yoksa deve derisi mi olduğunu ne bileceksiniz?" ifadesi yer almıştır.¹³⁹ Bu rivayet *el-Cefr*'in söz konusu kutsal eşyalarla bir bağlantısı olmadığı izlenimi vermektedir.

el-Câmia'da olduğu gibi *el-Cefr*'in de Hasanoğulları ile ilgili meselelerde sürekli gündeme geldiği görülmektedir. Örneğin; Abdullah b. Ebî Ya'fûr, "Allah iyiliğini versin Benû Hasan bunları biliyor mu?" dediğinde imam, "Evet, vallahi gecenin gece, gündüzün gündüz olduğunu bildikleri gibi biliyorlar. Fakat hased ve dünya talebi onları farklı yerlere yöneltti. Hakkı talep etselerdi onlar için daha hayırlı olurdu" demiştir.¹⁴⁰ Bir başka rivayette Hasanoğullarından bahsederek "Hakk, *el-Cefr*'de olduğu halde hakkı söylemiyorlar. Şayet doğru söylüyorlarsa Ali'nin (a.s.) hükümlerini ortaya çıkarsınlar" ifadesi yer almaktadır.¹⁴¹

Konuyla ilgili birbiriyle çelişkili daha pek çok rivayet zikredilebilir. Şîi müellifler bu problemleri gidermek için müstakil eserler kaleme almışlar ve çeşitli tevillerle söz konusu ihtilâfları gidermeye çalışmışlardır. Ancak bu çalışmanın çerçevesi dışında kaldığı için bu noktanın detaylarına girilmeyecektir.¹⁴²

Sonuç olarak zikretmek gerekir ki, *el-Cefr* bütün çelişkili rivayetlere rağmen Şîa nezdinde muteber bir kaynaktır.

3.3. *Mushaf-ı Fâtıma*

Şîi kaynaklara göre, Hz. Fâtıma, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra yalnızca Allah'ın bildiği derin bir hüzne boğuldu. Bunun üzerine Allah Tealâ, Cebrâil'i

¹³⁵ Zamirin en yakına râci' olması gerektiği düşünülürse buradaki zamirin *Mushaf-ı Fâtıma*'ya işaret etmesi gerektiği akla gelebilir. Fakat konuyla ilgili diğer rivayetlere bakılınca zamirin '*el-Cefrü'l-ebad*'a râci' olması daha isabetli gözükmemektedir.

¹³⁶ Saffar, *Besâir*, I, 304 (rivayet no: 1).

¹³⁷ İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Men lâ yahduruhu'l-fakîh*, Beyrut: Müessesetü'l-a'lemî, 1406/1986, IV, 308-309

¹³⁸ Saffar, *Besâir*, I, 323 (rivayet no: 30).

¹³⁹ Saffar, *Besâir*, I, 310 (rivayet no: 5).

¹⁴⁰ Saffar, *Besâir*, I, 304 (rivayet no: 1).

¹⁴¹ Saffar, *Besâir*, I, 317 (rivayet no: 16).

¹⁴² Cefr hakkında ayrıntılı bilgi, rivayetlerin ve tevil iddialarının tahlili için bk. Mehmet Atalan, "Şîa'da Cifr İlminin Yeri", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 9/25, 2006, 109-123; Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, s.134-147.

(a.s.) Hz. Fâtıma'ya gönderdi. Hz. Fâtıma bu durumu Hz. Ali'ye 'şikâyet etmiş', o da bir daha meleğin sesini duyunca kendisine haber vermesini söylemiştir. Hz. Fâtıma haber verince Hz. Ali meleğin söylediklerini yazmış ve *Mushaf-ı Fâtıma* oluşmuştur.¹⁴³ Bununla birlikte azımsanmayacak kadar rivayette *Mushaf-ı Fâtıma*'nın Resûlullah'ın imlâsı, Hz. Ali'nin hattı ile yazıldığı nakledilmektedir.¹⁴⁴ Bir rivayette "Allah'ın ona imlâsı ve vahyidir"¹⁴⁵ ifadesi geçerken bir başka rivayette Hz. Ali'den nakille "Eşime Allah ve Resûlü'nden özel olarak verilen bir ilim"¹⁴⁶ ifadesi yer almaktadır. Bu anlatımların yanı sıra İmâmî hadis usulü kriterleri uyarınca oldukça zayıf sayılabilecek bir rivayette Allah Teâlâ, bu mushafı Hz. Fâtıma'ya göndermek istediğinde onu Cebrâil, Mikâil ve İsrâfil'in (a.s.) taşıyarak Hz. Fatıma'ya getirdiği bildirilmektedir.¹⁴⁷

İlgili rivayetlerde Cebrâil'in (a.s.) Hz. Fâtıma'ya, babasının Allah nezdindeki yerine, kendisinden sonra zürriyetinin başına gelecek olaylara dair haberler verdiği nakledilmektedir.¹⁴⁸ Yoğun olarak *Mushaf-ı Fâtıma*'nın Kur'ân olmadığına, içerisinde Kur'an'dan tek bir harf bile bulunmadığına dair rivayetler nakledilmiştir.¹⁴⁹ Bununla birlikte *Kâfî*'de yer alan bir rivayete göre Ca'fer es-Sâdık, Meâric suresinde yer alan "Birisi yücelikler sahibi Allah'tan inkâr edenler için, kimsenin vukû bulmasını engelleyemeyeceği azabı istedi"¹⁵⁰ ayetini "Ali'nin velayetini inkâr edenler" şeklinde okumuştur. Bunun üzerine yanındaki râvi "canım sana feda olsun, biz bunu böyle okumuyoruz" deyince imam, "Vallahi Cebrâil (a.s.) Muhammed'e (s.a.v.) böyle indirdi, Fâtıma'nın mushafında da böyle kaydedildi" demiştir.¹⁵¹ Öte taraftan yaygın olmamakla birlikte *Mushaf-ı Fâtıma*'nın içerisinde Hz. Fâtıma'nın vasiyetinin yer aldığına dair rivayetler de bulunmaktadır.¹⁵²

Mushaf-ı Fâtıma'da yeryüzünde hüküm sürecek her melikin, her nebînin ve her vasînin isminin bulunduğu nakledilmiş ve bu husus sürekli olarak Hasanoğulları hakkında kullanılmıştır. Çeşitli vesilelerle imamlar, kimi zaman Hasanoğulları¹⁵³ diyerek¹⁵⁴ kimi zaman Muhammed b. Abdullah b. Hasan'ın¹⁵⁵ ismini vererek onların bu kitapta zikredilmediğini ifade etmiştir. Bazen de söz konusu bilgilerin iki kitapta yer aldığı zikredilmiş¹⁵⁶ hatta bir rivayette bu özellik *Kitâb-ı Ali*'ye nisbet edilmiştir.¹⁵⁷

¹⁴³ Saffar, *Besâir*, I, 318 (rivayet no: 18).

¹⁴⁴ Saffar, *Besâir*, I, 310 (rivayet no: 5), 318 (rivayet no: 19), 324 (rivayet no: 33), 314 (rivayet no: 14).

¹⁴⁵ Saffar, *Besâir*, I, 306 (rivayet no: 3).

¹⁴⁶ Saffar, *Besâir*, I, 395 (rivayet no: 2).

¹⁴⁷ Bk. Sened Tenkidi, 33 nolu rivayet.

¹⁴⁸ Saffar, *Besâir*, I, 310 (rivayet no: 6).

¹⁴⁹ Saffar, *Besâir*, I, 310 (rivayet no: 8), 318 (rivayet no: 19), 321 (rivayet no: 27), 323 (rivayet no: 30), 305 (rivayet no: 2), 315 (rivayet no: 15), 306 (rivayet no: 3),

¹⁵⁰ el-Me'aric 70/1-3.

¹⁵¹ Küleynî, *Kâfî*, VIII, 35-36 (rivayet no: 18).

¹⁵² Saffar, *Besâir*, I, 317 (rivayet no: 16), 319 (rivayet no: 21).

¹⁵³ Bazı rivayetlerde falanca oğulları ifadesinin kullanıldığı görülmektedir (bk. Saffar, *Besâir*, I, 324 (rivayet no: 18), 339 (rivayet no: 7).

¹⁵⁴ Saffar, *Besâir*, I, 338 (rivayet no: 3), 339 (rivayet no: 24).

¹⁵⁵ Saffar, *Besâir*, I, 337-338 (rivayet no: 2), 339 (rivayet no: 9).

¹⁵⁶ Küleynî, *Kâfî*, I, 143 (rivayet no: 7).

¹⁵⁷ Saffar, *Besâir*, I, 337 (rivayet no: 1).

Rivayetlerde sıklıkla *Mushaf-ı Fâtıma*'da geleceğe dair bilgilerin yer aldığı¹⁵⁸ buna mukabil helal ve harama dair herhangi bir hüküm bulunmadığı vurgulanmakla birlikte, aksini gösteren bir rivayet de mevcuttur. Buna göre Ca'fer es-Sâdık'a zekât hakkında verdiği bir hükmü nerden aldığı sorulmuş o da bu hükmü Fâtıma'nın kitabından aldığını söylemiştir.¹⁵⁹

Görüldüğü üzere *Mushaf-ı Fâtıma* hakkında da diğer iki kitapta olduğu gibi neredeyse uzlaştırılması imkânsız olan ihtilâflar bulunmaktadır. Bununla birlikte Şîî müellifler bu konuda müstakil eserler vermiş ve ihtilâfları gidermeye çalışmışlardır.¹⁶⁰ Türkiye'de yapılan bazı çalışmalarda iddia edildiğinin¹⁶¹ aksine modern dönemde de *Mushaf-ı Fâtıma*, Şîa nezdindeki itibarını ve övünç kaynağı olma¹⁶² özelliğini korumaya devam etmektedir. Hatta muhtevası net olarak bilinmemesine rağmen, Şîî müellifler tarafından Mushaf-ı Fâtıma'nın varlığının sabit olduğu ısrarla ifade edilmiştir.¹⁶³ *Mushaf-ı Fâtıma*'daki bilgi ve hikmetler Allah'tandır. O, zaman ve mekânla mahdud olmadığı gibi beşerî bilgilerle de sınırlandırılmaz.¹⁶⁴

Zikredilen üç kitap da imamdan imama geçerek on ikinci İmam Mehdi'ye kadar ulaşmıştır ve onunla birlikte gaybette olduğuna inanılmaktadır.¹⁶⁵ Yine üç kitap da imamın alâmetlerindendir. Başka bir deyişle imâmet iddiasında bulunan bir kimsenin yanında bu kitapların bulunması şarttır.¹⁶⁶ Şîî müellif Emânî'nin ifadeleriyle “Pek çok rivayet delâlet eder ki bu üç kitap da imamların yanındadır. Münasib zamanlarda onlara müracaat ederler. Bazı sorunları ve beşerî ilimlere dair meseleleri ona müracaat ederek çözmüşlerdir. Bu eserlerin hepsi bilginin, irfanın kıymetli hazinesidir ve onları hakkıyla tasavvur etmek beşer aklının güç yetirebileceği bir şey değildir.”¹⁶⁷

¹⁵⁸ Saffar, *Besâir*, I, 318 (rivayet no: 18).

¹⁵⁹ Küleynî, *Kâfî*, III, 291 (rivayet no: 2).

¹⁶⁰ Bu konu ikinci bölümde ayrıntılı olarak işlenecektir.

¹⁶¹ İbrahim Kutluay, *İmâmiyye Şîası'na Göre Cerh ve Ta'dil*, İstanbul, Rağbet Yay., 2012, s.77.

¹⁶² Ekrem Berekât el-Âmilî, *Hakikatı Mushaf-ı Fâtıma 'inde'-Şîa*, Beyrut, Dâru's-Safve, 1418/1997.

¹⁶³ Abdullah Emînî, “Pejuheşi der Mushaf-i hazreti Fâtıma”, *Beyânât*, 4, h.ş 1386/1389/1970, s. 171.

¹⁶⁴ Muhammed Hasan Emânî, “Mushaf-ı Fâtıma ez nigâhi imâmân”, *Ferhengi Kevser*, sayı: 8, 1376/1957, s.6.

¹⁶⁵ Yazılı kaynakların imamlar arasındaki tevarüsüne dair bk. Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, s. 153-157.

¹⁶⁶ İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Men lâ yahduruhu'l-fakîh*, IV, 308-309.

¹⁶⁷ Emânî, “Mushaf-ı Fâtıma ez nigâhi imâmân”, *Ferhengi Kevser*, s. 52.

**İKİNCİ BÖLÜM: *MUSHAF-I FÂTİMA* İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN SENET VE
METİN TENKİDİ**

1. Sened Tenkidi

1. Rivayet

حدثنا محمد بن الحسين عن احمد بن محمد بن ابى نصر عن حماد بن عثمان عن على بن سعيد قال كنت جالسا عند ابى عبدالله ع وعنده محمد بن عبدالله بن على الى جنبه جالسا وفي المجلس عبد الملك بن اعين ومحمد الطيار وشهاب بن عبد ربه فقال رجل من اصحابنا جعلت فداك ان عبدالله بن الحسن يقول ليس لنا في هذا الامر ما ليس لغيرنا فقال ابو عبد الله عليه السلام بعد كلام اما تعجبون من عبدالله يزعم ان اباه على لم يكن اماما ويقول انه ليس عندنا علم وصدق والله ما عنده علم ولكن والله واهوى بيده الى صدره ان عندنا سلاح رسول الله صلى الله عليه وآله وسيفه ودرعه وعندنا والله مصحف فاطمة مافيه آية من كتاب الله وانه لاملأء رسول الله صلى الله عليه وآله وخطه على عليه السلام بيده وعندنا والله الجفر وما يدرون ما هو أمسك شاة او مسك بعير ثم اقبل الينا وقال ابشروا اما ترضون انكم تجبنون يوم القيمة اخذين بحجرة على عليه السلام وعلى اخذ بحجرة رسول الله صلى الله عليه وآله¹⁶⁸

Muhammed b. Hüseyin'in, Ahmed b. Muhammed b. Ebî Nasr'dan, onun da Hammâd b. Osmân'dan naklettiğine göre Ali b. Sa'id dedi ki; Ebû Abdillâh'ın (ö. 148/765) yanında oturuyordum. Muhammed b. Abdilllah b. Ali¹⁶⁹ de Ebû Abdillâh'ın yanında oturuyordu. Mecliste Abdülmelik b. A'yen,¹⁷⁰ Muhammed et-Tayyâr¹⁷¹ ve Şihâb b. Abdirabbih¹⁷² de vardı. Aramızdan biri dedi ki: "Sana kurban olayım. Abdullah b. Hasan¹⁷³ 'Bu hususta başkalarında olmayan bize verilmiş değildir' diyor." Ebû Abdillâh (a.s.) biraz konuştuktan sonra "Abdullah'ın söylediklerine şaşırıyor musunuz? Babası Ali'nin imam olmadığını ve bizim yanımızda bir ilim bulunmadığını iddia ediyor. Vallahi doğru söylüyor. Onun yanında bir ilim yoktur. Fakat vallahi -göğsünü sıkıca tutarak- Resûlullah'ın (s.a.v.) silahı, kılıcı ve zırhı bizim yanımızdadır. Vallahi *Mushaf-ı Fâtıma* bizim yanımızdadır. Onda Allah'ın kitabından bir âyet bile yoktur. Onu, Resûlullah (s.a.v.) imlâ etmiş ve Ali (a.s.) eliyle yazmıştır. Vallahi *el-Cefr* bizim yanımızdadır. Onun koyun derisi mi yoksa deve derisi mi olduğunu nereden bileceksiniz" dedi. Sonra bize yöneldi ve dedi ki: "Müjdeler olsun, kıyamet günü Ali (a.s.), Resûlullah'ın (s.a.v.) zimmetinde siz de Ali'nin (a.s.) zimmetinde olmaktan razı olmaz mısınız?"

¹⁶⁸ Muhammed b. el-Hasan b. Ferruh el-Kummîes-Saffâr, *Besâiru'd-derecâtî'l-kübrâ fî fedâilî Âli Muhammed* (nşr.. Muhammed es-Seyyid Hüseyin el-Muallim), y.y., el-Mektebetü'l-Hayderiyye, 1426/2005, I, 310 (rivayet no:5).

¹⁶⁹ Muhammed b. Abdillâh b. Ali b. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib el-Hâşimî el-Medenî, 58 yaşındayken h. 148 senesinde öldüğü bildirilmiştir. Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbındandır (bk. Tûsî, *Ricâl*, s. 276).

¹⁷⁰ Şîa'nın önemli isimlerindendir. Ca'fer es-Sâdık'ın nezdinde önemli bir yeri olduğu ifade edilmiştir. İmam Bâkır'dan da rivayette bulunduğu nakledilmiştir (bk. Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Hâlid el-Berkî, *Ricâlü'l-Berkî* (thk. Haydar Muhammed Ali el-Bağdâdî), Kum: Müessesetü'l-İmami's-Sâdık, 1433/2012, s. 82, dn. 11). İlk Şîi kelimcilerden olan Zürâre b. A'yen'in kardeşidir Zürâre hakkında bilgi için bk. Mehmet Atalan, *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri*, Ankara: Ankara Yayınları, 2014, s.127-129

¹⁷¹ Muhammed b. Abdillâh et-Tayyâr, Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı arasında zikredilmiş ve İmâmî bir muhaddis olduğu belirtilmiştir (AbdulHüseyin eş-Şebüsterî, *el-Fâik fî ruvâtî ve ashâbî'l-İmâmî's-Sâdık*, Kum: Müessesetü Neşri'l-İslâmî, 1418/1998, III, 128).

¹⁷² Şihâb b. Abdirabbih b. Ebî Meymûne el-Esedî es-Sayrafi'nin sika İmâmî bir muhaddis olduğu aktarılmakla birlikte hasen ve zayıf bir râvi olduğuna dair görüşler de bulunmaktadır (bk. Şebüsterî, *Fâik*, II, 126).

¹⁷³ Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib (ö. 145/762), Emevîler'in son zamanlarında Abbasîlerin kuruluş döneminde Medine'de Hz. Ali evladının reisi olan âlim tâbîi (bk. Mustafa Fayda, "Abdullah b. Hasan b. Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988, I, 106).

1.a. Râviler

1. Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbını tanıtmak üzere kaleme alınmış olan *el-Fâik fî ruvâti ve ashâbi'l-Îmâmî's-Sâdık* adlı eserde Ali b. Sa'id isimli iki râvi bulunmaktadır.¹⁷⁴ Birisi Ali b. Sa'id b. İmraa Nâciye, diğeri ise kendisine Sa'd el-Basrî de denilen Ali b. Sa'id'dir. Tarama yapılan ricâl kaynakları geniş tutulmasına rağmen isnadda geçenin hangisi olduğuna karar verebilmeyi sağlayacak bir bilgiye ulaşılamamıştır. Öte her iki kişi hakkında da bir cerh ifadesi bulunmamaktadır. İbn İmraa Nâciye için “امامي”, Basrî için de “محدث امامي” kaydı yer almaktadır.¹⁷⁵

2. Hammâd b. Osmân¹⁷⁶ er-Ruâsî en-Nâb (ö. 190) Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı arasında zikredilmiştir. Aynı zamanda Mûsâ el-Kâzım (ö. 183/799) ve Ali er-Rızâ'dan (ö. 203/819) da rivayette bulunmuş ve onların da ashâbından olduğu zikredilmiştir.¹⁷⁷ Râvi “جليل القدر”¹⁷⁸ ve “ثقة”¹⁷⁹ lafızlarıyla nitelendirilmiştir.¹⁸⁰ Kitabı olan,¹⁸¹ İmâmî bir râvi olduğu belirtilmiştir.¹⁸²

¹⁷⁴ Şebüsterî, *Fâik*, II, 404.

¹⁷⁵ Şebüsterî, *Fâik*, II, 404.

¹⁷⁶ Hammâd b. Osmân ismi, Şîi ricalinde iki sika râvi arasında müşterektir. Seneddeki üçüncü râvi olan Ahmed b. Muhammed b. Ebî Nasr'ın kendisinden rivayeti olan Hammâd b. Osmân, en-Nâb lâkaplıdır (bk. Muhammed Emîn b. Muhammed Ali el-Kâzımî, *Hidâyetu'l-Muhaddisîn ilâ tarîki'l-Muhammediyyîn* (thk. Mehdî er-Recâi), Kum: Mektebetü Ayetillahi'l-'uzmâ el-Mer'âşî, 1405/1985, s. 197).

¹⁷⁷ Şebüsterî, *Fâik*, I, 463.

¹⁷⁸ “جليل” lafzı, tevsik olmaksızın mutemed bir medh ifade etmektedir. “جليل القدر” ifadesi de aynı anlama gelmektedir (bk. Abdullah el-Mâmekânî, *Mikbâsu'l-hidâye fî 'ilmi'd-dirâye* (thk. Muhammed Rızâ el-Mâmekânî), Kum: Delîl-i mâ, 1428/2006, I, 491-492).

¹⁷⁹ Mâmekânî, (1413/1992) bu lafzın, rical kitaplarında râvinin itikadının fesadına dair herhangi bir kayıt düşülmeden kullanılması durumunda müteahhirûnun ıstılahındaki sika manasında olduğunu ifade etmiştir. Müteahhir dönem ulemâsı da “ثقة” lafzını, “âdil, zabıt ve İmâmî” anlamında kullanmışlardır (bk. Mâmekânî, *Mikbâs*, I, 417).

¹⁸⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan b. Alî et-Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl* (nşr. Cevâd el-Kayyûmî el-İsfahânî), Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1427/2006, s. 313; Tûsî (a.mlf), *Fihristu't-Tûsî* (nşr. Muhammed Sadık), Necef: Mektebetü'l-Murtezaviyye, ts., s. 61.

¹⁸¹ Bu tabir, Şîi usûl kitaplarında “له كتاب” lafzıyla ifade edilmektedir. Rical kaynaklarında râvilerin tercemelerinde “له اصل”, “له كتاب”, “له النوادر”, “له مصنف” gibi ifadeler yer almaktadır. Bihbehânî (ö. 1205/1653) ‘asl’, ‘kitap’, ‘musannef’ ve ‘nevadir’ terimleriyle ilgili olarak şöyle demiştir: “Bana öyle geliyor ki ‘asl’ musannifin masumdan veya masumdan nakilde bulunan bir râviden rivayet ettiği hadislerdir. Kitap ve musannef ise, muteber ve mutemed hadislerin, genellikle ‘asl’lardan alınması suretiyle telif edilen eserlerdir. Biz bunu genellikle diyerek kayıtladık çünkü rivayetlerden bazıları ‘asl’lardan değil muanan olarak alınmış olabilir. Bir eserin az sayıda bu tür rivayetler ihtiva etmesi, onu ‘asl’ kılmaz. Bu hususta düşün. ‘Nevâdir’e gelecek olursak açıktır ki bu ifade, ciddi derecede azlığından dolayı bir bab altında ele alınamayan tek rivayetlerin bulunduğu kitaplar için kullanılır” (bk. Muhammed Bakır el-Vahîd el-Bihbehânî, *el-Fevâidu'r-ricâliyye*, (*Ricâlû'l-Hakânî* ile birlikte, thk. Seyyid Muhammed Sâdık Bahrululûm), y.y., Mektebetü'l-i'lâmî'l-İslâmî, 1404/1984, s. 34).

Şîa'da ‘asl’ ve ‘kitap’ terimlerinin birbirlerinin yerine kullanımı ve aralarındaki ilişki hakkında daha geniş bilgi ve değerlendirme için bk. Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, s. 189-193.

Mâmekânî bu lafızların cerh-ta'dil değeri hakkında dört yaklaşım zikretmiştir.

1) Hüsn ve tevsik ifade etmediği gibi medh de ifade etmez. Çoğunluk bu görüştedir.

2) Tevsik ifade eder.

3) Hüsn/Hasenlik (ıstılahî anlamda) ifade eder.

4) Medh ile eş anlamlı olarak hüsn ifade eder.

3. Ahmed b. Muhammed¹⁸³ b. Ebî Nasr el-Bezantî (ö. 221) için İmâmî rical kaynaklarında “ثقة” denmiştir. İmam Rızâ’nın (ö. 203/819) çok değer verdiği ashâbından olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Muhammed et-Takî’ye (ö. 220/836) mülâki olduğu, *el-Câmi* ve *en-Nevâdir* adında iki kitabı bulunduğu rivayet edilmiştir.¹⁸⁴

4. Muhammed b. el-Hüseyn¹⁸⁵ b. Ebi’l-Hattâb el-Hemdânî (ö. 262); Muhammed et-Takî, Ali en-Nakî (ö. 254/869) ve Hasan el-Askerî’nin (ö. 260/875) ashâbı arasında zikredilmiştir.¹⁸⁶ Kendisi için “ثقة”, “عين”,¹⁸⁷ “عظيم القدر”, “مسكون الي روايته”¹⁸⁸ gibi ta’dil ifadeleri kullanılmıştır.¹⁸⁹ Başta *Kitabu’n-Nevâdir* ve *Kitabu’l-Lü’lûe* olmak üzere birçok kitabı olduğu belirtilmiştir.¹⁹⁰

1.b. Sened Değerlendirmesi

Görüldüğü üzere senedin râvileri hakkında herhangi bir cerh sabit olmayıp hepsi İmâmîyye nezdinde muteber râvilerdir. Râvilerin yaşadıkları dönemlere bakıldığında ise muasır oldukları, likâlarının imkân dâhilinde olduğu görülmektedir. Ne var ki ilk râvinin kimliği tesbit edilemediği gibi söz konusu râvi olması muhtemel râviler hakkında da

Mâmekânî, bu hükümleri zikrettikten sonra, söz konusu lafızların medh veya hüsn/ Hasanlık ifade ettiği iddiasının bir delilden yoksun olduğunu ifade etmiştir. Ona göre; bir lafzın ‘zemm’e delâlet etmiyor olması, medh ifade etmesi gerektiği anlamına gelmez. Ayrıca cerh-ta’dil alimlerinin bu lafızları çokça zikretmesinin de medhe delâlet etmeyeceğini ifade etmiştir. Çünkü rical âlimlerinin bir râvinin tercemesini verirken râvi hakkında elde ettikleri her türlü hâlî ve vasfî zikretmek gibi bir usulleri vardır. Bu lafızların, ‘medh’ ifade eden karinelerle birlikte kullanılmasıyla bir çeşit medh ifade etmesi ise tabii ki tartışmaya gerek olmayan bir husustur. Örneğin “مولى” lafzı herhangi bir medh ifade etmiyorken, masum imamlardan birine nisbetle kullanıldığında bir nevî medh ifade eder (Mâmekânî, *Mikbâs*, II, 155-159).

Bu çalışmada, Şîî ulemanın çoğunluğunun kanaati esas alınarak, söz konusu lafızların herhangi bir medh ifade etmediği görüşü benimsenmiştir.

¹⁸² Tûsî, *Fihrist*, 60; Şebüsterî, *Fâik*, I, 463; Muhammed b. Ali b. Şehrâşûb el-Mâzenderânî, *Me’âlimu’l-‘ulemâ fî fihristi kütübi’ş-Şî’a ve esmai’l-musannifîn minhum kadîmen ve hadîsen*, Daru’l-edvâ, Beyrut, ts., s. 43.

¹⁸³ Şîî ricali arasında pek çok Ahmed b. Muhammed bulunmaktadır. Fakat bir sonraki râvi olan Muhammed b. el-Hüseyn b. Ebi’l-Hattâb’ın rivayette bulunduğu Ahmed b. Muhammed, el-Bezantî nisbeli olandır (Kâzımî, *Hidâye*, s. 233).

¹⁸⁴ Tûsî, *İhtiyâr*, s. 484-485; Tûsî, *Ricâlü’t-Tûsî* (thk. Cevâd el-Kayyûmî el-İsfahânî), Kum: Müessesetü’n-Neşri’l-İslâmî, ts. s. 373; Tûsî, *Fihrist*, s. 19; Ebu’l-Hüseyn Ahmed b. Ali en-Necâşî el-Esedî, *Fihristu esmai musannifi’ş-Şîa*, Beyrut: Şeriketü’l-a’lemî li’l-malibû’ât, ts., s. 73; Mâzenderânî, *Me’âlim*, s.10-11.

¹⁸⁵ İmâmî rical kaynaklarında Muhammed b. el-Hüseyn adını taşıyan altı Râvi bulunmaktadır. Aralarında Muhammed b. Saffâr’ın kendisinden rivayette bulunduğu tek kişi Muhammed b. Hüseyn b. Ebi’l-Hattâb’dır (Kâzımî, *Hidâye*, s. 233-234).

¹⁸⁶ Tûsî, *Ricâl*, s. 379, 391, 402.

¹⁸⁷ Cabelkî (ö. 1313/1896), “lafzın ta’dile işaret ettiği söylenir, fakat Allâme Meclisî tevsike delâlet ettiğini söyler, demiştir (bk. Ali Esğar el-Câbelkî, *Taraifu’l-makâl fî ma’rifeti tabakati’r-ruvât* [thk. Mehdî er-Recâî], Kum: Mektebetü Ayetillahi’l-‘uzmâ el-Mer’asî, 1410/1990, II, 259). Fakat Bihbehânî, lafzın mutemed bir medhe (مدحا معتددا به) delâlet ettiğini belirtmiştir (Bihbehânî, *Fevâid*, s. 32).

¹⁸⁸ İmâmî rical kaynaklarında görülen “مسكون الي روايته” lafzı, açık bir şekilde tevsik ifade etmemekle birlikte ‘medh’ amaçlı kullanılan ve rivayete kuvvet kazandıran tabirlerdendir (bk. Câbelkî, *Taraif*, II, 268). Sübhânî de bu tabiri medh lafızları arasında saymıştır (Ca’fer es-Sübhânî, *Usûlü’l-hadîs ve ahkamuhû fî ‘ilmi’d-dirâye*, Beyrut: Dâru Cevâdî’l-Eimme, 1433/2012, s. 169).

¹⁸⁹ Tûsî, *Fihrist*, s. 140; Necâşî, *Fihrist*, s. 319.

¹⁹⁰ Tûsî, *Fihrist*, s. 140; Necâşî, *Fihrist*, s.319; Mâzenderânî, *Me’âlim*, s.101.

herhangi bir cerh-ta'dil ifadesi de bulunamamıştır, diğer bir ifadeyle mühmel¹⁹¹ dir. Bu sebeple rivayetin za'fına hükmetmek daha isabetli görülmektedir.

2. Rivayet

حدثنا احمد بن محمد ومحمد بن الحسين عن الحسن بن محبوب عن علي بن رئاب عن ابي عبيدة قال سأل ابا عبدالله عليه السلام بعض اصحابنا عن الجفر فقال هو جلد ثور مملوء علما فقال له ما الجامعة فقال تلك صحيفة طولها سبعون ذراعا في عرض الاديم مثل فخذ الفالج فيها كلما يحتاج الناس اليه وليس من قضية الاوفيها ارش الخدش قال له فمصحف فاطمة فسكت طويلا ثم قال انكم لتبحثون عما تريدون وعما لاتريدون ان فاطمة مكثت بعد رسول الله صلى الله عليه وآله خمسة وسبعين يوما وقد كان دخلها حزن شديد على ابيها و كان جبرئيل يأتيها فيحسن عزاءها على ابيها ويطيب نفسها ويخبرها عن ابيها ومكانه ويخبرها بما يكون بعدها في ذريتها وكان على يكتب ذلك فهذا مصحف فاطمة.¹⁹²

Ahmed b. Muhammed'in ve Muhammed b. el-Hüseyn'in, Hasan b. Mahbûb'dan, onun da Ali b. Riâb'dan naklettiğine göre Ebû 'Ubeyde şöyle dedi:

Meclisimizden biri Ebû Abdillâh'a 'el-Cefr' hakkında soru sordu. O da: "İlimle dolu bir öküz derisidir" dedi. "Peki 'el-Câmia nedir?" diye sordu. "Genişliği iki hevdeçli devenin uyluğunun derisi kadar, uzunluğu yetmiş zira olan bir sahîfedir. Onda tırmalamanın tazminatına varıncaya kadar insanların ihtiyaç duyduğu her şey vardır." dedi. "Ya *Mushaf-ı Fâtîma*?" diye sorunca uzunca bir süre sustu. Sonra şöyle dedi "Siz, [açıklanmasını] istediğiniz hususlarda da istemediğiniz hususlarda da soru soruyorsunuz. Fâtîma, Resûlullah'dan (s.a.v.) sonra yetmiş beş gün kadar yaşadı. Babasının [in vefatın]dan dolayı şiddetli bir üzüntü duyuyordu. Cebrail [a.s.] ona gelip taziyyede bulunuyor, onun gönlünü hoş tutmaya çalışıyor ve babasına, babasının mekânına, kendisinden sonra zürriyetine neler olacağına dair haberler veriyordu. Ali de bunları yazıyordu. İşte *Mushaf-ı Fâtîma* budur.

2.a. Râviler

1. Ebû 'Ubeyde¹⁹³ Ziyâd b. 'Îsâ el-Hazzâ' (ö. ?), Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı arasında zikredilmiş, Kûfeli, sika bir İmâmî muhaddis olduğu belirtilmiştir.¹⁹⁴ Râvi vefat ettiğinde Ca'fer es-Sâdık, kabrinin başında durarak ona dua etmiştir.¹⁹⁵

2. Tûsî, ikinci râvi olan Ebu'l-Hasan Ali b. Riâb et-Tahhân el- Kûfî'nin (ö. 210) sika olduğunu ve büyük bir 'asl'ının bulunduğunu naklederken,¹⁹⁶ Necaşî (ö. 450/1058), *Kitâbu'l-Vasiyye ve'l-imâme* ve *Kitâbu'd-Diyât* adlı eserlerinin bulunduğunu

¹⁹¹ Mühmel: Rical kitaplarında adına yer verilmesine rağmen hakkında herhangi bir cerh-ta'dil hükmü belirtilmeyen râvidir (Sübhânî, *Usûl*, s. 118).

¹⁹² Saffâr, *Besâir*, I, 310 (rivayet no: 6).

¹⁹³ Ziyâd b. 'Îsâ'dan başka Ebû 'Ubeyde künyesini taşıyan bir kimse bulunmamaktadır (Kâzımî, *Hidâye*, s. 291).

¹⁹⁴ Necâşî, *Fihrist*, s.167; Şebüsterî, *Fâik*, I, 620.

¹⁹⁵ Tûsî, *İhtiyâr*, 310; Hasan b. Zeynüddin eş-Şehîd es-Sânî, *et-Tahrîru't-Tâvûsî el-müstahrac min kitabi Halli'l-ışkâl fî ma'rifeti'r-ricâl* (thk. Muhammed b. Hasan et-Terhînî), Beyrut: Müessesetü'l-a'lemi li'l-matbu'ât, 1408/1988, s.112. İmamların râvi için dua etmeleri ve rahmet dilemelerinin râviler için tevsik sayılıp sayılamayacağı hususunda ihtilâf vardır. Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bk. İbrahim Kutluay, *İmâmîyye Şîası'na Göre Cerh ve Ta'dil*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012, s. 260-263.

¹⁹⁶ Tûsî, *Fihrist*, s.8.

zikretmiştir.¹⁹⁷ Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbından olup önemli İmâmî muhaddislerden sayılmıştır.¹⁹⁸

3. Senedin üçüncü râvisi Hasan b. Mahbûb es-Serrâd'ın¹⁹⁹ (ö. 224) pek çok kitabı olduğu, yaşadığı çağda en önemli sika âlimlerden biri olduğu nakledilmiştir.²⁰⁰

4.a. Ahmed b. Muhammed²⁰¹ b. Îsâ el-Eş'arî²⁰² (ö. ?), "ثقة" lafzıyla nitelendirilmiş²⁰³ ve Kumluların hocası, fakîhi ve önde gelen âlimlerinden olduğu kaydedilmiştir.²⁰⁴ Ali en-Nâkî'nin ashâbı arasında zikredilmiştir.²⁰⁵

b. Muhammed b. el-Hüseyin b. Ebi'l-Hattâb el-Hemdânî (ö. 262) daha önce incelenmiş ve sika olduğu sonucu belirtilmişti.²⁰⁶

2.b. Sened Değerlendirmesi

Netice olarak bu rivayetin İmâmiyye'ye göre sika olan râvilerden geldiği görülmektedir. Râvilerin vefat tarihleri ve birbirleriyle olan ilişkileri göz önüne alındığında ittisal bakımından da bir problem olmadığından²⁰⁷ rivayetin, İmâmiyye kriterlerine göre sahih olduğu anlaşılmaktadır.²⁰⁸

Aynı rivayet *Kâfî*'de şu şekilde yer almaktadır:

3. Rivayet

محمد بن يحيى، عن أحمد بن محمد، عن ابن محبوب²⁰⁹، عن ابن رئاب، عن أبي عبيدة قال: سأل أبا عبد الله عليه السلام بعض أصحابنا عن الجفر فقال: هو جلد ثور مملوء علما، قال: له فالجامعة؟ قال: تلك صحيفة طولها سبعون ذراعاً في عرض الاديوم مثل فخذ الفالج، فيها كل ما يحتاج الناس إليه، وليس من قضية إلا وهي فيها، حتى أُرش

¹⁹⁷ Necâşî, *Fihrist*, s. 240.

¹⁹⁸ Şebüsterî, *Fâik*, II, 400.

¹⁹⁹ es-Serrâd yerine ez-Zerrâd dendiği de kaydedilmiştir (Tûsî, *Ricâl*, s. 334; Tûsî, *Fihrist*, s. 47).

²⁰⁰ Tûsî, *Fihrist*, s. 46.

²⁰¹ Bu râvi daha önce zikri geçen Ahmed b. Muhammed b. Ebî Nasr ile aynı kişi değildir. Kendisinden önceki râvi olan Ömer b. Abdilaziz, Ahmed b. Muhammed b. 'Îsâ'nın kendisinden rivayetiyle bilinmektedir (Kâzîmî, *Hidâye*, s. 124.) Mezkûr rivayetin yer aldığı *Besâir*'in müellifi Muhammed b. Saffar'ın da Ahmed b. Muhammed b. 'Îsâ'dan vasıtasız olarak naklettiği bilinmektedir (Kâzîmî, *Hidâye*, s. 175). Ahmed b. Muhammed b. Ebî Nasr'ın rivayette bulunduğu kimseler arasında Ömer b. Abdilaziz'in bulunmaması da bu tesbiti desteklemektedir.

²⁰² Rical kitaplarında biri el-Kasrî, diğeri el-Eş'arî nisbeli iki farklı Ahmed b. Muhammed b. Îsâ bulunmaktadır. el-Kasrî nisbeli râvinin iyi bir kimse olup edebiyatçı olduğu bilgisi haricinde (İbn Dâvud, *Ricâl*, s. 42) fazla bilgi bulunmamaktadır. Fakat *Mu'cemu'r-ricâl*'de Ömer b. Abdilaziz, el-Eş'arî nisbeli Ahmed b. Muhammed'in kendisinden rivayette bulunduğu kişiler arasında zikredilmiştir (Hûî, *Mu'cem*, III, 92).

²⁰³ Tûsî, *Ricâl*, s. 351.

²⁰⁴ Necâşî, *Fihrist*, s. 80.

²⁰⁵ Berkî, *Ricâl*, s. 363.

²⁰⁶ Bk. 1 nolu rivayet, 3 ve 4 nolu râviler.

²⁰⁷ Ebû 'Ubeyde'nin vefat tarihi tesbit edilememekle birlikte Ali b. Riâb'ın kendisinden rivayette bulunan kişiler arasında olduğu bilinmektedir (bk. Berkî, *Ricâlü'l-Berkî*, s. 97, dn. 4)

²⁰⁸ Bu rivayetin, Meclisî, Humeynî, Mirza Cevâd et-Tebrizî gibi alimler tarafından sahih kabul edildiği ifade edilmiştir (Hâşim el-Hâşimî, *Hivâr me'a Fadlillâh havle'z-Zehrâ*, y.y., Dâru'l-Hüda li tabaa ve'n-neşr, 1422/2001, s. 140).

²⁰⁹ Ekrem Berekât el-Âmilî, bu râvi için Hasan b. Mahbûb ve Muhammed b. Ali b. Mahbûb olmak üzere iki ihtimal bulunduğunu her ikisinin de sika olduğunu söylemiştir (Ekrem Berekât el-Âmilî, *Hakikatü Mushaf-ı Fâtima 'inde's-Şia*, Beyrut: Dâru's-safve, 1418/1997, s. 70-71). Fakat bir önceki rivayette râvinin ismi Hasan b. Mahbûb şeklinde verilmiştir.

الخدش. قال: فمصحف فاطمة عليها السلام؟ قال، فسكت طويلا ثم قال: إنكم لتبحثون عما تريدون وعما لا تريدون إن فاطمة مكثت بعد رسول الله صلى الله عليه وآله خمسة وسبعين يوما وكان دخلها حزن شديد على أبيها وان جبرئيل عليه السلام يأتيها فيحسن عزاءها على أبيها، ويطيب نفسها، ويخبرها عن أبيها ومكانه، ويخبرها بما يكون بعدها في ذريتها، وكان علي عليه السلام يكتب ذلك، فهذا مصحف فاطمة عليها السلام.²¹⁰

3.a. Râviler

Farklı olan sadece ilk râvi Muhammed b. Yahyâ el-‘Attâr’dır.²¹¹ Kendi zamanında Şîa’nın önemli hocalarından olduğu belirtilmiş ve “ثقة”، “عين”، “كثير الرواية” gibi lafızlarla nitelendirilmiştir.²¹²

3.b. Sened Tenkidi

Bir önceki rivayetten farklı olarak baştaki râvinin sika olmasının yanı sıra hoca talebe ilişkisi incelendiğinde kendisinden önceki ve sonraki râviler ile arasında ittisal söz konusudur. Dolayısıyla bu rivayet de Şîi hadis kriterlerine göre sahih sayılmalıdır.²¹³

4. Rivayet

حدثنا عباد بن سليمان عن سعد بن سعد عن علي بن أبي حمزة عن عبد صالح عليه السلام قال عندي مصحف فاطمة ليس فيه شيء من القرآن.²¹⁴

Abbâd b. Süleymân, Sa’d b. Sa’d’dan, o da Ali b. Ebî Hamza’dan rivayet ettiğine göre Salih kul şöyle dedi: “*Mushaf-ı Fatıma* benim yanımdadır. Onda Kur’ân’dan bir şey yoktur.”

4.a. Râviler

1. Bu rivayeti kendisinden aktardığı imamı “salih kul” şeklinde anarak mübhem bırakan Ali b. Ebî Hamza²¹⁵ el-Batâînî’nin (ö. ?), ‘vâkıfî’²¹⁶ olduğu kaydedilmiş ve “كذاب”، “متهم” gibi râvinin bütün rivayetlerinin terk edilmesini gerektirecek²¹⁷ ağır ifadelerle cerh edilmiştir.²¹⁸ İbnü’l-Ğadairî diye meşhur Ebu’l-Hüseyin el-Bağdâdî (5./11.

²¹⁰ Muhammed b. Ya’kûb el-Küleynî, *el-Kâfî*, Beyrut: Menşûratu’l-Fecr, 1428/2007, I, 142 (rivayet no: 4). Diğer metinle aralarında küçük farklılıklar olduğundan dolayı yeniden yer verilmiştir.

²¹¹ Muhammed b. Yahyâ ismi Şîa ricali içinde pek çok râvi arasında müşterektir. Küleynî’nin kendisinden rivayette bulunduğu Muhammed b. Yahyâ ise el-‘Attâr nisbeli olandır (Kâzımî, *Hidâye*, s. 258).

²¹² Necâşî, *Fihrist*, s. 337.

²¹³ Bu rivayete *Mirâtü’l-‘ukûl*’de de sahih hükmü verilmiştir (Meclisî, *Mirâtü’l-‘ukûl*, III, 59).

²¹⁴ Saffâr, *Besâir*, I, 310 (rivayet no: 8).

²¹⁵ Şîa ricali arasında biri el-Batâînî nisbeli zayıf bir râvi, diğeri es-Sümâlî nisbeli sika bir râvi olmak üzere iki Ali b. Ebî Hamza bulunmaktadır. El-Batâînî nisbeli olanın İmam Sâdık ve İmam Kâzım’ın ricali arasında sayıldığı fakat es-Sümâlî’nin o tabakadan olmadığı belirtilmiştir. (Kâzımî, *Hidâye*, s. 211.) Fakat mezkur rivayette hadisin alındığı imam muzmer bırakılmıştır. Dolayısıyla bu bilgiyle söz konusu râvinin hangisi olduğunu anlamak mümkün değildir. Ne var ki *Mucemü’l-ricâl*’de “عبد صالح”, el-Batâînî nisbeli Ali b. Ebî Hamza’nın kendisinden rivayette bulunduğu kişiler arasında yer almaktadır (bk. Hûî, *Mu’cem*, XII, 248).

²¹⁶ Vâkıfe: Şîa’da halî hazır imamın ölümünü takiben, ölmediğini, tekrar dönüp İmamet vazifesini devam ettireceğini iddia ederek daha sonraki imamın imametini kabul etmeyen kişi ve gruplara verilen müşterek isimdir (bk. Mustafa Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012, s. 565).

²¹⁷ Hüseyin b. Abdissamed el-‘Âmilî, *Vusûlu’l-ahyâr ilâ usûli’l-ahbâr* (thk. Abdullatif el-Kühkemerrî), Kum: Mecme‘u’z-Zehâiri’l-İslâmiyye, 1041/1632, s. 193; Mâmekânî, *Mikbâs*, I, 40.

²¹⁸ Tûsî, *İhtiyâr*, s. 371; Tûsî, *Fihrist*, s. 96.

asır), zayıf râvileri ele almak için telif ettiği kitabına onun ismini de kaydetmiştir.²¹⁹ Sonuç olarak râvi zayıftır.

2. Sa'd b. Sa'd el-Ehvas el-Eş'arî'nin (ö. ?), sika olduğu ve kitabı bulunduğu belirtilmiştir.²²⁰ İmam Rızâ ve İmam Takî'den rivayette bulunmuştur.²²¹ Müteahhir dönem ricâl kitaplarında Ebû Ca'fer'in²²² kendisi için hayır duâda bulunduğu kaydedilmiştir.²²³

3. Senedin son râvisi Abbâd b. Süleymân (ö. ?) hakkında ricâl kitaplarında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Tûsî (ö.672/1274), Muhammed es-Saffâr'ın (ö.290/904) ondan rivayeti bulunduğu bahsetmiş²²⁴ Necâşî bu râviyi kitabına almış fakat hakkında bilgi vermemiştir.²²⁵ İbn Dâvûd el-Hillî (ö. 707/1307) ise râviye, övülen veya en azından bildiği kadarıyla zayıf sayılmayan râvilere ayırdığı birinci bölümde yer vermiş ve mühmel olduğunu belirtmiştir.²²⁶

4.b. Sened Değerlendirmesi

Şîi hadis usulünde hadisi “muzmer” şekilde nakledilmesi rivayeti hüccet olmaktan çıkarır.²²⁷ Bu rivayette mübhem bırakılan imamın Mûsâ Kâzım (ö.183/799) olduğuna dair rivayet kabul edilse bile senedde yer alan zayıf râviden dolayı rivayet zayıf sayılmalıdır.

5. Rivayet

حدثنا يعقوب بن يزيد عن الحسن بن علي عن عبد الله بن سنان عن أبي عبد الله عليه السلام قال ذكر له وقية ولد الحسن وذكرنا الجفر فقال والله ان عندنا الجدى ماعر وضأن املاء رسول الله صلى الله عليه وآله وخط على وان عندنا لصحيفة طولها سبعون ذراعا واملاها رسول الله وخطها على بيده وان فيها لجميع ما يحتاج اليه حتى ارش الخدش.²²⁸

Yakûb b. Yezîd'in, Hasan b. Ali'den, onun da Abdullah b. Sinân'dan naklettiğine göre Ebû Abdillâh'ın yanında Hasan oğulları vakasından bahsedildi biz de *el-Cefr*'i zikrettik. [İmam] dedi ki: Vallahi benim yanımda bir keçi ve bir koyun derisi vardır. Resûlullah'ın (s.a.v.) imlâsı ve Ali'nin hattıdır. Bizim yanımızda Resûlullah'ın (s.a.v.) imlâ ettiği ve Ali'nin eliyle yazdığı uzunluğu yetmiş zira olan bir sahîfe vardır. Onda tirmalamanın tazminatına kadar insanların ihtiyaç duyduğu her şey vardır.

²¹⁹ Ebu'l-Hüseyn Ahmed el-Bağdâdî, *er-Ricâl 'ibni'l-Ğadâirî* (thk. Muhammed Rızâ el-Hüseynî el-Celâlî), Kum: Darü'l-Hadîs, 1422/2001, s. 83.

²²⁰ Tûsî, *Ricâl*, s. 358; Necâşî, *Fihrist*, s. 176.

²²¹ Necâşî, *Fihrist*, s. 176.

²²² Râvinin kendisinden rivayette bulunduğu imamlar göz önüne alınıp yaşadığı zaman dilimine bakıldığında, söz konusu Ebû Ca'fer'in ikinci Ebû Ca'fer nisbeli dokuzuncu imam, Muhammed et-Takî olduğu anlaşılmaktadır.

²²³ İbnü'l-Mutahhar Cemâlüddîn el-Hasan b. Yûsuf el-Hillî, *Hulâsatü'l-akvâl fî ma'rifeti'r-ricâl* (thk. Cevâd el-Kayyûmî), Kum: Neşru'l-Fekâhe, 1417/1996, s. 155; Hasan b. Zeynüddin, *Tahrîru't-Tâvûsî*, s. 142.

²²⁴ Tûsî, *Ricâl*, s. 433.

²²⁵ Necâşî, *Fihrist*, s.281.

²²⁶ İbn Dâvud, *Ricâl*, s. 114.

²²⁷ Hadisi muzmer olarak rivayet etmenin rivayeti hüccet olmaktan çıkarması hakkında bk. Sübhânî, *Usûl*, s. 107.

²²⁸ Saffâr, *Besâir*, I, s. 310 (rivayet no:15). Bu rivayette açık bir şekilde *Mushaf-ı Fâtûma* zikredilmese bile ele alınan rivayetlerin tamamına bakıldığında imamın bahsettiği ilk sahifenin *Mushaf-ı Fâtûma* olma ihtimali yüksektir.

5.a. Râviler

1. Ebû Ca'fer'den rivayette bulunan Abdullâh b. Sinân b. Tarîf el-Kureşî el-Hâşimî²²⁹ (ö. ?), İmam Bâkır'a (ö. 114/733) da yetiştiği zikredilmekle birlikte, Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbından sayılmıştır. Mûsâ el-Kâzım'dan da rivayeti vardır.²³⁰ Râvi, "ثقة", "من أصحابنا"²³¹ gibi lafızlarla ta'dîl edilmiş ve hiçbir şekilde ta'n edilemeyeceği belirtilmiştir.²³² *Amelü'l-yevm ve'l-leyl* diye bilinen *Kitâbu's-Salât ve Kitâbu's-Salâti'l-kebîr* gibi eserleri olduğu da rivayet edilmiştir.²³³ Bazı kaynaklarda önce Abbasî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr (ö. 158/775) ondan sonra da Mehdî (ö. 169/785) döneminde hazinedarlık yaptığı belirtilirken,²³⁴ bazı kaynaklarda da mezkûr halifeler döneminde orduda görev yaptığı bilgisi yer almaktadır.²³⁵ Cerh-tadil kitaplarında halifenin kâtibi veya valisi olmak, imamın izni söz konusu olmadığı sürece cerh sebeplerinden sayılmıştır.²³⁶

2. el-Hasan b. Ali b. Ziyâd el-Veşşâ²³⁷ (ö. ?), "كان من وجوه هذه الطائفة" şeklinde kuvvetli bir ifadeyle²³⁸ nitelendirilmiştir.²³⁹ Kûfeli olduğu belirtilen râvinin eser sahibi olduğu da zikredilmiştir.²⁴⁰ Berkî (ö. 274/887) ise râviyi Mûsâ el-Kâzım,²⁴¹ Ali er-Rızâ²⁴² ve Ali en-Nakî'nin²⁴³ ashâbı arasında zikretmiştir.²⁴⁴

3. Kaynaklarda "kâtip" olduğu bilgisi yer alan son râvi Ya'kub b. Yezîd el-Enbârî (ö. ?) Ali el-Hâdî'nin ashâbından olup kendisi için, "ثقة"²⁴⁵ ve "كثير الرواية"²⁴⁶ ifadeleri kullanılmıştır.

²²⁹ Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbından olan tek Abdullah b. Sinan, el-Kureşî nisbeli olandır (bk. Şebüsterî, *Fâik*, II, 282).

²³⁰ Şebüsterî, *Fâik*, II, 282.

²³¹ Mâmekânî, bazı müelliflerin bunu medh lafızları arasında saydığını ve lafzı kullanan kişinin İmâmî olması durumunda kendisi hakkında bu lafız kullanılan kişinin de İmâmî olduğuna hükmedileceğini belirtmiştir. Fakat bu ifadenin sadece İmâmî için kullanılmadığı kaydı da düşülmüştür (Mâmekânî, *Mikbâs*, I, 465).

²³² Necâşî, *Fihrist*, s. 206.

²³³ Necâşî, *Fihrist*, s. 206.

²³⁴ Berkî, *Ricâl*, s. 148; Tûsî, *İhtiyâr*, s. 344.

²³⁵ Tûsî, *Ricâl*, s. 264.

²³⁶ Ali Esğar el-Câbelkî, *Taraifu'l-makâl fî ma'rifeti tabakati'r-ruvât* (thk. Mehdî er-Recâî), Kum: Mektebetü Ayetillahi'l-'uzmâ el-Mer'âşî, 1410/1990, II, 272. Bu iki görev haricinde râviler için cerh sebebi sayılan başka bir resmî vazifeye rastlanmamıştır.

²³⁷ Bir sonraki râvi olan Ya'kub b. Yezîd'in rivayette bulunduğu Hasan b. Ziyâd, el-Veşşâ' lakaplı olandır (bk. Hûî, *Mu'cem*, XXI, 158).

²³⁸ Sübhânî, *Usûl*, s. 162.

²³⁹ Necâşî, *Fihrist*, s. 40

²⁴⁰ Tûsî, *Fihrist*, s. 54; Necâşî, *Fihrist*, s. 40

²⁴¹ Berkî, *Ricâl*, s. 311

²⁴² Berkî, *Ricâl*, s. 329

²⁴³ Berkî, *Ricâl*, s. 355

²⁴⁴ Arada on birinci İmam Muhammed et-Takî'nin atlanmış olması düşündürücüdür.

²⁴⁵ Tûsî, *Ricâl*, s. 393; Tûsî, *Fihrist*, s. 180.

²⁴⁶ Tûsî, *Fihrist*, s. 180. Râvi hakkında kullanılan "كثير الرواية" lafzı 'medh' ifade eden lafızlardandır. Câbelkî, Meclisî'nin bir râvinin tercemesinde lafzın tevsike delâlet ettiğine dair açıklamasına itiraz ederek, "pek çok râvinin tercemesinde olduğu gibi medhe ve kuvvete delâlet ettiği"ni ifade etmiştir. Ayrıntı için bk. Câbelkî, *Tarâif*, II, 261. Şirâzî (ö. 1293/1876) de lafzın tevsike delâlet ettiğine dair görüşleri zikrettikten sonra Câbelkî'ye benzer bir şekilde lafzın tevsike değil medhe delâlet ettiğini

5. b. Sened Değerlendirmesi

Senedin bütün râvileri hakkında müsbet ifadeler kullanılmaktadır. Vefat tarihleri tesbit edilemediğinden senedin ittisaline kesin bir biçimde hükmetmek mümkün görünme de yaşadıkları dönemlere bakıldığında likâları imkân dâhilindedir. Dolayısıyla bu hadise İmâmîyye kriterlerine göre sahih hükmü vermek mümkündür.

6. Rivayet

حدثنا ابراهيم بن هاشم عن يحيى بن ابي عمران عن يونس عن رجل عن سليمان بن خالد قال قال ابو عبدالله عليه السلام ان في الجفر الذي يذكرونه لمايسوؤهم لانهم لايقولون الحق والحق فيه فليخرجوا قضايا على عليه السلام وفرايضه ان كانوا صادقين وسلوهم عن الخالات والعمات وليخرجوا مصحف فاطمة فان فيه وصية فاطمة ومعه سلاح رسول الله صلى الله عليه وآله ان الله يقول أيتوني بكتاب من قبل هذا او اثاره من علم ان كنتم صادقين.²⁴⁷

İbrahim b. Hâşim'in, Yahyâ b. Ebî 'İmrân'dan onun Yûnus'dan, Yunus'un da bir adamdan naklettiğine göre Süleymân b. Hâlid dedi ki: "Ebû Abdillâh (a.s.) dedi ki: "[Benû Hâşim'den Zeydî İmamların] bahsettikleri *el-Cefr* onları rahatsız etmez. Çünkü onlar, hak *el-Cefr*'de olduğu halde hakkı söylemiyorlar. Şayet doğru söylüyorlarsa Ali'nin (a.s.) hükümlerini ortaya çıkarırlar. Onlara teyzeler ve halalar hakkında sorun. *Mushaf-ı Fâtîma*'yı ortaya koysunlar. Onda Fâtîma'nın vasiyeti ile birlikte Resûlullah'ın (s.a.v.) silahı vardır. Allah [Teâlâ] şöyle demiştir: 'Şayet siz doğru sözlüyseniz bana bundan önce ilme dair bir kitap veya bir eser getirin.'²⁴⁸

6.a. Râviler

1. Senedin ilk râvisi Süleymân b. Hâlid el-Becelî el-Akta' (ö. ?) önemli İmâmî sika muhaddislerdendir. 122/741 yılında, dönemin Emevî halifesi Hişâm b. Abdülmelik'e (ö. 125/743) başkaldırısı²⁴⁹ esnasında İmam Zeyd'in (ö.122/740) yanında yer almıştır.²⁵⁰ Râvinin Ca'fer es-Sâdık hayattayken vefât ettiği, imamın onun arkasından üzüldüğü ve nesline dua ettiği zikredilmektedir.²⁵¹

2. Senedin ikinci râvisi, 'رجل' denilerek mübhem bırakılmıştır.²⁵²

3. Otuzdan fazla kitap telif ettiği zikredilen²⁵³ üçüncü râvi Yûnus b. Abdirrahmân, "كان وجها في اصحابنا", "عظيم المنزلة", gibi lafızlarla nitelendirilmiş, İmam Rızâ'nın ilim ve

ifade etmiştir (Mehdî el-Kecûrî eş-Şirâzî, *el-Fevâidu'r-ricâliyye* (thk. Muhamed Kâzım Rahmân Sitâyîş), Kum: Dâru'l-hadîs, 1382/1963, s. 105).

²⁴⁷ Saffâr, *Besâir*, I, 317 (rivayet no: 16).

²⁴⁸ Ahkâf 35/4.

²⁴⁹ Bu ayaklanma, Emevî hâkimiyetine karşı 122/740 yılında Zeynelâbidîn'in oğlu Zeyd b. Ali tarafından başlatılmıştır. Kufeliler, Hz. Hüseyin gibi Zeyd'i de bu riskli siyasi harekete ikna ettiler. Neticede Hz. Hüseyin'in başına gelen Zeyd'in de başına geldi. Çoğunluğunu Kufeli Şiîlerin oluşturduğu önemli sayıdaki bir topluluk isyanın hemen öncesinde Zeyd'i yalnız bıraktı. Kitle desteğini kaybetmiş olan Zeyd mağlup oldu ve savaş alanında öldürüldü (bk. Mehmet Ali Büyükkara, *Ehl-i Beyt ve Ehl-i Devlet Musa Kâzım ile Ali Rızâ Dönemi Şiîliği ve Abbasiler*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 2010, s. 145-47). Bu ayaklanma hususunda ayrıntılı bilgi ve değerlendirme için bk. Gülgün Uyar, *Ehl-i Beyt İslâm Tarihinde Ali-Fâtîma Evlâdı*, İstanbul: İFAV Yay., 2011 s. 113-133.

²⁵⁰ Şebüsterî, *Fâik*, II, 82.

²⁵¹ Necâşî, *Fihrist*, s. 180.

²⁵² Bu rivayet *Kâfî*'de Süleymân b. Hâlid< onun zikrettiği kişi (عمن ذكره)>Yûnus< Muhammed b. 'İsâ< Ali b. İbrahim şeklindeki bir senedle geçmektedir. Bu senedde de aynı kişi olduğu anlaşılan ikinci râvi mübhem bırakılmıştır (Küleynî, *Kâfî*, I, 142, rivayet no: 4).

fetva hususunda insanları kendisine yönelttiği²⁵⁴ hatta cennete gideceğini garanti ettiği²⁵⁵ rivayet edilmiştir. Fadl b. Şâzan’dan (ö. 260/874)²⁵⁶ rivayet edildiğine göre Şîa ricâli arasında Selmân-ı Fârisî’den sonra İbn Abdirrahmân’dan daha fakîh birisi yetişmemiştir.²⁵⁷

Râvinin mertebesinin yüksekliğine delâlet eden bu rivayetlere rağmen, Necâşî’nin de işaret ettiği üzere hakkında cerh ifadeleri de kullanılmıştır.²⁵⁸ Bizzat işitmediği kimselerden hadis rivayet ettiği,²⁵⁹ arkasında namaz kılınmaması gerektiği gibi ağır ifadelerle cerh edilmiş, İmam Rızâ’nın da bu zâtın kitabını yere vurarak “bir veled-i zinânın kitabı” (كتاب ولد الزنا للزانية) dediği nakledilmiştir.²⁶⁰ Fakat aynı İmam Rızâ’nın, bu zâtın kitabını sonuna kadar sayfa sayfa inceledikten sonra üç defa “Allah, Yunus’a rahmet etsin” diyerek duâ ettiği de rivâyet edilmektedir.²⁶¹ Bir başka rivayete göre râvinin *Kitâbu Yevm ve leyle* adlı kitabı Hasan el-Askerî’ye sunulduğunda “Allah kıyamet gününde her bir harfine karşılık ona nur versin” diye dua etmiştir.²⁶²

Hûî (ö. 1411/1990), Yûnus b. Abdirrahman hakkında varid olan hemen bütün menfî rivayetlerin bazılarının irsal sebebiyle, bazılarının senedindeki bir râvi sebebiyle zayıf olduğunu iddia etmiş ve râvinin muteber olduğu sonucuna ulaşmıştır.²⁶³

Râvi hakkındaki rivayetler uzlaştırılması mümkün olmayan bir mahiyet arzettiğinden, burada İmâmî usûl âlimlerinin cumhurundan nakledilen cerhin ta’dile takdimi görüşünün²⁶⁴ uygulanması gerektiği düşünülebilir. Ne var ki cerh ta’dil âlimlerinin bazıları, râvi hakkındaki olumsuz rivayetleri göz ardı ederek sadece ta’diline

²⁵³ Tûsî, *Fihrist*, s. 181.

²⁵⁴ Necâşî, *Fihrist*, s. 427.

²⁵⁵ Tûsî, *İhtiyâr*, s. 404. Aynı yerde bir başka rivayette de Ebû Ca’fer’in kendisine cennet garantisi verdiği rivayet edilmektedir. Hasan b. Zeynüddin (ö.664/1266), râviye cennet garantisi verilen bu rivayetin senedine sahih hükmü vermiştir (bk. Hasan b. Zeynüddin, *Tahrîru’t-Tâvûsî*, s. 316).

²⁵⁶ İmâmiyye Şîasının erken dönem kelâm ve fıkıh âlimidir. Hadis, tefsir ve fıkha dair eserler de yazmakla birlikte İbn Şâzân’ın ilmî şahsiyetinde ağır basan taraf Şîî kelamcılığıdır (bk. Yusuf Şevki Yavuz, “İbn Şâzân en-Nisâbü’rî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XX, 370-371).

²⁵⁷ Tûsî, *İhtiyâr*, s. 404.

²⁵⁸ Necâşî, *Fihrist*, s. 427-428.

²⁵⁹ Sünnî literatürde tedliste likay şart koşmayanlara göre tedlis olarak isimlendirilen uygulama, râvinin biyografisinde “كان يروي الأحاديث من غير سماع” lafzıyla ifade edilmiştir (Tûsî, *İhtiyâr*, s. 411).

²⁶⁰ Tûsî, *İhtiyâr*, s. 411-413. Aynı yerde geçen bir başka rivayette de benzer ifadelerle “zındık” kelimesi eklenmiştir.

²⁶¹ Tûsî, *İhtiyâr*, s. 404.

²⁶² Necâşî, *Fihrist*, s. 428.

²⁶³ Ebu’l-Kasım b. Ali Ekber el-Müsevî el-Hûî, *Mu’cemu ricâli’l-hadîs ve tafsîli tabakati’r-ruvât*, Müessesetü’l-İmâm el-Hûî el-İslâmiyye, y.y., ts., XXI, 209-229. Burada belirtmek gerekir ki; “Bu kitapta (Hûî’nin *Mu’cem*’inde), sahih ve zayıf terimleri mutlak olarak kullanılırsa, bununla müteahhirunun ıstılahı olan sahih ve zayıf değil, bilâkis itibara alınıp alınmama kastedilmiştir. Dolayısıyla “bu hadis veya tarik sahihtir” denildiğinde bu ifade “muteberdir ve hüccettir” anlamına gelir. İsterse râvilerinden biri hasen veya müvessak olsun. Aynı şekilde zayıftır denildiğinde de “hüccet değildir” demek olur. Râvilerden birinin mühmel veya meçhul olmasından dolayı olsa bile.”(bk. Mehmet Eren, *Şîa’da Hadis Ricâli İlmi Kaynakları ve Konuları*, Konya, 2010, s. 140).

²⁶⁴ Mâmekânî, *Mikbâs*, I, 391.

yönelik görüşleri naklederken²⁶⁵ bazıları da olumsuz rivayetlere rağmen muteber bir râvi olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁶

Netice olarak her ne kadar ağır ifadelerle cerh edilmiş olsa da, Yûnus b. Abdîrrahman'ın, İmâmiyye nezdinde muteber bir râvi olduğunu kaydetmek gerekir.²⁶⁷ Öte taraftan bir râvi hakkında cerh-tadil hükümlerinin tearuzu halinde Necâşî'nin hükmünün geçerli olması gerektiğine dair kaide²⁶⁸ de göz önüne alındığında bu sonuca varmak kaçınılmaz olmaktadır.²⁶⁹

4. Yahyâ b. Ebî 'İmrân²⁷⁰ el-Hemdânî (ö. ?), İmam Rızâ'nın ashâbı arasında zikredilmiştir.²⁷¹ *Câmiu'r-ruvât* adlı eserde –söz konusu rivayetten de anlaşıldığı üzere– Yûnus b. Abdîrrahmân'a talebelik ettiği ve eser sahibi olduğu zikredilmiştir.²⁷² Bunlar haricinde râvi hakkında rical kaynaklarında fazla bilgi yer almamaktadır. Bu sebeple mühmeldir.

5. İbrâhim b. Hâşim el-Kummî'nin (ö. ?), Tûsî'nin (ö. 460/1067) *Ricâl*'inde İmam Rızâ'nın ashâbı arasında yer aldığı ve Yûnus b. Abdîrrahmân'ın öğrencisi olduğu nakledilmiş olsa da²⁷³ Necâşî, “فيه نظر” diyerek Keşşî'den aktarılan bu bilginin kesin olmadığını ifade etmiştir.²⁷⁴ *Hulâsatü'l-akvâl*'in muhakkiki Cevâd el-Kayyûmî, hem İmam Rızâ'dan hem de Yûnus b. Abdîrrahman'dan vasıtasız rivayeti olmadığını

²⁶⁵ Tûsî, *Fihrist*, s.181-182; Berkî, *Ricâl*, s. 295, dn. 5.

²⁶⁶ Tûsî, *Ricâl*, s. 368; İbn Dâvud el-Hillî, *Ricâl*, s. 283.

²⁶⁷ Hakkında uzlaştırılması mümkün olmayan rivayetler bulunan bir râvinin, hakkındaki olumsuz rivayetler bir şekilde tevil edilerek güvenilir olduğuna hükmedilmesi, sadece Yûnus b. Abdîrrahman'da karşımıza çıkan bir durum değildir. Bilakis İmâmiyye'ye mensub hadis, fıkıh ve kelâm âlimleri arasında, hakkında ağır ve sabit cerh ifadeleri bulunmakla birlikte, ashâb-ı icmâdan sayılmak, masumlardan birinin ashâbından olmak veya onlardan birinden çokça rivayeti bulunmak, meşayihu'l-icaze'den olmak gibi çeşitli gerekçelerle tevsik edilen pek çok şahıs vardır. Bu konuda örnekler için bk. Kemalettin Özdemir, “Senet ve Ana Kaynakları Açısından Şîî-İmamiyye'de Hadis (el-Kaşı Örneği)”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2005-2006, sayı: 27, s. 136-138.

²⁶⁸ Necâşî'nin, Şîa ricali hakkındaki geniş bilgisi, rical hususunda ayakları yere basan fikirlerinin ve söylemlerinin olması, şahısların kimlik bilgilerini iyi bir şekilde bilmesi bu kuralın gerekçeleri olarak zikredilmiştir. Ayrıntılı bilgi ve değerlendirme için bk. Sübhânî, *Külliyât fî 'ilmi'r-ricâl*, Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, 1425/2004, s. 62-64.

²⁶⁹ Necâşî, râvinin, güvenilir olduğunu ve mertebesinin oldukça yüksek olduğunu ifade etmiştir. (Necâşî, *Fihrist*, s. 427-428)

²⁷⁰ *Hulâsatü'l-akvâl*'de bu râvi Yahyâ b. 'İmrân şeklinde yer almıştır. Muhakkik Cevâd Kayyûmî, söz konusu râvinin Şeyh Sadûk'un *Meşyeha*'sında, Saffâr'ın *Besâir*'inde -ki ele aldığımız rivayet bu kitapta geçmektedir- ve Küleynî'nin *Kâfî*'sinde Yahya b. Ebî 'İmrân şeklinde kaydedildiğini belirtmekle birlikte bu farklılığın sebebine değinmemiş ve doğru zabtın hangisi olduğunu belirtmemiştir (İbnu'l-Mutahhar el-Hillî, *Hulâsa*, s. 292, dn. 2). Aynı durum Tûsî'nin yine Cevâd Kayyûmî tarafından tahkiki yapılan *Ricâl*'inde de söz konusudur (Tûsî, *Ricâl*, s. 369, dn.2). Ayrıca diğer bir müteahhirun dönemi rical kaynağı olan *Nakdû'r-ricâl*'de de râvinin ismi Yahyâ b. 'İmrân el-Hemdânî şeklinde yer almıştır (Mustafa b. el-Hüseyin el-Hüseyinî et-Tefrişî, *Nakdu'r-ricâl*, Kum: Müessesetü Ehl-i Beyt li ihyati't-türâs, 1376/1957, V, 79.) *Ricâlü'l-Berkî* 'ye talik yazan Haydar Muhammed Ali el-Bağdâdî, her ne kadar Tûsî'nin *Ricâl*'inde hata ile Yahyâ b. 'İmrân şeklinde yazıldığını ifade etse de Yahyâ b. 'İmrân şeklindeki kaydın en az Yahyâ b. Ebî 'İmrân kadar yaygın olduğu görülmektedir.

²⁷¹ Tûsî, *Ricâl*, s. 369; Tefrişî, *Nakdu'r-ricâl*, V, 79.

²⁷² Muhammed b. Hüseyin el-Erdebilî, *Câmi 'u'r-ruvât*, Kum: Mektebetü 'Âyetillâhî'l-'uzmâ el-Mer'aşî en-Necefi, 1403/1983, II, 324.

²⁷³ Tûsî, *Ricâl*, s. 353.

²⁷⁴ Necâşî, *Fihrist*, s. 19.

söyleyerek Necâşî'nin kanaatinin isabetli olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁵ İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, "Ashâbımızdan kimsenin onu cerh veya ta'dil ettiğine vakıf olmadım. Ondan nakledilen rivayetler çoktur. Tercih edilen onun sözünün kabul edilmesidir" diyerek râvi hakkındaki kanaatini belirtmiştir. Muhakkik Cevâd el-Kayyûmî ise, Kum'da Kûfelilerin hadislerini neşreden ilk kişi olması sebebiyle meşhur bir kimse olduğunu, bu durumda şayet hakkında taz'ifi gerektirecek bir durum olsaydı mutlaka yayılacağını ve bilineceğini ifade etmiştir.²⁷⁶

6.b. Sened Değerlendirmesi

Yukarıda râviler hakkında verilen bilgilere ilâveten senedde bulunan beş râviden birinin mübhem olması ve rivayetin ulaşılabilen başka tariklerinin incelenmesi sonucunda da bu râvinin kim olduğunun tesbit edilememiş olması dolayısıyla, rivayete zayıf hükmünü vermek kaçınılmaz görünmektedir.

7. Rivayet

علي بن إبراهيم، عن محمد بن عيسى، عن يونس، عن ذكره، عن سليمان بن خالد قال: قال أبو عبد الله عليه السلام: إن في الجفر الذي يذكرونه لما يسوؤهم، لأنهم لا يقولون الحق والحق فيه، فليخرجوا قضايا علي وفرائضه إن كانوا صادقين، وسلوهم عن الخالات والعمت، وليخرجوا مصحف فاطمة عليها السلام، فإن فيه وصية فاطمة عليها السلام، ومعه سلاح رسول الله صلى الله عليه وآله: إن الله عز وجل يقول: "فأتوا بكتاب من قبل هذا أو أثارة من علم إن كنت صادقين"²⁷⁷

7. a. Râviler

Senedde ilk rivayetten farklı olarak Muhammed b. 'Îsa ve Ali b. İbrâhîm bulunmaktadır:

1. Muhammed b. 'Îsâ²⁷⁸ b. 'Ubeyd (ö. ?), Ali el-Hâdî ve Hasan es-Askerî'nin ashâbı arasında zikredilmiştir.²⁷⁹ Şîa nezdinde önemli bir râvi olduğu belirtilmiş ve "ثقة", "كثير الرواية", "عين" gibi lafızlarla nitelendirilmiştir.²⁸⁰

2. Ali b. İbrâhîm²⁸¹ b. Hâşim (ö. ?), pek çok kitabı olduğu belirtilen râvi "في ثقة", "صحیح المذهب", "ثبت", "الحديث" gibi lafızlarla nitelendirilmiştir.²⁸²

7. b. Sened Değerlendirmesi

Bu rivayette de yine "عن ذكره" lafzıyla mübhem bırakılan bir râvi bulunduğundan rivayet zayıftır. *Mirâtü'l-'ukûl*'de bu rivayet için "mürsel" hükmü verilmiştir.²⁸³

²⁷⁵ İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *Hulâsa*, s. 49, dn. 2.

²⁷⁶ İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *Hulâsa*, s. 49, dn. 2.

²⁷⁷ Küleynî, *Kâfi*, I, 142 (rivayet no: 4).

²⁷⁸ Şîa ricali arasında bu isimde pek çok kimse bulunmaktadır. Bir sonraki râvi olan Ali b. İbrâhîm'in kendisinden rivayette bulunduğu Muhammed b. 'Îsâ b. 'Ubeyd'dir (Kâzımî, *Hidâye*, s. 248).

²⁷⁹ Berkî, *Ricâl*, s. 359, 373.

²⁸⁰ Necâşî, *Fihrist*, s. 318-319.

²⁸¹ Şîa ricali arasında birden fazla Ali b. İbrâhîm bulunmaktadır. Fakat Küleynî'nin kendisinden rivayette bulunduğu kişi Ali b. İbrâhîm b. Hâşim'dir (Kâzımî, *Hidâye*, s. 210).

²⁸² Necâşî, *Fihrist*, s. 249.

²⁸³ Meclisî, *Mirâtü'l-'ukûl*, III, 58.

8. Rivayet

حدثنا احمد بن محمد عن عمر بن عبدالعزيز عن حماد بن عثمان (الناب) قال سمعت ابا عبدالله عليه السلام يقول تظهر الزنادقة في سنة ثمانية وعشرين ومائة وذلك لاني نظرت في مصحف فاطمة. قال فقلت وماصحف فاطمة ع فقال ان الله تبارك وتعالى لما قبض نبيه صلى الله عليه وآله دخل على فاطمة من وفاته من الحزن ما لا يعلمه الا الله عزوجل فارس الىها ملكا يسلي عنها غمها ويحدثها فكشفت ذلك إلى امير المؤمنين عليه السلام فقال لها اذا احسست بذلك فسمعت الصوت فقولى لى فاعلمته فجعل يكتب كلما تسمع حتى اثبت من ذلك مصحفا قال ثم قال اما انه ليس فيه من الحلال والحرام ولكن فيه علم ما يكون²⁸⁴

Ahmed b. Muhammed'in Ömer b. Abdilaziz'den naklettiğine göre Hammad b. Osmân dedi ki: “Ebû Abdillâh'ı (a.s.) şöyle derken işittim: “Zındıklık, 128 senesinde ortaya çıktı. Ben bunu *Mushaf-ı Fâtıma*'da gördüm.” “*Mushaf-ı Fâtıma* nedir?” diye sordum. “Allah (tebâreke ve teâlâ) Nebîsini[n ruhunu] (s.a.v.) kabzedince, Hz. Fâtıma onun vefatından dolayı Allah'dan (azze ve celle) başka kimsenin bilmediği bir hüzne boğuldu. Bunun üzerine [Allah] onu teselli etmesi ve onunla konuşması için bir melek gönderdi. O da [Hz. Fâtıma] bu durumu Emiru'l-mü'minîne şikâyet etti. Hz. Ali de “Eğer bunu hissedip bir ses duyarsan bana söyle” dedi. Bunun üzerine Hz. Fâtıma, Hz. Ali'ye haber verdi. O da Fâtıma'nın işittiği her şeyi yazmaya başladı. Neticede bu Mushaf ortaya çıktı.” Daha sonra şöyle dedi: “Onda helâl ve haram bilgisi yoktur. Olacakların bilgisi vardır.””

8.a. Râviler

1. Hammâd b. Osmân en- Nâb (ö. 190), daha önce incelenmiş ve sika, İmâmî bir râvi olduğu kaydedilmişti.²⁸⁵

2. Ömer b. Abdilazîz (ö. ?), “Zehl” diye lâkaplanmıştır. Münker rivayetler naklettiği belirtilmiş ve hakkında “ليس بغال”²⁸⁶ ve “مخلط”²⁸⁷ ifadeleri kullanılmıştır. Bir kitabı olduğu kaydedilmiştir.²⁸⁸

3. Ahmed b. Muhammed b. Îsâ el-Eş'arî (ö. ?), daha önce incelenmiş ve sika olduğu belirtilmişti.²⁸⁹

²⁸⁴ Saffâr, *Besâir*, I, 318 (rivayet no: 18).

²⁸⁵ Bk. 1 nolu rivayet 2 nolu râvi.

²⁸⁶ Tûsî, *İhtiyâr*, s. 377. “غال” lafzı itikadda fesada delâlet eden bir cerh ifadesi olarak kullanılmaktadır (Mâmekânî, *Mikbâs*, II, 40). Bu durumda “ليس بغال” ifadesi açık bir tevsike delalet etmese de en azından râvi hakkında itikâdî açıdan bir zemm olmadığı anlaşılmaktadır.

²⁸⁷ Necâşî, *Fihrist*, s. 273. Zeynüddin b. Ali'ye göre bu lafız, gerek bunamaya ve hafıza zaafına maruz kalıp hadisleri karıştıran, gerekse -Vakıfler gibi- sonradan itikad safiyeti sonradan bozulan kimseler hakkında kullanılan ortak bir terimdir (Ebû Muhammed Zeynüddin b. Ali el-Âmilî (Şehid-i Sâni), *er-Ri'âye fî 'ilmi'd-dirâye* (thk. AbdülHüseyn Muhammed Ali Bakkâl), Kum: Mektebetü Âyeti'llahi'l-'uzmâ el-Mer'âşî, 1308/1891, s. 210). Fakat Sübhânî, Zeynüddin el-Âmilî'nin tanımlamasının yerinde olmadığını, lafzın, kimden hadis aldığına ve kendisinden kimin rivayette bulunduğu dikkat etmeyen kişiler için kullanıldığını ve itikadda fesada açık bir şekilde delâlet etmediğini söylemiş ve Mâmekânî'nin de ıstılahı bu anlamda kullandığına deliller getirmiştir (Sübhânî, *Usûl*, s. 170).

²⁸⁸ Tûsî, *Fihrist*, s. 115; Necâşî, *Fihrist*, s. 273.

²⁸⁹ Bk. 2 nolu rivayet, 4 nolu râvi (a).

8.b. Sened Değerlendirmesi

Senedde bulunan ilk ve son râviler güvenilir ve İmâmî râviler olsa da ortadaki râvinin vefat tarihi tesbit edilemediği gibi zabtı hakkında yaralayıcı cerh ifadelerine rastlanmıştır. Netice olarak râvinin za‘fı, rivayetin de za‘fını beraberinde getirmiştir.

9. Rivayet

عدة من أصحابنا، عن أحمد بن محمد، عن عمر بن عبدالعزيز، عن حماد بن عثمان قال: سمعت أبا عبد الله عليه السلام يقول: تظهر الزنادقة في سنة ثمان وعشرين ومائة وذلك أني نظرت في مصحف فاطمة عليها السلام، قال: قلت: وما مصحف فاطمة؟ قال: إن الله تعالى لما قبض نبيه صلى الله عليه وآله دخل على فاطمة عليها السلام من وفاته من الحزن ما لا يعلمه إلا الله عز وجل فأرسل الله إليها ملكا يسلي غمها ويحدثها، فشكت ذلك إلى أمير المؤمنين عليه السلام فقال: إذا أحسست بذلك وسمعت الصوت قولي لي فأعلمته بذلك فجعل أمير المؤمنين عليه السلام يكتب كلما سمع حتى أثبت من ذلك مصحفا قال: ثم قال: أما إنه ليس فيه شيء من الحلال والحرام ولكن فيه علم ما يكون.²⁹⁰

9.a. Râviler

Bir önceki rivayetten farklı olarak senedin başında “عدة من أصحابنا” ifadesi yer almaktadır. Müellifin, Ahmet b. Muhammed b. ‘Îsâ el-Eş‘arî’den nakledilmesi durumunda bu ifadede; Muhammed b. Yahyâ el-‘Attâr, Ali b. Mûsâ el-Kümeyzânî (الكميذاني), Dâvud b. Kûre (كورة), Ahmed b. İdrîs ve Ali b. İbrahîm b. Hâşim’in anlaşılması gerektiği belirtilmiştir.²⁹¹ Bu râviler incelenecek olursa;

a) Muhammed b. Yahyâ el-‘Attâr’ın (ö. ?) kendi zamanında Şîa’nın önemli simalarından olduğu belirtilmiş ve “ثقة”, “عين” lafızlarıyla nitelendirilmiştir.²⁹²

b) Ali b. Mûsâ el-Kümeyzânî’nin²⁹³ hoca talebe ilişkilerine dair bilgi bulunmakla birlikte hakkında herhangi bir cerh-tadil ifadesine rastlanmamıştır.

c) Dâvud b. Kûre (ö. ?), Ahmed b. Muhammed b. ‘Îsâ’nın *Kitabu’n-nevâdir*’ini bablara ayırdığı ve künyesinin Ebû Süleymân olduğu belirtilmiştir²⁹⁴ fakat mütekaddimûn dönemi rical kitaplarında herhangi bir cerh-ta’dil ifadesi bulunmamaktadır.

d) Ahmed b. İdrîs (ö. 306), Şîa’nın fakih ve sika râvilerinden olduğu belirtilmiş ve “صحيح الرواية”, “كثير الرواية” gibi lafızlarla nitelendirilmiştir.²⁹⁵

e) Ali b. İbrahîm b. Hâşim (ö. ?), daha önce ele alınmış ve sika bir râvi olduğu belirtilmişti.²⁹⁶

²⁹⁰ Küleynî, *Kâfî*, I, 142 (rivayet no: 2)

²⁹¹ Muhammed Sâlih el-Mâzenderânî, *Şerhu Usûli’l-Kâfî*, Beyrut: Daru İhyâi’t-türâsi’l-‘Arabî ve Müessesetü’t-târîhi’l-‘Arabî, 1429/2008, I, 65.

²⁹² Necâşî, *Fihrist*, s. 337.

²⁹³ Bu nisbe farklı şekillerde kaydedilmiştir. *Kâfî* şerhinde الكميذاني şeklinde geçerken, Hûî’nin *Mu‘cem*’inde الكمنداني şeklinde yazılmıştır (bk. Hûî, *Mu‘cem*, XIII, 205).

²⁹⁴ Necâşî, *Fihrist*, s. 155.

²⁹⁵ Necâşî, *Fihrist*, s. 89.

²⁹⁶ Bk.7 nolu rivayet, 2 nolu râvi.

9. b. Sened Değerlendirmesi

Bu râvilerden hangisinden geliyor olursa olsun senedin ikinci râvisi hakkında yaralayıcı cerh ifadeleri bulunmaktadır. Bu sebeple rivayet zayıftır.²⁹⁷

10. Rivayet

حدثنا السندی بن محمد عن ابان بن عثمان عن علی بن الحسن عن ابی عبدالله علیه السلام قال ان عبدالله بن الحسن يزعم انه ليس عنده من العلم الا ما عند الناس فقال صدق والله وعبدالله بن الحسن ما عنده من العلم الا ما عند الناس ولكن عندنا والله الجامعة فيها الحلال والحرام وعندنا الجفر ايدري عبدالله بن الحسن ما الجفر مسك بغير ام مسك شاة وعندنا مصحف فاطمة ع اما والله ما فيه حرف من القرآن ولكنه املاء رسول الله وخط على كيف يصنع عبدالله اذا جاء الناس من كل افق ويسئلونه.²⁹⁸

es-Sindî b. Muhammed'in Ebân b. Osmân'dan naklettiğine göre Ali b. Hüseyin şöyle dedi: “Ebû Abdillâh dedi ki: ‘Abdullah b. Hasan kendisinin yanında insanların yanında olandan başka bir ilim olmadığını iddia ediyor. Doğru söylüyor vallahi Abdullah b. Hasan'ın yanında insanların yanında olandan başka bir ilim yoktur. Fakat vallahi bizim yanımızda *el-Câmia* vardır. Onda helâl ve harama dair bilgiler vardır. Yine bizim yanımızda *el-Cefr* vardır. Abdullah b. Hasan *el-Cefr*'in ne olduğunu, deve mi yoksa koyun mu derisi olduğunu biliyor mu? Ve yine bizim yanımızda *Mushaf-ı Fâtıma* (a.s.) var. Vallahi onda Kur'ân'dan bir harf bile yoktur. O Resûlullah'ın [s.a.v.] imlâsı ve Ali'nin hattıdır. İnsanlar dört bir yandan gelip de Abdullah'a [b. Hasan] sorduklarında Abdullah ne yapacak?’”

10.a. Râviler

1. Ali b.el-Hasan el-'Abdî (ö. ?)²⁹⁹ Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı arasında zikredilmiş olup, Kûfelidir. İmâmî bir muhaddis olduğu belirtilmiştir.³⁰⁰ Hakkında başka bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu sebeple mühmelidir.

2. Ebân b. Osmân el-Ahmer el-Becelî (ö. 140?),³⁰¹ Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbından olup, fıkıhta otorite kabul edilen kişiler arasında zikredilmiştir.³⁰² Bununla birlikte râvinin mezhebi ve mezhebine bağlı olarak hakkındaki cerh-tadil hükmü hususunda rical kitaplarında farklı kanaatlerden bahsedilmektedir. İbn Dâvûd el-Hillî, “Râvinin her ne kadar Nâvûsiyye³⁰³ fırkasına mensup olup zayıf sayılmaya daha lâayık olduğu söylene de

²⁹⁷ Bu rivayete *Mirâtü'l-'ukûl*'de de zayıf hükmü verilmiştir (bk. Meclisî, *Mirâtü'l-'ukûl*, III, 56).

²⁹⁸ Saffâr, *Besâir*, I, 318 (rivayet no: 19).

²⁹⁹ *Besâir*'in Mirza Muhsin Kûçebâğî tashihli matbûnun esas alındığı baskısında “Ali b. el-Hasan” şeklinde, *Bihâru'l-envâr*'ın müellifi Meclisî'nin esas aldığı nüshada (Kum'daki es-Seyyid el-Mer'âşî en-Necefi'nin kütüphanesinde, Ebû Nasr Ali b. Muhammed b. Hasan b. Ebî Sa'îd et-Tabîb'in istinsah ettiği nüsha) “Ali b. el-Hüseyin” olarak geçmektedir. Geç dönem rical kaynaklarında ise râvinin isminin ta'yini hakkında bilgi verilmeden biyografisi altında her iki şekilde de yazıldığına işaret edilmiştir (bk. Hûî, *Mu'cem*, XII, 378; Şebüsterî, *Fâik*, II, 396).

³⁰⁰ Tûsî, *Ricâl*, s. 246; Şebüsterî, *Fâik*, II, 396.

³⁰¹ Râvinin 140/758 senesinden sonra vefat ettiği zikredilmekle birlikte zayıf bir rivayette 2008/16 dolaylarında vefat etmiştir (Şebüsterî, *Fâik*, I, 28).

³⁰² Tûsî, *İhtiyâr*, s. 316.

³⁰³ İmâmîyye Şîası'ndan Abdullah (yahut Aclân) b. Nâvûs'a atfedilen fırkanın mensupları. Bu fırkaya göre Ca'fer es-Sâdık bu ümmetin en üstünüdür, ondan daha üstün bir kimse olduğunu iddia eden kâfirdir. O ölmemiştir, hayattadır, ölmeyecektir de. O kaim el-Mehdî'dir; ortaya çıkıp hâkimiyetini kuracak, hükmünü her yere ulaştıracaktır. Zira o, hastalandığı, yıkandığı, kefenlendiği, başının

Keşî'nin kendisi hakkında zikrettiği icmadan dolayı râviye kitabımın birinci bölümünde³⁰⁴ yer verdim” demiştir.³⁰⁵ İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, râvi hakkında, “Her ne kadar mezhebi bozuksa da, zikredilen icma sebebiyle rivayetinin kabul edilmesi gerektiğini düşünüyorum” demiştir.³⁰⁶ Şebüsterî, râvinin başta Nâvûsî olup daha sonra İmâmî olduğunu söylemiştir.³⁰⁷ *İhtiyârü Ma'rifeti'r-ricâl*'in muhakkiki Cevâd el-Kayyûmî ise râvinin Nâvûsiyye'ye mensup olamayacağını, Ca'fer es-Sâdık'tan sonraki imam olan Ebu'l-Hasan'den³⁰⁸ rivayette bulunan birisinin Nâvûsî olmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir.³⁰⁹ Netice olarak hem İbn Mutahhar el-Hillî'nin kanaatine hem de İmâmiyye'nin mezhebi bozuk râvilerin rivayetleri hususundaki tavrına³¹⁰ dayanarak Nâvûsiyye'ye mensubiyeti sâbit bile olsa İmâmiyye nezdinde râvinin rivayetlerinin kabul edilmesi gerektiği sonucuna varılabilir.

3. es-Sindî b. Muhammed³¹¹ (ö. ?), “كان ثقة و وجها من اصحابنا الكوفيين” ifadesiyle tevsik edilmiştir.³¹²

10.b. Sened Değerlendirmesi

Seneddeki üçüncü râvi hakkında açık bir tevsik ifadesi bulunup, ikinci râvisi de en azından rivayeti kabul edilebilir sayılsa da ilk râvisi mühmeldir. Dolayısıyla rivayet zayıftır.

11. Rivayet

حدثنا محمد بن عبد الجبار عن ابن فضال عن حماد بن عثمان قال حدثني ابو بصير قال سمعت ابا عبد الله عليه السلام يقول ما مات ابو جعفر عليه السلام حتى قبض مصحف فاطمة ع.³¹³

Muhammed b. Abdilcabbar'ın İbn Faddâl'dan onun da Hammâd b. Osmân'dan rivayet ettiğine göre Ebû Basîr şöyle rivayette bulundu: “Ebû Abdullah'ı şöyle derken işittim: ‘*Mushaf-ı Fâtıma* kabzolunana kadar Ebû Ca'fer vefat etmedi.’”

kesilip bir dağdan yuvarlandığı bile görülse buna inanılmamasını istemiş, onun bir gün kılıcıyla hâkimiyet kuracağını belirtmiştir (bk. Öz, *Terimler Sözlüğü*, s. 414).

304 Kitabın birinci bölümü “övülenler ve müellifin bildiği kadarıyla ashâbının zayıf saymadığı kişilere” ayrılmıştır.

305 İbn Dâvûd el-Hillî, *Ricâl*, s. 30.

306 İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *Hulâsa*, s. 74.

307 Şebüsterî, *Fâik*, I, 28.

308 Kendisine Ebu'l-Hasan es-Sânî de denilen yedinci imam Mûsâ Kâzım.

309 Tûsî, *İhtiyâr*, s. 296, dn. 1.

310 Şîa'da “fâsidu'l-mezhep”/“mezhebi bozuk” râvilerin rivayetleri hakkındaki tartışmalar, tartışmaların neticesi, bu husustaki kaideler ve bu kaidelerin pratikte nasıl uygulandığına dair bk. Mehmet Ali Büyükkara “İmamiyye Şîası'nın Hadis Usulünde “Mezhebi Bozuk” Râviler (I): Metodolojik Değerlendirmeler”, *İslâmî Araştırmalar*, 2004, cilt XVII, sayı: 3, s. 201-215; a. mlf, “İmamiyye Şîası'nın Hadis Usulünde ‘Mezhebi Bozuk’ Râviler (II): Örneklerle Mezhebi Bozuk Ricâl Rivayetlerinin Değeri”, *İslâmî Araştırmalar*, 2004, XVII, sayı: 4, s. 354-368.

311 Gerçek adının Ebân olduğu fakat Sindî diye bilindiği belirtilmiştir (Necâşî, *Fihrist*, s. 184; İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *Hulâsa*, s. 105).

312 Necâşî, *Fihrist*, s. 184; İbn Dâvud, *Ricâl*, s. 107; İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *Hulâsa*, s. 105.

313 Saffâr, *Besâir*, I, 320 (rivayet no: 23).

11.a. Râviler

1. Ebû Basîr Abdullah b. Muhammed el-Esedî (ö. ?) Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbındandır. "ثقة ثقة ثبت" lafzıyla tevsik edilmiştir.³¹⁴ İmam Bâkır'dan da rivayeti olduğu zikredilmiştir.³¹⁵

2. Hammâd b. Osman er-Ruâsî en-Nâb (ö. 190), daha önce ele alınmış, İmâmî sika bir muhaddis olduğu zikredilmiştir.³¹⁶

3. el-Hasan b. Ali b. Faddâl (ö. 224), İmam Rızâ'nın ashâbı arasında zikredilmiştir.³¹⁷ Futahiyye/Fatahiyye'ye³¹⁸ mensubiyeti ile meşhur olup son nefesinde dönemin imamı Ali en-Nakî'nin imametine şehadet ederek İmâmî olmuştur. Zühd ve vera sahibi bir râvi olup, "كان جليلا قديرا", "ثقة في الحديث و في رواياته" gibi lafızlarla tevsik edilmiştir.³¹⁹ Netice olarak İmâmiyye nezdinde muteber bir râvidir.

4. Muhammed b. Abdilcebbâr, Muhammed b. Ebî Suhbân³²⁰(ö. ?) olarak da bilinen râvi, Ali en-Nakî'nin ashâbındandır. Kumlu sika bir râvi olduğu belirtilmiştir.³²¹

11.b. Sened Değerlendirmesi

Senedde yer alan râviler hakkında verilen bilgilerin müsbet olmasının yanısıra ittisal bakımından da zahiren bir problem gözükmemektedir. Bu durumda rivayet, İmâmiyye nezdinde makbul rivayetlerden sayılmalıdır.

12. Rivayet

حدثنا عبدالله بن جعفر عن موسى بن جعفر عن الوشا عن ابي حمزة عن ابي عبدالله عليه السلام قال مصحف فاطمة مافيه شيء من كتاب الله وانما هو شيء القى عليها بعد موت ابيها صلى الله عليه وآله.³²²

³¹⁴ Necâsî, *Fihrist*, s. 217.

³¹⁵ Şebüsterî, *Fâik*, II, 301.

³¹⁶ Bk. 1 nolu rivayet 2 nolu râvi.

³¹⁷ Berkî, *Ricâl*, s. 329.

³¹⁸ Ca'fer es-Sâdık'ın oğullarından Abdullah el-Eftah'ı (ö. 148/765) imam kabul edenler. Ağabeyi İsmail'den sonra İmam Ca'fer'in en büyük oğlu olan Abdullah, başı geniş yahut düztaban olması sebebiyle "Eftah" lakabıyla anılmakta idi. Ona tâbi olanlara bu sebeple aynı anlama gelen Futahiyye/Fatahiyye denilmiştir. Abdullah rivayetlere göre Haşviyye veya Mürcie'ye meylettiği için, diğer kardeşleri gibi babasının iltifat ve ikramına mazhar olmamıştı. Fakat İmam Ca'fer'in ölümünü müteakip büyük evlat olması hasebiye imamet kendisine intikal etti. Ancak denemek için bazı Şiîler dinî konularda kendisine bir kısım sualler sorduğunda ondan tatmin edici cevaplar alamayınca onun imametini tanımadılar. Bununla birlikte Abdullah'ı azımsanmayacak sayıda insan imam kabul etmişlerdir. Babasının ölümünden iki buçuk ay sonra, Abdullah'ın erkek evlat bırakmadan vefatı üzerine, kendisine tabî olanların büyük bir kısmı kardeşi Musa el-Kâzım'ı imam tanımışlar ve Futahiyye/Fatahiyye de zaman içinde varlığını kaybetmiştir (bk. Öz, *Terimler Sözlüğü*, s.156).

³¹⁹ Tûsî, *Fihrist*, s. 47-48; Necâsî, *Fihrist*, s. 35-37.

³²⁰ *Ricâlü'l-Berkî* muhakkiki Haydar Muhammed Ali el-Bağdâdî, râviyi Muhammed b. Ebî Sahbân şeklinde zabtetse de İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin, isimlerin zabtını belirtmek için kaleme aldığı *İzâhu'l-iştibâh* adlı eserinde yukarıda zikredildiği gibi kaydetmiştir (İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *İzâhu'l-iştibâh fî zabti terâcimi'r-ricâl* (thk. Sâmîr Kâzım Abdulhafâcî), Kum: Mektebetü Ayetullahi'l-'uzmâ el-Mer'âşî en-Necefî el-Kübrâ, 1425/2004, s. 234).

³²¹ Tûsî, *Ricâl*, s. 391; İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *Hulâsa*, s. 242.

³²² Saffâr, *Besâir*, I, 321(rivayet no:27).

Abdullah b. Ca'fer'in, Mûsâ b. Ca'fer'den onun da el-Veşşa'dan rivayet ettiğine göre Ebû Hamza şöyle dedi: "Ebû Ca'fer, "*Mushaf-ı Fâtıma*"da Allah'ın kitabından bir şey yoktur. O babasının ölümünden sonra kendisine verilen bir şeydir."

12.a. Râviler

1. Ebû Hamza Sâbit b. Dînar es-Sümmâlî (ö. 150) Kûfeli sika bir muhaddis olup Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbındandır.³²³ İçki içtiği, içmekle itham edildiği, daha sonra bundan tövbe ettiği nakledilmiştir.³²⁴ Ca'fer es-Sâdık'ın râvi hakkında "Ebû Hamza'nın konumu Selmân'ın³²⁵ kendi zamanındaki mevkiî gibidir" dediği nakledilmiştir.³²⁶

2. el-Hasan b. Ali b. Ziyâd el-Veşşa' (ö. ?), daha önce ele alınmıştı.³²⁷

3. Mûsâ b. Ca'fer el-Bağdâdî (ö. ?),³²⁸ imamlardan rivayeti bulunmayan pek çok kitap tasnif etmiş bir râvidir. Hakkında herhangi bir cerh-ta'dîl hükmüne rastlanmamıştır,³²⁹ dolayısıyla mühmelidir.

4. Abdullah b. Ca'fer el-Hımyerî (ö. 310?), Kumluların şeyhi ve otorite kabul edilen âlimi (³³⁰شيخ القميين ووجههم) olup sika bir râvidir.³³¹ Pek çok kitap tasnif ettiği nakledilmiştir.³³²

12.b. Sened Değerlendirilmesi

Senedinde mühmel bir râvi bulunması sebebiyle rivayet zayıf sayılmalıdır.

13. Rivayet

حدثنا عمران بن موسى عن محمد بن الحسين عن عبيس بن هشام عن محمد بن أبي حمزة واحمد بن عايد عن ابن اذينة عن علي بن سعيد قال كنت عند ابي عبد الله عليه السلام فقال له محمد بن عبد الله بن علي تعجب لعبد الله بن الحسن يهزأ او يقول هذا جفركم الذين تدعون فغضب ابو عبد الله فقال العجب لعبد الله يقول ليس فينا امام صدق وليس هو امام وماكان ابوه بامام يزعم ان علي بن ابي طالب لم يكن اماما وكذب واما قوله في الجفر فانه جلد ثور مدبوغ كالجراب فيه كتب وعلم ما يحتاج الناس اليه الى يوم القيمة من حلال وحرام املاء رسول الله بخط علي عليه السلام وفيه مصحف فاطمة وما فيه آية من القرآن وان عندى لخاتم رسول الله ودرعه وسيفه ولواه وعندى الجفر على رغم انف من زعم.³³³

³²³ Tûsî, *Fihrist*, s. 41; Necâşî, *Fihrist*, s. 114.

³²⁴ Tûsî, *İhtiyâr*, s. 78.

³²⁵ Selmân-ı Fârisî'nin Şîa'daki konumu hakkında bk. Abdülkadir Yılmaz, "Selmân el-Fârisî'nin Hayatı ve İslâm Tarihindeki Yeri ve Tesirleri" (yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 88-94.

³²⁶ Tûsî, *İhtiyâr*, s. 79; Necâşî, *Fihrist*, s. 114.

³²⁷ Bk. 5 nolu rivayet, 2 nolu râvi.

³²⁸ Mûsâ b. Ca'fer b. Vehb el-Bağdâdî şeklinde de yer almaktadır. Kâzımî'nin, müttefik müfterik râvilerin birbirinden ayırt edilmesini kolaylaştırmak için kaleme aldığı *Hidâyetu'l-muhaddisîn* (*Müşterekâtü'l-Kâzımî* diye de bilinir) adlı eserindeki ifadeleri bu iki ismin farklı kişilere ait olduğunu ihsas etmektedir (Kâzımî, *Hidâye*, s. 262). Fakat müttekaddimun dönemi rical kitaplarındaki bilgilere bakarak Hûî'nin iki ismin aynı kişiye ait olduğuna dair tesbiti daha isabetli görünmektedir (Hûî, *Mu'cem*, XX, 37).

³²⁹ Tûsî, *Fihrist*, s. 162-163; Necâşî, *Fihrist*, s. 387.

³³⁰ Lafzın itimad hatta tevsik emaresi olduğu belirtilmiştir (Bihbehânî, *Fevâid*, s. 49).

³³¹ Necâşî, *Fihrist*, s. 211.

³³² Tûsî, *Fihrist*, s. 102; Necâşî, *Fihrist*, s. 211.

³³³ Saffâr, *Besâir*, I, 323 (rivayet no: 30).

‘İmran b. Mûsâ’nın Muhammed b. Hüseyin’den onun da ‘Ubeys b. Hişâm’dan, ‘Ubeys’in Muhammed b. Ebî Hamza ve Ahmed b. ‘Âiz’den ikisinde İbn Üzeyne’den rivayet ettiklerine göre Ali b. Sa’îd şöyle dedi: “Ebû Abdillâh’ın (a.s.) yanındaydım. Muhammed b. Abdillâh b. Ali, “Şu iddia ettiğiniz *el-Cefr*” diyerek alay eden Abdullâh b. Hasan’e şaşkınlığını dile getirdi. Bunun üzerine Ebû Abdillâh sinirlendi ve şöyle dedi: “Abdullâh’ın söylediği gerçekten şaşılacak bir şeydir. Bizden imam yoktur diyor. Doğru kendisi de imam değildir, babası da. Ali b. Ebî Tâlib’in de imam olmadığını iddia ediyor. İşte bu yalandır. *el-Cefr* hakkında söylediğine gelince; o mahfaza gibi tabaklanmış bir öküz derisidir. İçinde insanların, helal ve haram hususlarında kıyamete kadar ihtiyaç duyacakları ilim ve kitaplar vardır. Resûlullâh’ın³³⁴ imlâsı ve Ali’nin (a.s.) hattıyladır. Onun içinde *Mushaf-ı Fâtıma* vardır. O mushafta Kur’ân’dan bir ayet bile yoktur. Resûlullâh’ın [s.a.v.] yüzüğü, zırhı, kılıcı ve sancağı benim yanımdadır. Ve yine iddia edenlere/ inkarcılara rağmen *el-Cefr* de benim yanımdadır.”

13.a. Râviler

1. Ali b. Sa’îd el-Basrî (ö. ?)³³⁵, Ali b. Sa’d olarak da bilinen râvi, Ca’fer es-Sâdık’ın ashâbındandır. İmâmî bir râvi olduğu nakledilmiştir.³³⁶ Hakkında herhangi bir cerh-tadil hükmüne rastlanmamış olup, mühemeldir.

2. Ömer b. Üzeyne³³⁷ (ö. ?), halife Mehdî’den kaçarak Yemen’e gittiği için kendisinden çok kimsenin hadis rivayet etme imkânı bulamadığı bildirilmiştir. Sika, bir râvi olduğu, kitabı bulunduğu belirtilmiş ve Mûsâ Kâzım’ın ashâbı arasında zikredilmiştir.³³⁸

3. Ahmed b. ‘Âizb. Habîb el-Ahmesî (ö. ?) için Tûsî’nin İhtiyâr’ında³³⁹ “صالح”³³⁹, Ricâl’inde ise “اسند عنه”³⁴⁰ ifadeleri kullanılmıştır. Necâşî’nin *Ricâl*’inde de sika olduğu belirtilmiştir.³⁴¹

³³⁴ Bazı yorumlara göre Resûlullâh’dan kasıt Cebrâil’dir (a.s.). Bu sebeple açık bir şekilde Hz. Peygamber’e (s.a.v.) delâlet ettiği bilinmeyen yerlerde dua cümlesi bizim tarafımızdan da kullanılmamıştır.

³³⁵ Daha önce Ali b. Sa’îd’den kimin kastedildiği tesbit edilememiştir (bk. 1 nolu rivayet 1 nolu râvi). Fakat bu rivayette ikinci râvi olan Ömer b. Üzeyne’nin rivayette bulunduğu Ali b. Sa’îd’in el-Basrî nisbeli olduğu bilgisine ulaşılmıştır (bk. Şebüsterî, *Fâik*, II, 404).

³³⁶ Şebüsterî, *Fâik*, II, 404.

³³⁷ Asıl adının Muhammed b. Ömer b. Üzeyne olduğu, fakat babasının adıyla meşhur olduğu nakledilmiştir (Tûsî, *İhtiyâr*, s. 281).

³³⁸ Tûsî, *Ricâl*, s. 339; Tûsî, *Fihrist*, s. 113.

³³⁹ Tûsî, *İhtiyâr*, s. 305. Bir ta’dil terimi olarak “صالح”, Sübhânî tarafından “tevsik ifade etmediği gibi, İmâmîyye’ye mensubiyet de ifade etmeyen bir medh lafzı” şeklinde tarif edilmiştir (bk. Sübhânî, *Usûl*, s. 169). Câbelkî ise medh ifade etmenin ötesinde tevsike, hatta tevsikten de yüksek bir mertebeye delâlet ettiğini belirtmiştir (bk. Câbelkî, *Taraif*, II, 266). Mâmekânî ise tevsike yakın tam bir medh ifade ettiğini, örfen bu lafzın yalnızca âdil kimseler için kullanıldığını ifade etmiştir (bk. Mâmekânî, *Mikbâs*, I, 495-496).

³⁴⁰ Tûsî, *Ricâl*, s. 155. Râvi hakkında kullanılan “اسند عنه” lafzının okunuşu hakkında ihtilâf olmakla birlikte, çoğunluk meçhul sigasıyla okunacağı görüşünü benimsemiştir. (Şirâzî, *Fevâid*, s. 96). Lafzın, “ondan (yani rivayet ettiği imamdan) hadis işitmiştir” (سمع منه الحديث) manasında kullanıldığı da ifade edilmiştir. Bihbehânî’nin bu lafzın, râvi hakkında itimad belirtmek üzere kullanıldığı görüşünde olduğu belirtilmiştir. Çünkü pek çok kimse imamdan hadis işitebilir fakat herkes bu konuda mutemed değildir. Bihbehânî’nin, dedesinden naklen, “Bu lafızdan murad,

4. Muhammed b. Ebî Hamza es-Sümâlî³⁴² (ö. ?) hakkında, mütekaddimûn dönemi ricâl kitaplarında müstakil bir cerh-tadil hükmü bulunmamaktadır. Sadece *İhtiyâr*'da kendisinin de içinde bulunduğu bir grup hakkında tevsik ifadesi olarak “كلهم ثقات”³⁴³ ifadesi kullanılmıştır.³⁴⁴

5. ‘Ubeys b. Hişâm³⁴⁵ en-Nâşirî (ö. ?), “ثقة”, “كثير الرواية”, “جليل في اصحابنا” gibi ta‘dil lafızlarıyla nitelendirilmiş ve pek çok kitabı olduğu zikredilmiştir.³⁴⁶

6. Muhammed b. el-Hüseyin b. Ebi'l-Hattâb el-Hemdânî (ö. 262) daha önce de geçtiği gibi sika bir râvidir.³⁴⁷

7. ‘İmrân b. Mûsâ ez-Zeytûnî'nin³⁴⁸ (ö. ?), Kumlu sika bir râvi olduğu ve *Kitâbu'n-Nevâdir* adında bir kitabı bulunduğu nakledilmiştir.³⁴⁹

13.b. Sened Değerlendirmesi

Râvilerin çoğunluğu muteber olmakla birlikte, senedde mühmel bir râvi bulunmaktadır. Bu sebeple senedin zayıf olduğu kanaati ağır basmaktadır.

14. Rivayet

حدثنا محمد بن اسماعيل عن ابن ابي نجران عن محمد بن سنان عن داود بن سرحان ويحيى بن معمر وعلى بن ابي حمزة عن الوليد بن صبيح قال قال لى ابو عبدالله عليه السلام ياوليد انى نظرت في مصحف فاطمة فاسئل فلم اجد لبنى فلان فيها الا كغبار النعل.³⁵⁰

Muhammed b. İsmail'in İbn Ebî Necrân'dan onun Muhammed b. Sinân'dan Muhammed'in de Dâvud b. Sirhan, Yahyâ b. Mu‘ammer ve Ali b. Ebî Hamza'dan, bu üç

şeyhlerin bu râviden rivayette bulunmaları ve ona dayanıp güvenmeleridir. Bu lafız medhe ve tevsike delâlet eder” şeklinde açıklamada bulunduğu da ifade edilmiştir (Câbelkî, *Tarâif*, II, 259). Mâmekânî de aynı şekilde medh ifade ettiğini belirtmiştir. (Mâmekânî, *Mikbâs*, I, 480). Fakat Şîrâzî, bu pasajı naklettikten sonra bu lafzın hiçbir şekilde itimada delâlet etmediğini, dolayısıyla bu lafızdan tevsik anlaşılamayacağını ifade etmiştir. “Nitekim, *Ricâlu't-Tûsî*'de ve *Hulâsa*'da tercemesi bulunan Muhammed b. Abdilmelik el-Ensârî hakkında “اسند عنه، ضعيف” ifadesi kullanılmıştır” diyerek okuyucunun bu konuda düşünmesini tavsiye etmiştir. Ayrıntılı bilgi ve değerlendirme için bk. Şîrâzî, *Fevâid*, s. 96.

³⁴¹ Necâşî, *Fihrist*, s. 95.

³⁴² Kâzımî, *Hidâyetu'l-muhaddisîn*'de Muhammed b. Ebî Hamza isminin; sika olan es-Sümâlî ile meçhul olan et-Teymelî nisbeli râviler arasında müşterek olduğunu belirtmiştir. Sümâlî'nin hoca ve talebelerinden bazılarını yer vermiştir. Ne var ki bu bilgilerin söz konusu rivayet için bir işlevi bulunmamaktadır. (bk. Kâzımî, *Hidâye*, s. 224). Fakat kendisinden sonraki râvi ‘Abîs b. Hişâm, *Mu‘cemu'r-ricâl*'de kendisinden rivayette bulunan kişiler arasında yer almaktadır (bk. Hûî, *Mu‘cem*, XV, 251). Zikredilen verilerden hareketle bu kişinin Muhammed b. Ebî Hamza es-Sümâlî olduğu anlaşılmaktadır.

³⁴³ “فاضل” lafzının tevsik ifade etmeksizin medh ifade ettiği belirtilmiştir (Mâmekânî, *Mikbâs*, I, 494).

³⁴⁴ Tûsî, *İhtiyâr*, s. 340.

³⁴⁵ Adının Abbâs b. Hişâm olarak geçtiği de bildirilmektedir (Hûî, *Mu‘cem*, XII, 105). Necâşî'nin *Fihrist*'inde de râvi, diğer ismine hiç yer verilmeden Abbas b. Hişâm olarak yer almaktadır (Necâşî, *Fihrist*, s. 269).

³⁴⁶ Necâşî, *Fihrist*, s. 269.

³⁴⁷ Bk. 1 nolu rivayet 4 nolu râvi.

³⁴⁸ Farklı rivayet kaynaklarında geçen ‘İmrân b. Mûsâ el-Eş‘arî ile aynı kişi olduğu kaydedilmiştir (Hûî, *Mu‘cem*, XIV, 165).

³⁴⁹ Necâşî, *Fihrist*, s. 280.

³⁵⁰ Saffâr, *Besâir*, I, 324 (rivayet no: 32); I, 339 (rivayet no: 7).

râvinin de Velîd b. Sabîh'den rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: Ebû Abdillâh bana dedi ki: Ey Velîd, ben *Mushaf-ı Fâtîma*'ya baktım [istediğini] sor. Onda falanca oğullarını ancak nal tozu gibi gördüm.

14.a. Râviler

1. el-Velîd b. Sabîh el-Esedî (ö. ?), Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı arasında zikredilmiş, İmâmî, sika bir muhaddis olduğu belirtilmiştir.³⁵¹

2.a Ali b. Ebî Hamza el-Batâinî (ö. ?), bu râvi daha önce de geçtiği üzere zayıftır.³⁵²

b. Yahyâ b. Muammer el-'Attâr (ö. ?), taranan kaynaklar çok geniş tutulmasına rağmen râviye eldeki rical kaynaklarında rastlanamamıştır. Yalnızca bir kaynaktan, rivayette bulunduğu kişiler ve kendisinden rivayette bulunan birkaç kişinin ismine yer verilmiştir.³⁵³ *Meşâhiyu's-sikât*'ta da râvi hakkında "مسكوت عنه" ifadesi kullanılmıştır.³⁵⁴ Netice olarak râvi hakkında herhangi bir cerh-ta'dîl hükmü bulunmamaktadır, mühemeldir.

c. Dâvud b. Sirhân³⁵⁵ el-'Attâr (ö. ?), Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı arasında zikredilmiş,³⁵⁶ Kûfeli sika bir râvi olduğu belirtilmiştir.³⁵⁷

3. Muhammed b. Sinân³⁵⁸ ez-Zahirî (الزاهري) (ö. 220) için rical kitaplarında hem tevsik hem de cerh ifadeleri mevcuttur. Tûsî, râvi hakkında "ضعيف" lafzını kullanmıştır. Necâşî de aynı şekilde taz'îf etmiş ve rivayetlerine güvenilmeyeceğini, teferrüd ettiği rivayetlerine itibar edilemeyeceğini ifade etmiştir.³⁵⁹ Birkaç defa Tayyâre'ye³⁶⁰ meylettiği fakat kendisine 'hakikat'in anlatılması üzerine bundan vazgeçtiği rivayet edilmiştir.³⁶¹ Keşî ise râviyi hem tezkiye edici hem de cerh edici rivayetlere yer vermiştir.³⁶² İbnü'l-Mutahhar el-Hillî râvi hakkında tevakkuf etmek gerektiği görüşündedir.³⁶³ Hûî ise Keşî'nin râvi hakkında naklettiği müsbet rivayetlere sahih hükmü verip, "Netice itibari

³⁵¹ Necâşî, *Fihrist*, s. 413.

³⁵² Bk. 4 nolu rivayet 1 nolu râvi.

³⁵³ Hûî, *Mu'cem*, XXI, 98.

³⁵⁴ el-Mirzâ Ğulâm Rızâ 'İrfâniyân, *Meşâhiyu's-sikât*, y.y., Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, 1417/1997, s. 115.

³⁵⁵ Râvinin baba adının okunuşu, zikrettiğimiz şekilde zabtedilmiştir (İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *Îzâhu'l-iştibâh*, s. 159).

³⁵⁶ Tûsî, *Ricâl*, s. 202; Şebüsterî, *Fâik*, I, 540.

³⁵⁷ Necâşî, *Fihrist*, s. 156.

³⁵⁸ Şîa hadis ricali içerisinde bu ismi taşıyan iki kişi bulunmaktadır. Birisi, İmam Kâzım, İmam Rızâ ve İmam Takî döneminde yaşadığı kaydedilen Muhammed b. Sinân ez-Zâhirî, diğeri ise İmam Sâdık'ın ashâbı arasında zikredilen Muhammed b. Sinân b. Tarîf el-Hâşimî'dir. Muhammed b. Sinân'dan sonraki râvi Abdurrahman b. Ebî Nocrân ise İmam Rızâ ve İmam Takî zamanında yaşamıştır. Bu durumda Muhammed b. Sinân'ın, İbn Tarîf el-Hâşimî olması, arada İmam Kâzım döneminde büyük bir inkıta' olması anlamına gelir. Bu sebeple söz konusu Muhammed b. Sinân'ın, ez-Zâhirî nisbeli râvi olması daha makul gözükmektedir.

³⁵⁹ Necâşî, *Fihrist*, s. 313.

³⁶⁰ Tayyare/Tayyariyye: Hz. Peygamber'in (s.a.v.) amcazadesi Ca'fer et-Tayyar'a mensubiyet iddia eden aşırı bir Şîî fırka. Bu grup, daha önce Hz. İsa'da olduğu gibi Kutsal Ruh'un Hz. Peygamber'de (s.a.v.) bulunduğunu, daha sonra Ali b. Ebî Tâlib'e intikal ettiğini, Hz. Ali'den de sırasıyla imamlara geçtiğini iddia etmektedir. Tenasühe ve rec'ate inanırlar (bk. Öz, *Terimler Sözlüğü*, s. 535).

³⁶¹ Tûsî, *İhtiyâr*, s. 423.

³⁶² Tûsî, *İhtiyâr*, s. 418-419 ve 422-424.

³⁶³ İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *Hulâsatu'l-akvâl*, s. 394.

ile Muhammed b. Sinân ‘memdûh’ bir râvidir. Her ne kadar hakkında bir dönem (Tayyere’ye meyli dolayısıyla) İmâmîyye’ye muhalefeti söz konusu olmuşsa da, bu durum sonradan izale olmuştur. Masum imam kendisinden razı olmuştur” diyerek Muhammed b. Sinân’ın muteber bir râvi olduğu sonucuna ulaşmıştır.³⁶⁴ Onu bu sonuca ulaştıran en önemli sebeplerden biri de ileri gelen âlimlerin (الاجلاء), Muhammed b. Sinân’dan rivayette bulunmasıdır.³⁶⁵ Ona göre bu âlimlerinin, hadis uydurmak ve yalancılıkla meşhur birinden rivayette bulunması mümkün değildir.³⁶⁶ Fakat belirtmek gerekir ki modern dönem Şîî hadis âlimlerinden Sübhânî, bu medh gerekçesinin, mutlak olmayıp râvinin, zayıf veya meçhul kimselerden rivayette bulunmaktan dolayı cerh edildiğinde geçerli olduğunu ifade etmiştir.³⁶⁷ Ayrıca muteber rical kitaplarının bir râvi hakkında tearuzu söz konusu olduğunda Necâşî’nin hükmünün tercih edilmesi gerektiği kaidesine rağmen râvi hakkında müsbet görüş bildirmiştir. Netice olarak Hillî’nin tevakkuf görüşü, râvi hakkında benimsenecek en mutedil kanaat olarak gözükmektedir.

4. Abdurrahman b. Ebî Nocrân et-Temîmî (ö. ?), İmam Rıza ve İmam Takî’nin ashâbı arasında zikredilmiştir.³⁶⁸ Pek çok kitabı olduğu nakledilmiştir.³⁶⁹ Necâşî, râvi hakkında “ثقة ثقة معتمدا علي ما يرويه”³⁷⁰ ifadelerini kullanmıştır.³⁷¹

5. Muhammed b. İsmâîl b. Bezi³⁷² (ö. ?), Şîî taifenin salihlerinden sika bir râvi olduğu nakledilmiştir. Âbid bir kimse olduğu ve pek çok kitabı bulunduğu belirtilmiştir.³⁷³

14.b. Sened Değerlendirmesi

Senedde, tevakkuf edilmesi gerektiği kanaatine varılan bir râvinin yanı sıra, mühmel bir râvide bulunması sebebiyle rivayet zayıf kabul edilmelidir.

15. Rivayet

حدثنا محمد بن الحسين عن احمد بن محمد عن علي بن الحكم عن ابان بن عثمان عن علي بن ابي حمزة عن ابي عبدالله عليه السلام قال قيل له ان عبدالله بن الحسن يزعم انه ليس عنده من العلم الا ما عند الناس فقال صدق والله ما عنده من العلم الا ما عند الناس ولكن عندنا والله الجامعة فيها الحلال والحرام وعندنا الجفر افيدري عبدالله امسك بغير او مسك شاة وعندنا مصحف فاطمة اما والله ما فيه حرف من القرآن ولكنه املاء رسول الله صلى الله عليه وآله

³⁶⁴ Hûî, *Mu‘cem*, XVII, 169.

³⁶⁵ Bu medh sebebi cerh-ta‘dil ilmi kitaplarında “رواية الاجلاء عنه” lafzıyla ifade edilmiştir (bk. Bihbehânî, *Fevâid*, s. 47; Sübhânî, *Usûl*, s. 179).

³⁶⁶ Hûî, *Mu‘cem*, XVII, 170.

³⁶⁷ Şîrâzî, *Fevâid*, s. 106.

³⁶⁸ Berkî, *Ricâl*, s. 320, 348.

³⁶⁹ Tûsî, *Fihrist*, s. 109; Necâşî, *Fihrist*, s. 226.

³⁷⁰ İbn Dâvud, *Ricâl*’inde Necâşî’nin, hakkında iki defa “ثقة” dediği kişilere ayrı bir başlık açmıştır. Abdurrahman b. Ebî Nocrân da bu kişiler arasında yer almaktadır (İbn Dâvud, *Ricâl*, s. 208).

³⁷¹ Necâşî, *Fihrist*, s. 226.

³⁷² Tesbit edebildiğimiz kadarıyla Şîa ricali arasında pek çok Muhammed b. İsmâîl vardır. Bunlardan, bir önceki râvi Abdurrahman b. Ebî Nocrân ile mûasarat şartını sağlayan, Muhammed b. İsmâîl b. Bezi’dır.

³⁷³ Necâşî, *Fihrist*, s. 316

وخط على عليه السلام كيف يصنع عبدالله اذا جانه الناس من كل فن يسألونه اما ترضون ان تكونوا يوم القيمة اخذين بحجزتنا ونحن اخذون بحجرة نبينا ونبينا اخذ بحجرة ربه.³⁷⁴

Muhammed b. Hüseyin'in Ahmed b. Muhammed'den, Ahmed'in Ali b. Hakem'den onun da Ebân b. Osman'dan rivayet ettiğine göre Ali b. Ebî Hamza şöyle rivayet etti: Ebû Abdillâh'a, Abdullah b. Hasan'ın kendisinin yanında insanlarda olandan başka bir ilim olmadığını söylediği dile getirildi. Bunun üzerine "Doğru söylemiş vallahi onda insanların yanında olandan başka bir ilim yoktur. Fakat bizim yanımızda *el-Câmia* vardır. Onda helâl ve haramlar bulunur. Yine bizim yanımızda *el-Cefer* vardır. Abdullah onun koyun derisinden mi yoksa deve derisinden mi olduğunu nerden bilsin?! Yine bizim yanımızda *Mushaf-ı Fâtıma* vardır. Vallahi onda Kur'ân'dan bir harf bile yoktur. Fakat o Resûlullah'ın imlâsı (s.a.v.), Ali'nin (a.s.) hattıdır. İnsanlar dört bir yandan gelip de sorduklarında Abdullah [b. Hasan] ne yapacak? Kıyamet günü biz Nebîmizin [s.a.v.] zimmetinde, Nebîmiz [s.a.v.] de Allah'ın zimmetindeyken siz bizim zimmetimizde olmaktan razı olmaz mısınız?"

15.a. Râviler

1. Ali b. Ebî Hamza el-Batâinî (ö. ?), daha önce ele alınmış ve Vakıfî olması sebebiyle ağır ifadelerle cerh edilen zayıf bir râvi olduğu kaydedilmişti.³⁷⁵

2. Ebân b. Osmân el-Ahmer el-Becelî (ö. 140?) daha önce ele alınmış ve rivayetlerinin kabul edilmesi gerektiği kanaatine varılmıştı.³⁷⁶

3. Ali b. Hakem³⁷⁷ el-Kûfî (ö. ?), "ثقة" ve "جليل القدر" lafızlarıyla nitelendirilmiştir.³⁷⁸

4. Ahmed b. Muhammed b. Îsâ el-Eş'arî (ö. ?), daha önce incelenmiş ve sika olduğu belirtilmişti.³⁷⁹

5. Muhammed b. el-Hüseyin b. Ebi'l-Hattâb el-Hemdânî (ö. 262) daha önce ele alınmış ve sika bir râvi olduğu kaydedilmişti.³⁸⁰

15.b. Sened Değerlendirmesi

Rivayetin ilk râvisi, ağır cerh ifadeleriyle cerh edilmiş zayıf bir râvidir. Dolayısıyla rivayete zayıf hükmü vermek mümkündür.

³⁷⁴ Saffar, *Besâir*, I, 324 (rivayet no: 33)

³⁷⁵ Bk. 3 nolu rivayet, 1 nolu râvi.

³⁷⁶ Bk. 10 nolu rivayet, 2 nolu râvi.

³⁷⁷ *Hidâyetü'l-muhaddisîn*'de bu isimde iki râvi bulunmaktadır. Birisinin, Ali b. el-Hakem b. Zübeyr en-Nehaî denilerek kimliği hakkında bilgi verilmiştir. Diğeri ise sadece Ali b. el-Hakem şeklinde yer almaktadır. Hoca-talebe ilişkileri hakkında verilen bilgilerle senedde yer alan Ali b. el-Hakem'in nisbesi verilmeyen râvi olduğu anlaşılmıştır (Kâzımî, *Hidâye*, 216). Müteahhir dönem kitapları incelendiğinde ise râvinin el-Kûfî nisbeli olduğu anlaşılmaktadır (bk. İbn Dâvud, *Ricâl*, s. 136; İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *Hülâsa*, s. 177).

³⁷⁸ Tûsî, *Fihrist*, s. 87; İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *Hülâsa*, s. 177; İbn Dâvud, *Ricâl*, s. 136.

³⁷⁹ Bk. 2 nolu rivayet, 4 nolu râvi (a).

³⁸⁰ Bk. 1 nolu rivayet, 4 nolu râvi.

16. Rivayet

حدثنا احمد بن الحسن بن علي بن فضال عن ابيه الحسن بن علي بن فضال عن ابي بكر واحمد بن محمد³⁸¹ عن محمد بن عبد الملك قال: كنا عند ابي عبد الله عليه السلام نحوا من ستين رجلا وهو وسطنا فجاء عبد الخالق بن عبد ربه فقال له: كنت مع ابراهيم بن محمد جالسا فذكروا انك تقول ان عندنا كتاب علي عليه السلام فقال لا والله ماترك علي كتابا وان كان ترك علي كتابا ما هو الا اهابين ولوددت انه عند غلامي هذا فما ابالي عليه. قال فجلس ابو عبد الله عليه السلام ثم اقبل علينا فقال: ما هو والله كما يقولون انهما جفران مكتوب فيهما لا والله انهما لاهبان عليهما اصوافهما واشعارهما مد حوسين كتبنا في احدهما و(فى الآخر) سلاح رسول الله صلى الله عليه وآله وعندنا والله صحيفة طولها سبعون ذراعا ما خلق الله من حلال و(لا) حرام الا وهو فيها حتى ان فيها ارش الخدش وقام بظفره على ذراعه فخط به وعندنا مصحف (فاطمة) اما والله ما هو بالقرآن.³⁸²

Ahmed b. Hasan b. Ali b. Faddâl'ın babası Hasan b. Ali b. Faddâl'dan onun da Ebû Bükeyr ve Ahmed b. Muhammed'den rivayet ettiğine göre Muhammed b. Abdilmelik şöyle dedi: Yaklaşık altmış kişi Ebû Abdillâh'ın yanındaydık, o bizim ortamızdaydı. Abdülhâlık b. Abdirabbih geldi ve şöyle dedi: "İbrahim b. Muhammed'in yanında oturuyordum. Senin, Ali'nin (a.s.) kitabı bizim yanımızdadır, dediğini dile getirdiler. Bunun üzerine Vallahi Ali bir kitap bırakmamıştır. Şayet Ali kitap bıraksaydı bu ancak iki hayvan derisi olurdu. Ben, o kitab şu çocuğumun yanında olsun da onu umursamayayım isterdim, dedi." Bunun üzerine Ebû Abdillâh (a.s.) oturdu, bize yöneldi ve şöyle dedi: Vallahi dedikleri gibi değil o iki hayvan derisi değildir. O, tüyleri ve yünleri üzerinde bulunan iki dolu *el-Cefr*'dir. Birinde kitaplarımız, birinde de Resulullâh'ın (s.a.v.) silahı vardır. Bizim yanımızda uzunluğu yetmiş zira olan bir sahife vardır. -Tırnağıyla kolunu çizerek-, onda tırmalamanın tazminatına varıncaya kadar Allah'ın yarattığı her türlü helal ve haram vardır. Yine bizim yanımızda *Mushaf-ı Fâtıma* vardır. Vallahi o Kur'ân değildir.

16.a. Râviler

1. Muhammed b. Abdilmelik ismi, tesbit edilebildiği kadarıyla altı râvi arasında müşterektir³⁸³ ve yine tesbit edilebildiği kadarıyla bu altı râviden dördü Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbındandır.³⁸⁴ Her ne kadar Kazımî, bu râvilerden hiçbirini zikretmeyip ismin, sikalar arasında müşterek olduğunu ve birbirlerinden ayırt edilememesi halinde durumlarının aynı olduğunu ifade etse de³⁸⁵ araştırmalar neticesinde bu râvilerden birinin zayıf³⁸⁶ diğer üçünün mühmel³⁸⁷ olduğu sonucuna varılmıştır.³⁸⁸ Fakat bu seneddeki râvinin bu râvilerden hangisi olduğuna karar vermeyi sağlayacak bir bilgiye rastlanmamıştır.

³⁸¹ Esas alınan nüshada bu râvinin zaid olduğu belirtilmektedir (Saffar, *Besâir*, I, 305, dn. 9). Hoca talebe ilişkileri incelendiğinde ise bu râvinin zaid olduğu anlaşılmaktadır.

³⁸² Saffar, *Besâir*, I, 305. (rivayet no: 2)

³⁸³ Hûî, *Mu'cem*, XVII, 279-280.

³⁸⁴ Tûsî, *Ricâl*, s. 289.

³⁸⁵ Kâzımî, *Hidâye*, s. 242.

³⁸⁶ Tûsî, *Ricâl*, s. 289; İbn Dâvud, *Rical*, s. 272.

³⁸⁷ Râvilerden sadece biri hakkında açıkça 'mühmel' lafzı yer almaktadır (bk. İbn Dâvud, *Ricâl*, s. 175). Diğerleri ise haklarında herhangi bir cerh-tadil hükmüne rastlanmadığı için tarafımızdan mühmel sayılmıştır.

³⁸⁸ Tûsî, *Rical*, s. 289; Hûî, *Mu'cem*, XVII, 279-280.

Abdillah'ın yanında oturuyordum, ashâbımızdan başka insanlar da vardı.” Mu'allâ b. Huneys dedi ki; Sana kurban olayım, Hasan b. Hasan'den ne gördün?, Ardından Tayyar, “Sana kurban olayım ben bir sokakta yürürken Muhammed b. Abdillah b. Hasan³⁹⁹ ile karşılaştım. Bir eşek üzerindeydi ve etrafında Zeydiyye'den insanlar vardı. Bana dedi ki; Ey Adam bana gel bana! Resûlullah (s.a.v.) dedi ki: Kim kıldığımız namazı kılar, kıblemize yönelir ve kestiğimizi yerse işte o müslümandır. O Allah'ın ve Resûlünün korumasındadır. Kim isterse bunu kabul ve gereğini icrâ eder kim de isterse ayrılır gider. Bunun üzerine ben de ona, Allah'tan sakın! Şu etrafında gördüklerin seni aldatmasın, dedim” dedi. Ebû Abdillah, Tayyar'a, bundan başka bir şey demedin mi dedi. Tayyar da hayır deyince Ebû Abdillah, “Resûlullah (s.a.v.) bunu söylediğinde Müslümanlar O'na itaatle ikrar halindeydi. Resûlullah (s.a.v.) vefat edip de ihtilâf çıkınca bu durum bozuldu. Muhammed b. Abdillah b. Ali de “Abdullah b. Hasan'e hayret doğrusu o dalga geçip “şu *el-Cefr* iddianız” diyor dedi. Ebû Abdillah (a.s.) sinirlenerek, Abdullah b. Hasan'e hayret doğrusu! Bizim içimizde imam yok diyor. Doğru da söylüyor. O imam değil, babası da imam değildi. Ali b. Ebî Talib'in de imam olmadığını iddia ediyor. Bu kabul edilemez. *el-Cefr* hakkında söylediklerine gelince boş kap gibi boğazlanmış öküz derisidir. Onda kitaplar ve insanların helal ve haram hususlarında kıyamet gününe kadar ihtiyaç duydukları her şeyin ilmi vardır. Resûlullah'ın (s.a.v.) imlâsıdır. Ali (a.s.) da bizzat eliyle yazmıştır. Yine içinde *Mushaf-ı Fâtıma* vardır. Onda Kur'ân'dan bir âyet bile yoktur. Yine benim yanımda Resûlullah'ın yüzüğü (s.a.v.) zırhı, kılıcı ve sancağı vardır. Ve inkâr edenlere rağmen *el-Cefr* de benim yanımdadır.

17. a. Râviler

1. Ali b. Sa'd (ö. ?), daha önce ele alınmış ve mühmel bir râvi olduğu belirtilmişti.⁴⁰⁰

2. Ömer b. Üzeyne (ö. ?), daha önce ele alınmış ve sika olduğu kaydedilmişti.⁴⁰¹

3. Muhammed b. Ebî Umeyr el-Ezdî'nin⁴⁰² (ö. 217), hem Şîa hem de muhalifleri nezdinde önemli bir yeri olduğu⁴⁰³ ve sika olduğu belirtilmiştir.⁴⁰⁴ İmamlardan üçüne yetiştigi, Mûsâ Kâzım'dan rivayette bulunmadığı fakat Ali Rıza ve Muhammed Takî'den rivayeti olduğu nakledilmiştir.⁴⁰⁵

³⁹⁹ 1 nolu rivayette adı geçen Abdullah b. Hasan'ın oğludur.

⁴⁰⁰ Bk. 13 nolu rivayet 1 nolu râvi.

⁴⁰¹ Bk. 13 nolu rivayet 2 nolu râvi.

⁴⁰² Müttekaddimun dönemi rical kitaplarında yaygın olarak Muhammed b. Ebî Umeyr el-Ezdî'ye rastlanmaktaysa da birinde Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı arasında Muhammed b. Ebî Umeyr el-Bezzaz isimli bir râviye de yer verilmiştir (bk. Tûsî, *Ricâl*, s. 299). Fakat bir önceki râvi olan Ömer b. Üzeyne'den rivayeti bulunan, el-Ezdî nisbeli olan râvidir (bk. Hûî, *Mu'cem*, XV, 299).

⁴⁰³ Necâşî, *Fihrist*, s. 312.

⁴⁰⁴ Tûsî, *Ricâl*, s. 366.

⁴⁰⁵ Tûsî, *Fihrist*, s. 142.

4. a.Muhammed b. el-Hüseyin⁴⁰⁶ b. Ebi'l-Hattâb el-Hemdânî (ö. 262), daha önce incelenmiş ve sika olduğu belirtilmişti.⁴⁰⁷

b.Ya'kub b. Yezîd el-Enbârî (ö. ?), daha önce ele alınmış ve sika bir râvi olduğu kaydedilmişti.⁴⁰⁸

17.b. Sened Değerlendirmesi

Senedde mühmel bir râvi bulunması sebebiyle rivayet zayıftır.

18. Rivayet

حدثنا احمد بن محمد عن علي بن الحكم عن الحسين بن ابي العلاء قال سمعت ابا عبد الله عليه السلام يقول عندي الجفر الابيض قال قلنا وای شئ فيه قال فقال لی زبور داود وتوریه موسى وانجیل عیسی وصحف ابراهیم والحلال والحرام ومصحف فاطمة ما ازعم ان فيه قرآنا وفيه ما يحتاج الناس الینا ولا نحتاج إلى احد حتی ان فيه الجلدة ونصف الجلدة وثلاث الجلدة وربع الجلدة وارش الخدش وعندی الجفر الاحمر ومایدریهم ما الجفر قال قلنا جعلت فداك وای شئ في الجفر الاحمر قال السلاح وذلك انها تفتح للدم یفتحها صاحب السیف للقتل فقال له عبد الله بن ابي یغفور اصلحك الله فیعرف هذا بنو الحسن قال ای والله كما یعرف اللیل انه لیل والنهار انه نهار ولكن یحملهم الحسد وطلب الدنيا ولو طلبوا الحق لكان خیرا لهم.⁴⁰⁹

Ahmed b. Muhammed'in Ali b. Hakem'den naklettiğine göre Hüseyin b. Ebi'l-'Alâ şöyle dedi: Ebû Ca'fer'i, benim yanımda 'beyaz *el-Cefr*' vardır, derken işittim. Biz, onun içinde ne var?, diye sorduk. Bana dedi ki: Dâvud'un [a.s.] Zebûr'u, Musa'nın [a.s.] Tevrat'ı, İsa'nın [a.s.] İncil'i, İbrâhîm'in [a.s.] sahifeleri, helâl-harama dair şeyler ve *Mushaf-ı Fâtûma* vardır. Ben onda Kur'ân olduğunu iddia etmiyorum. Onda [Beyaz Cefr'de]⁴¹⁰ celde, yarım celde, celdenin üçte biri, celdenin dörtte biri ve tırmalamanın tazminatına varıncaya kadar bizim insanlara değil, insanların bize ihtiyaç duyacağı şeyler vardır. Yine benim yanımda 'kırmızı *Cefr*' vardır. *el-Cefr*'in ne olduğunu bilir misiniz?". Biz, sana kurban oluruz kırmızı *Cefr*'in içinde ne vardır, dedik. "Kılıcın sahibinin kan akıtmak için çıkaracağı bir silah" dedi. Abdullah b. Ebî Ya'fûr, Allah iyiliğini versin Benû Hasan bunları biliyor mu?, dedi. O da "Evet, vallahi gecenin gece, gündüzün gündüz olduğunu bildikleri gibi biliyorlar. Fakat hased ve dünya talebi onları farklı yerlere yöneltti. Hakkı talep etselerdi onlar için daha hayırlı olurdu" dedi.

18.a. Râviler

1. el-Hüseyin b. Ebi'l-'Alâ'el-Haffâf (ö. ?), İmâm Bâkır ve İmâm Sâdık'ın ashâbı arasında zikredilmiştir.⁴¹¹ Mütেকaddimun dönemi rical eserlerinde, lakabı, kardeşleri, nisbesi hususunda bilgi bulunmakla beraber hakkındaki cerh-ta'dil hükmü hususunda bir bilgi bulunmamaktadır. Bu konuda yalnızca râvinin kardeşlerinden daha üstün olduğu

⁴⁰⁶ İmâmî rical kaynaklarında Muhammed b. el-Hüseyin adını taşıyan çok sayıda râvi bulunmaktadır. Aralarında Muhammed b. Saffâr'ın kendisinden rivayette bulunduğu tek kişi Muhammed b. Hüseyin b. Ebi'l-Hattâb'dır. (Kâzımî, *Hidâye*, s. 233-234).

⁴⁰⁷ Bk. 1 nolu rivayet, 4 nolu râvi.

⁴⁰⁸ Bk. 5 nolu rivayet, 3 nolu râvi.

⁴⁰⁹ Saffâr, *Besâir*, I, 304 (rivayet no:1).

⁴¹⁰ Zamirin en yakına râci' olması gerektiği düşünülürse buradaki zamirin *Mushaf-ı Fâtûma*'ya işaret etmesi gerektiği akla gelebilir. Fakat konuyla ilgili diğer rivayetlere bakılınca zamirin '*el-Cefr*'-*ebyard*'a râci' olması daha isabetli gözükmektedir.

⁴¹¹ Berkî, *Ricâl*, s. 118, 170.

ifade edilmiştir.⁴¹² Hûî râvi hakkındaki rivayetlerden yola çıkarak, râvinin kesinlikle İmâmî olduğunu fakat tevsiki konusunda ihtilâf bulunduğunu tesbit etmiştir. Kardeşlerinden de rivayet yönünden üstün olduğu bilgisinin desteğiyle hakkındaki rivayetlerin onun tevsikine delâlet ettiği sonucuna varmıştır.⁴¹³

2. Ali b. Hakem el-Kûfî (ö. ?) daha önce incelenmiş, önemli sika bir râvi olduğu belirtilmişti.⁴¹⁴

3. Ahmed b. Muhammed b. Îsâ el-Eş‘arî (ö. ?), daha önce incelenmiş ve sika olduğu belirtilmişti.⁴¹⁵

18.b. Sened Tenkidi

Birinci râvisinin mühmel veya en iyi ihtimâlle tevsikinde ihtilâf edilen bir râvi olması sebebiyle rivayet zayıftır.

19. Rivayet

عدة من أصحابنا، حدثنا احمد بن محمد عن علي بن الحكم عن الحسين بن ابي العلاء قال سمعت ابا عبد الله عليه السلام يقول عندي الجفر الابيض قال قلنا وای شئ فيه قال فقال لی زبور داود وتوریه موسى وانجيل عيسى وصحف ابراهيم والحلال والحرام ومصحف فاطمة ما ازمع ان فيه قرآنا وفيه ما يحتاج الناس اليه ولا نحتاج الى احد حتى ان فيه الجلدة ونصف الجلدة وثلاث الجلدة وربع الجلدة وارش الخدش وعندي الجفر الاحمر وما يدرهم ما الجفر قال قلنا جعلت فداك وای شئ في الجفر الاحمر قال السلاح وذلك انها تفتح للدم يفتحها صاحب السيف للقتل فقال له عبد الله بن ابي يعفور اصلحك الله فيعرف هذا بنو الحسن قال اى والله كما يعرف الليل انه ليل والنهار انه نهار ولكن يحملهم الحسد وطلب الدنيا ولو طلبوا الحق لكان خيرا لهم⁴¹⁶

19.a. Râviler

Bir önceki rivayetin senedinden farklı olarak başında “عدة من اصحابنا” ifadesi yer almaktadır. Daha önce de zikredildiği gibi bu grupta zikredilen her bir râvi Şîa nezdinde muteber râvilerden kabul edimiştir.⁴¹⁷

19.b. Sened Değerlendirmesi

Farklı olan râviler güvenilir olmasına rağmen sened için de bir önceki rivayette bulunan za‘aflar söz konusu olduğundan rivayet zayıf kabul edilmelidir.⁴¹⁸

20. Rivayet

حدثنا احمد بن محمد عن الحجال عبد الله بن محمد عن احمد بن عمر عن ابي بصير قال دخلت على ابي عبد الله عليه السلام فقلت له انى اسئلك جعلت فداك عن مسألة ليس ههنا احد يسمع كلامى فرفع ابو عبد الله عليه السلام سترا بينى وبين بيت اخر فاطلع فيه ثم قال يا ابا محمد سل عما بدا لك قال قلت جعلت فداك ان الشيعة يتحدثون ان رسول الله صلى الله علي و سلم علم عليا عليه السلام بابا يفتح منه الف باب. فقال ابو عبد الله عليه السلام يا ابا محمد علم والله رسول الله عليا الف باب يفتح له من كل باب الف باب قال قلت له والله هذا لعلم فنكت ساعة في الارض ثم قال

⁴¹² Necâşî, *Fihrist*, s. 53; İbn Dâvud, *Ricâl*, s. 77.

⁴¹³ Hûî, *Mu‘cem*, VI, 200.

⁴¹⁴ Bk. 15 nolu rivayet, 3 nolu râvi.

⁴¹⁵ Bk. 2 nolu rivayet, 4 nolu râvi (a).

⁴¹⁶ Küleynî, *Kâfî*, I, 142 (rivayet no: 3).

⁴¹⁷ Bk. 8 nolu rivayet, 2. versiyon.

⁴¹⁸ Bu rivayet için *Mirâtü’l-‘ukûl*’de hasen hükmü verilmiştir. Bu hükmün açıklaması yapılmamıştır. (bk. *Mirâtü’l-‘ukûl*, III, 57).

انه لعلم وماهو بذلك ثم قال يا ابا محمد وان عندنا الجامعة ومايديهم ما الجامعة قال قلت جعلت فداك وما الجامعة قال صحيفة طولها سبعون ذراعاً بذراع رسول الله صلى الله عليه وآله واملاء من فلق فيه وخط على يمينه فيها كل حلال وحرام وكل شئ يحتاج الناس اليه حتى الارش في الخدش وضرب بيده إلى فقال تأذن لي يا ابا محمد قال قلت جعلت فداك انما انا لك اصنع ما شئت قال فغمزني بيده فقال حتى ارش هذا كانه مغضب قال قلت جعلت فداك هذا والله العلم قال انه لعلم وليس بذلك ثم سكت ساعة قال ان عندنا الجفر ومايديهم ماالجفر مسك شاة او جلد بعير قال قلت جعلت فداك ما الجفر قال وعاء احمر او ادم احمر فيه علم النبيين والوصيين قلت هذا والله هو العلم قال انه لعلم وماهو بذلك ثم سكت ساعة ثم قال وان عندنا لمصحف فاطمة عليه السلام ومايديهم مامصحف فاطمة قال مصحف فيه مثل قرانكم هذا ثلث مرات والله مافيه من قرانكم حرف واحد انما هو شئ املاها الله واوحى اليها قال قلت هذا والله هو العلم قال انه لعلم وليس بذاك قال ثم سكت ساعة ثم قال ان عندنا لعلم ماكان وماهو كائن إلى ان تقوم الساعة قال قلت جعلت فداك هذا والله هو العلم قال انه لعلم وما هو بذاك قال قلت جعلت فداك فای شئ هو العلم قال ما يحدث بالليل والنهار الامر بعد الامر والشئ بعد الشئ إلى يوم القيامة⁴¹⁹.

Ahmed b. Muhammed'in Abdullah b. Muhammed el-Haccâl'dan onun da Ahmed b. Ömer'den naklettiğine göre Ebû Basîr şöyle dedi: Ebû Abdillâh'ın yanına girdim ve ona "Sana feda olayım, kimsenin sözlerimi duymayacağı bir yerde sana bir şey sormak istiyorum" dedim. Ebû Abdillâh (a.s.) bir odanın perdesinin kaldırıp içeriye baktı ve "Ey Ebû Muhammed ne istiyorsan sor" dedi. Ben de, sana feda olayım Şîa Rasulullâh'ın (s.a.v.) Ali'ye (a.s.) bin kapıyı açan bir kapı öğrettiği hakkında konuşuyor, dedim. Bunun üzerine Ebû Abdillâh dedi ki " Ey Ebû Muhammed, vallahi Rasulullâh [s.a.v.], Ali'ye [a.s.] her birinin bin bab açtığı bin bab öğretti" dedi. Ben "Öyleyse vallahi bu ilimdir" dedim. Bir süre düşünürken yere bir şeyler çizdi ve sonra şöyle dedi: O bir ilimdir fakat o türlü değil. Ey Ebû Muhammed bizim yanımızda *el-Câmia* vardır, bilir misin *el-Câmia* nedir? Sana kurban olayım *el-Câmia* nedir?, dedim. Uzunluğu, Resûlullâh'ın (s.a.v.) kolu ile yetmiş zira uzunluğunda, dudaklarından dökülen sözlerin imlâsıdır. Ali [a.s.] de onu sağ eliyle yazdı. Onda helâl ve harama dair meseleler, tırmalamanın tazminatına varıncaya kadar insanların ihtiyaç duyduğu her şey vardır, dedi. Sonra eliyle bana vurdu ve Ey Ebû Muhammed bana izin ver dedi. Ben de, sana feda olayım ne istersen yap, dedim. Bunun üzerine bana eliyle dokundu ve "Şunun tazminatına varıncaya kadar [her şey]" dedi. Sanki kızmış gibiydi. Vallahi bu ilimdir, dedim. Bu ilimdir fakat o türlü değil, dedi. Sonra bir süre sustu. Sonra "Bizim yanımızda *el-Cefr* vardır. Onlar *el-Cefr*'in ne olduğunu, koyun derisi mi yoksa deve derisi mi olduğunu ne bilsinler" dedi. Ben, sana feda olayım *el-Cefr* nedir? dedim. "Kırmızı bir kap veya kırmızı bir deridir. İçinde nebilerin ve vasilerin ilmi vardır" dedi. Ben, vallahi işte bu ilimdir, dedim. Bu ilimdir fakat o türlü bir ilim değil, dedi. Bir süre sustu. Sonra "Bizim yanımızda Mushaf-ı Fâtîma var. Onlar Mushaf-ı Fâtîma'nın ne olduğunu nerden bilsin. O, şu Kur'ân'ınızın üç katıdır. Vallahi onda Kur'ân'ınızdan bir harf bile yoktur. O Allah'ın imlâsı ve ona vahyidir. Ben de, vallahi işte bu ilimdir, dedim. "O ilimdir fakat o türlü değil" dedi. Sonra bir süre sustu. Ardından "Bizim yanımızda şimdiye kadar olmuş ve kıyamete kadar olacakların bilgisi vardır." dedi. Sana feda olayım vallahi işte bu ilimdir, dedim. "O ilimdir fakat o türlü değil" dedi. Ben de, sana feda olayım peki ilim nedir? dedim. "Kıyamete kadar gece ve gündüzde olanlar, bir durumdan sonraki durum, bir şeyden sonraki şeyin bilgisi ilimdir" dedi.

⁴¹⁹ Saffar, *Besâir*, I, 306 (rivayet no: 3).

20.a.Râviler

1. Ebû Basîr Abdullah b. Muhammed el-Esedî (ö. ?) daha önce ele alınmış ve sika bir râvi olduğu belirtilmişti.⁴²⁰

2. Ahmed b. Ömer el-Halebî'nin⁴²¹ İmâm Rıza döneminde yaşadığı⁴²² ve kitabı olduğu⁴²³ belirtilmiştir. Hakkında “ثقة⁴²⁴ مدوح” lafzı kullanılmıştır.⁴²⁵

3. Abdullah b. Muhammed el-Haccâl⁴²⁶ (ö. ?) mütekaddimun dönemi rical kitaplarında hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte kitabı bulunduğu belirtilmiş⁴²⁷ ve “ثقة” lafzıyla nitelendirilmiştir.⁴²⁸ İmâm Rızâ'nın ashâbı arasında zikredilmiştir.⁴²⁹

4. Ahmed b. Muhammed b. Îsâ el-Eş'arî (ö. ?), daha önce incelenmiş ve sika olduğu belirtilmişti.⁴³⁰

20.b. Sened Değerlendirmesi

Senedde yer alan râviler hakkında müsbet ifadeler kullanılmıştır. Fakat üçüncü râvi Abdullah b. Muhammed el-Haccâl, İmâm Rızâ döneminde, ondan sonraki râvi ise Ali el-Hâdî döneminde yaşamıştır. Bu iki imam arasında Muhammed et-Takî'nin imamet dönemini kapsayan bir inkita' söz konusudur. Bu sebeple rivayetin sahih olması mümkün gözükmemektedir. Ne var ki Ekrem Berekât el-‘Âmilî, râvilerin güvenilir olmasıyla yetinerek rivayeti sahih saymıştır.⁴³¹

Bu rivayet *Kâfî*'de bu senetle gelmiştir:

21. Rivayet

عدة من أصحابنا، عن أحمد بن محمد، عن عبدالله بن الحجال، عن أحمد بن عمر الحلبي، عن أبي بصير⁴³²

⁴²⁰ Bk. 11 nolu rivayet, 1 nolu râvi.

⁴²¹ Kâfî'deki rivayette el-Halebî olduğu belirtilmiştir (bk. Küleynî, *Kâfî*, I, 141).

⁴²² Tûsî, *İhtiyâr*, s. 492.

⁴²³ Necâsî, *Fihrist*, s. 95.

⁴²⁴ Memduh: Sübhânî, lafzın tevsik ifade etmemekle birlikte medh ifade ettiği hususunda şüphe olmadığını ifade etmiştir (Sübhânî, *Usûl*, s. 169). Bihbehânî ise söz konusu lafzın çok çeşitli şekillerde ele alınması gerektiğini ifade etmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Bihbehânî, *Fevâid*, s. 23-26.

⁴²⁵ İbn Dâvud, *Ricâl*, s. 39.

⁴²⁶ Bu râvinin *Besâir*'in farklı nüshalarında el-Hüseyin b. Sa'id el-Haccâl olarak kaydedildiği bildirilmiştir (Saffar, *Besâir*, I, 306, dn. 12.). *Bihâru'l-envâr*'da râvi bu şekilde yer almaktadır (Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Bihâru'l-envâr el-Câmi'a li dürreri ahbari'l-eimmeti'l-ethâr*, Dâru İhyâi Tûrâsî'l-'Arabî, Beyrut, 1403/1983 XXVI, 38). Öte taraftan Kâfî'de ise Abdullah b. el-Haccâl olarak geçmektedir (Küleynî, *Kâfî*, I, 141). Abdullah b. Muhammed el-Haccâl'ın Ali er-Rızâ'nın ashâbı arasında zikredildiği (Berkî, *Ricâl*, s. 337), Abdullah b. Haccâl'ın ise Hz. Ali döneminde yaşadığı (Berkî, *Ricâl*, s. 47) tesbit edilmiştir ve bir önceki râvinin Ali er-Rızâ'nın ashâbından olması sebebiye söz konusu râvinin Abdullah b. Muhammed el-Haccâl olması ihtimali nisbeten baskın gözükmemektedir. *Hidâye*'de de bir sonraki râvi olan Ahmed b. Muhammed b. 'Îsâ'nın, Ahmed b. Muhammed el-Haccâl'dan rivayette bulunduğu dair bilgi de bu kanaati destekler mahiyettedir (Kâzımî, *Hidâye*, s. 206).

⁴²⁷ Tûsî, *Fihrist*, s. 102.

⁴²⁸ Tûsî, *Ricâl*, s. 360.

⁴²⁹ Berkî, *Ricâl*, s. 337.

⁴³⁰ Bk. 2 nolu rivayet, 4 nolu râvi (a).

⁴³¹ 'Âmilî, *Hakîkatu Mushaf-ı Fâtıma*, s. 70-71.

⁴³² Küleynî, *Kâfî*, I, 141 (rivayet no: 1).

21.a. Râviler

Farklı olarak başında “عدة من اصحابنا” ifadesi yer almaktadır. Daha önce de zikredildiği gibi bu grupta zikredilen her bir râvi Şîa nezdinde muteber râvilerdir.⁴³³

21.b. Sened Değerlendirmesi

Bir önceki rivayet için verilen hüküm bu rivayet için de geçerlidir.

22. Rivayet

حدثنا احمد بن موسى عن الحسن بن علي بن النعمان عن ابي ذكريا يحيى عن عمرو الزيات عن ابان وعبدالله بن بكير قال لا اعلمه الا ثعلبة او علاء بن رزين عن محمد بن مسلم قال بلغ ابا عبدالله ما يقول عبدالله بن حسن في ابيه علي بن ابي طالب انه لم يكن امام حتى خرج واشهر سيفه وانما تصلح في قريش نفى الامامة قال فقال ابو عبدالله لا قوام كانوا يأتونه ويسألونه عما خلف رسول الله صلى الله عليه وآله إلى علي عليه السلام وعما خلف علي إلى الحسن عليه السلام ولقد خلف رسول الله صلى الله عليه وآله عندنا جلدا ما هو جلد جمال ولا جلد ثور ولا جلد بقرة الا اهاب شاة فيها كلما يحتاج اليه حتى ارش الخدش والظفر وخلفت فاطمة مصحفا ما هو قرآن ولكنه كلام من كلام الله انزل عليها املاء رسول الله وخط علي عليه السلام⁴³⁴

Ahmed b. Mûsâ'nın, Hasan b. Ali b. Nu'mân'dan onun da Ebû Zekerîyyâ Yahya b. Amr ez-Zeyyât'tan naklettiğine göre da Ebân ve Abdullah b. Sa'lebe ya da Sa'lebe ya da 'Alâ, Muhammed b. Müslim'in şöyle dediğini nakletti: Ebû Abdillâh'a Abdullah b. Hasan'ın babası⁴³⁵ Ali b. Ebî Talib hakkında imam olmadığını iddia ettiğine hatta çıkıp kılıcını göstererek Kureyş'ten imametini nefyettiğine dair sözleri ulaştı. Bunun üzerine Ebû Abdillâh “İnsanlar geliyorlar ve Resûlullah'ın (s.a.v.) Ali'ye (a.s.), Ali'nin de Hasan'e (a.s.) ne bıraktığını soruyorlardı. Muhakkak ki Resûlullah (s.a.v.) bizim yanımızda bir deri bırakmıştır. O ne deve ne öküz ne inek derisidir. O, içinde tırmalama ve tırnak tazminatına varıncaya kadar insanların ihtiyaç duyduğu her şeyi barındaran bir koyun derisidir. Fâtîma da bir Mushaf bırakmıştır. O Kur'ân değildir fakat Allah'ın ona indirdiği kelâmı, ‘rasulullah'ın⁴³⁶ imlâsı ve Ali'nin (a.s.) hattıdır” dedi.

22.a. Râviler

1. Muhammed b. Müslim⁴³⁷ b. Rabah es-Sekâfî et-Tahhan (ö. 150), İmâm Bâkır ve İmâm Sâdık'tan rivayette bulunmuştur. Necâşî, râvi hakkında “كان من اوثق الناس”⁴³⁸ ve “اصحابنا بالكوفة”⁴³⁹ lafızlarını⁴⁴⁰ kullanmıştır. Berkî ise

⁴³³ Bk. 9 nolu rivayet.

⁴³⁴ Saffar, *Besâir*, I, 314 (rivayet no: 14).

⁴³⁵ Lafızda her ne kadar babası olarak geçse de Ali b. Ebî Talib ile rivayette geçen Abdullah b. Hasan'ın akrabalık ilişkisi şu şekildedir: Ali b. Ebî Talib>Hasan> Hasan> Abdullah b. Hasan

⁴³⁶ Metinde ‘resulullah’ ifadesinden sonra dua cümlesi kullanılmamıştır. Bu sebeple ‘Allah'ın elçisi'nden kastın, Cebrâil (a.s.) olduğuna dair görüşlerin dayanağı olmaktadır. Bu sebeple burada ‘resulullah’ şeklinde yazılmıştır.

⁴³⁷ Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı arasında tesbit edilebildiği kadarıyla beş tane Muhammed b. Müslim bulunmaktadır. Bir sonraki muhtemel râvi 'Alâ b. Razîn'in kendisinden rivayette bulunduğu râvi Muhammed b. Müslim b. Rabâh es-Sekâfî et-Tahhan'dır (Kâzîmî, *Hidâye*, s. 253).

⁴³⁸ Bu lafız tevsike yakın bir medhin ifadesidir. Hatta bir karineden dolayı doğrudan tevsike delâlet eder. Şöyle ki; ‘veri’ diye sürekli vera’ üzerine olana söylenen bir kelimedir. Bir manada sıfat-ı lâzime olur. Vera’ kelimesi lûgat manasıyla Allah'ın haramlarından el çekmek demektir. Bu ise adalet melekesinin bulunduğu insanlar için mümkündür. Lafzın örfen de sadece son derece âdil ve

râvinin, Şîî taifeden olduğunu belirterek âmmenin de ondan rivayette bulunduğunu ifade etmiştir.⁴⁴¹

2. Senedin üçüncü râvisi olan Abdullah b. Bükeyr, hadisi kimden aldığı hususunda tereddüt yaşamış, bu kişinin (ikinci râvinin) ya ‘Ala’ b. Razîn ya da Sa‘lebe olduğunu söylemiştir. Hoca-talebe ilişkileri incelendiğinde ‘Ala’ b. Razîn’in, Muhammed b. Müslim’den 300 küsur rivayetinin olması⁴⁴² ve *Hidâye*’de ‘Ala’ b. Razîn’in kendisinden rivayette bulunmasının ayırt edici vasıf olarak zikredilmesi⁴⁴³ gibi sebeplerle söz konusu râvinin ‘Ala’ olması ihtimali ağır basmaktadır. Fakat her iki râvinin de Muhammed b. Müslim’den rivayeti vardır. Öte taraftan Abdullah b. Bükeyr’in rivayette bulunduğu kişiler arasında ‘Ala’ değil Sa‘lebe bulunmaktadır. Bu sebeple söz konusu râvinin Sa‘lebe olma ihtimali daha kuvvetlidir.

Ebû İshak Sa‘lebe⁴⁴⁴ b. Meymûn’un (ö. ?), zühd sahibi âlim ve abid bir insan olduğu nakledilmiştir. Ca‘fer es-Sâdık ve Mûsâ Kâzım’dan rivayette bulunmuştur.⁴⁴⁵ *İhtiyâr*’da ise râvinin önde gelen faziletli sika râvilerden olduğu ifade edilmiş ve Şîa nezdinde önemli fakîhlerden olduğu belirtilmiştir.⁴⁴⁶

3.a. Abdullah b. Bükeyr⁴⁴⁷ b. A‘yen (ö. ?), Ca‘fer es-Sâdık’ın ashâbı arasında zikredilmiştir.⁴⁴⁸ Tûsî, râvi hakkında “Fatâhiyye’denir fakat sikadır” demiştir.⁴⁴⁹ Aralarında Abdullah b. Bükeyr’in de Fatahîlerden bir grubun, fukaha sınıfını temsil ettiği belirtilmiştir.⁴⁵⁰

b. Senedde sadece Ebân şeklinde yer verilen isim pek çok râvi arasında müşterektir. Aralarında sika olanlar bulunduğu gibi zayıf olanlar da vardır.⁴⁵¹ Fakat hoca-talebe ilişkilerine dair veriler râvinin kimliğini tesbit etmek için yeterli değildir.

4. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. ‘Amr ez-Zeyyât (ö. ?), İmâm Rızâ’nın ashâbı arasında zikredilmiştir.⁴⁵² Râvi hakkında herhangi bir cerh-ta‘dîl hükmüne rastlanmamıştır. Bu sebeple mühmeldir.

güvenilir olan kimseler hakkında kullanılması da bu durumu destekler mahiyettedir (Mâmekânî, *Mikbâs*, I, 495-496).

⁴³⁹ Necâşî, *Fihrist*, s. 309.

⁴⁴⁰ Tûsî, *Ricâl*, s. 294.

⁴⁴¹ Berkî, *Ricâl*, s. 124.

⁴⁴² Hûî, *Mu‘cem*, XII, 186.

⁴⁴³ Kâzımî, *Hidâye*, s. 253.

⁴⁴⁴ Söz konusu râvi olması muhtemel üç tane Sa‘lebe bulunmaktadır. Bunlardan Muhammed b. Müslim’den rivayette bulunduğu zikredilen tek kişi Sa‘lebe b. Meymûn’dur (bk. Hûî, *Mu‘cem*, IV, 314-318)

⁴⁴⁵ Necâşî, *Fihrist*, s. 116.

⁴⁴⁶ Tûsî, *İhtiyâr*, s. 346.

⁴⁴⁷ Şîa ricâlî arasında bu isimde birden fazla kişi bulunmaktadır. Fakat bir sonraki râvi ‘Amr ez-Zeyyât’ın (Yahyâ b. ‘Amr ez-Zeyyât), kendisinden rivayette bulunduğu râvi Abdullah b. Bükeyr b. A‘yen’dir (bk. Hûî, *Mu‘cem*, XI, 134).

⁴⁴⁸ Berkî, *Ricâl*, s. 149.

⁴⁴⁹ Tûsî, *Fihrist*, s. 106.

⁴⁵⁰ Tûsî, *Ricâl*, s. 290.

⁴⁵¹ Kâzımî, *Hidâye*, s. 369.

⁴⁵² Berkî, *Ricâl*, s. 333; Tûsî, *Ricâl*, s. 368.

5. Hasan b. Ali b. Nu‘mân (ö. ?), Hasan el-Askerî’nin ashâbı arasında zikredilmiştir.⁴⁵³ Necâşî, râvi hakkında “ثقة ثبت” lafzını kullanmıştır.⁴⁵⁴ Kitabı olduğu nakledilmiştir.⁴⁵⁵

6. Ahmed b. Mûsâ el-Eş‘arî⁴⁵⁶ (ö. ?) Tûsî, râviyi imamlardan rivayeti olmayan kişiler başlığı altında zikretmiştir.⁴⁵⁷ Kum’da önemli birisi olduğu belirtilmiş ve hakkında “حديثه ليس بذلك النقي”⁴⁵⁸ ifadesi kullanılmıştır.⁴⁵⁹

22.b. Sened Değerlendirmesi

Seneddeki mühmel râvi sebebiyle rivayet zayıf sayılmalıdır.

23. Rivayet

حدثنا احمد بن محمد عن النضر بن سويد عن هشام بن سالم عن سليمان بن خالد قال سمعته يقول ان في الجفر الذى يذكرونه لما يسوهم انهم لا يقولون الحق وان الحق لفيه فليخرجوا قضايا على وفرايضه ان كانوا صادقين وسلوهم عن الخالات والعمات وليخرجوا مصحفا فيه وصية فاطمة ع وسلاح رسول الله قال الله تعالى أيتوني بكتاب من قبل هذا او اثاره من علم ان كنتم صادقين⁴⁶⁰

Ahmed b. Muhammed’in Nadr b. Süveyd’den onun da Hişâm b. Sâlim’den naklettiğine göre Süleyman b. Hâlid şöyle dedi: İmamı⁴⁶¹ şöyle derken işittim *el-Cefr*’de [Benû Hâşim’den Zeydî İmamları]⁴⁶² rahatsız eden şeyler var. Onlar (bu konuda) doğruyu söylemiyorlar. Çünkü: onlar, hak *el-Cefr*’de olduğu halde hakkı söylemiyorlar. Şayet doğru söylüyorlarsa Ali’nin (a.s.) hükümlerini ortaya çıkarsınlar. Onlara teyzeler ve halalar hakkında sorun. İçinde Fâtıma’nın (a.s.) vasiyetinin bulunduğu mushafı⁴⁶³ ve Resûlullah’ın (s.a.v.) silahını çıkarsınlar. Şayet siz doğru sözlüyseniz bana bundan önce ilme dair bir kitap veya bir eser getirin.⁴⁶⁴

23.a. Râviler

⁴⁵³ Tûsî, *Ricâl*, s. 398.

⁴⁵⁴ Necâşî, *Fihrist*, s. 40-41.

⁴⁵⁵ Tûsî, *Fihrist*, s. 54; Necâşî, *Fihrist*, s. 41.

⁴⁵⁶ Ahmed b. Ebî Zâhir ile aynı kişi olduğu belirtilmiştir (Hûî, *Mu‘cem*, III, 137). Kaynaklarda da bu isimle yer almıştır (Tûsî, *Ricâl*, s. 416; Necâşî, *Fihrist*, s. 86).

⁴⁵⁷ Tûsî, *Ricâl*, s. 416

⁴⁵⁸ Bihbehânî, bu lafızla beraber, “مضطرب الحديث”, “ليس بنقي الحديث”, “غمز عليه في حديثه” gibi lafızları zikrederek, râvinin adaleti hakkında açık bir şekilde cerhe işaret etmediğini fakat yerine göre raciher-mercuh meselesinde mercuh konumda olmasına sebep olabileceğini ifade etmiştir (bk. Bihbehânî, *Fevâid*, s. 43).

⁴⁵⁹ Necâşî, *Fihrist*, s. 86.

⁴⁶⁰ Saffar, *Besâir*, I, 319 (rivayet no: 21).

⁴⁶¹ Burada kendisinden hadis alınan imam meçhul bırakıldığı için muzmer olması gerektiği düşünülebilir. Fakat bu imamin kim olduğu daha önce açık bir şekilde geçmişti (bk. 5 nolu rivayet).

⁴⁶² Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Mirâtü’l-‘ukûl fî şerhi ahhâri âli’r-rasûl*, Merv, 1404/1984, III, 58.

⁴⁶³ Bazı Şiî müellifler, Hz. Fâtıma’nın vasiyetine dair ayrı bir kitabının olduğunu belirtmişlerdir (bk. Abdullah Emînî, “Pejuheşi der Mushaf-ı Fâtıma”, *Beyyinât*, IV (1386), s. 177; ‘Amilî, *Hakîkatu Mushaf-ı Fâtıma*, s. 63). Fakat bir rivayette açıkça “*Mushaf-ı Fâtıma*’yı ortaya koysunlar onda Fâtıma’nın vasiyeti ve Resûlullah’ın (s.a.v.) kılıcı vardır” ifadesi yer almaktadır (bk. 5 nolu rivayet).

⁴⁶⁴ Ahkâf Sûresî, 4. Ayet.

1. Senedin ilk râvisi Süleymân b. Hâlid el-Becelî el-Akta' (ö. ?), daha önce ele alınmış ve önemli İmâmî sika muhaddislerden olduğu belirtilmişti.⁴⁶⁵

2. Hişâm b. Sâlim el-Cevâlîkî⁴⁶⁶ (ö. ?), Ca'fer es-Sâdık ve Mûsa Kâzım'ın ashâbı arasında zikredilmiş⁴⁶⁷ ve "ثقة ثقة" lafzıyla nitelendirilmiştir.⁴⁶⁸ Şîa'nın fıkıh ve kelâm hususunda öne çıkan âlimlerinden olduğu nakledilmiştir.⁴⁶⁹

3. en-Nadr b. Süveyd es-Sayrafi (ö. ?), Mûsâ Kâzım'ın ashâbı arasında zikredilmiştir.⁴⁷⁰ Kitabı olduğu nakledilmiş, "ثقة" ve "صحيح الحديث"⁴⁷¹ lafızlarıyla nitelendirilmiştir.⁴⁷²

4. Ahmed b. Muhammed b. Îsâ el-Eş'arî (ö. ?), daha önce incelenmiş ve sika olduğu belirtilmişti.⁴⁷³

23.b. Sened Değerlendirmesi

Râviler hakkındaki bilgilerin müsbet olmasının yanı sıra yaşadıkları dönemler incelendiğinde likâları imkân dâhilinde olup bariz bir inkita'dan söz etmek mümkün değildir. Bu sebeple rivayet Şîî hadis kriterlerine göre sahih gözükmektedir.

24. Rivayet

حدثنا عبدالله بن محمد عن ابراهيم بن محمد الثقفي عن بعض رفعة إلى ابي عبدالله عليه السلام انه قال الفضل لمحمد صلى الله عليه وآله وهو المقدم على الخلق جميعا لايتقدمه احد وعلى عليه السلام المتقدم من بعده والمتقدم بين يدي على كالمقدم بين يدي رسول الله صلى الله عليه وآله وكذلك يجري للائمة من بعده واحدا بعد واحد جعلهم الله اركان الارض ان تميد باهلها ورابطيه على سبيل هداة لايتهدى هاد من ضلالة الا بهم ولا يضل خارج من هدى الا بتقصير عن حقهم وامناء الله على ما هبط الله من علم او عذر او نذروشهداؤه على خلقه والحجة البالغة على من في الارض جرى لآخرهم من الله مثل الذي اوجب لاولهم فمن اهتدى بسبيلهم وسلم لامرهم فقد استمسك بحبل الله المتين وعروة الله الوثقى ولايصل إلى شئ من ذلك الا بعون الله وان امير المؤمنين قال انا قسيم بين الجنة والنار لايدخلها احد الا على احد قسمي واني الفاروق الاكبر وقرن من حديد وباب الايمان واني لصاحب العصا و الميسم لايتقدمني احد الا احمد صلى الله عليه وآله وان رسول الله صلى الله عليه وآله ليدعى فيكسا ثم يدعى فيستنطق ثم ادعى فانطق على حد منطقه ولقد اقرت لى جميع الاوصياء والانبياء بمثل ما اقرت به لمحمد صلى الله عليه وآله ولقد اعطيت السبع التي لم يسبقني اليها احد علمت الاسماء والحكومة بين العباد وتفسير الكتاب وقسمة الحق من المغام بين بنى آدم فما شذ عنى من العلم شئ الا وقد علمنيه المبارك ولقد اعطيت حرفا يفتح الف حرف ولقد اعطيت زوجتي مصحفا فيه من العلم مالم يسبقها اليه احد خاصة من الله و رسوله.⁴⁷⁴

Abdullah b. Muhammed'in İbrâhîm b. Muhammed es-Sekâfi'den onun da hadisi Ebû Abdillâh'a ref' eden birinden rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: Fazilet bütünüyle Muhammed'e (s.a.v.) aittir. O bütün yaratılmışlardan önce gelir ve hiç kimse onu

⁴⁶⁵ Bk. 5 nolu rivayet, 1 nolu râvi.

⁴⁶⁶ Şîa'nın imametle ilgili akidesini kelâmî bir yoruma kavuşturmakla ün kazanan Hişâm b. Sâlim'in görüşleri birçok kişi tarafından benimsenmiş ve bunlara Cevâlîkiyye denmiştir. Tescim ve teşbih konularında da aşırıya gittiği ve antropomorfist bir tanrı anlayışına sahip olduğu belirtilmiştir (bk. Mehmet Atalan, *Şîiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri*, Ankara: Araştırma Yay., 2014, s.122-123).

⁴⁶⁷ Tûsî, *Ricâl*, s. 319, 345.

⁴⁶⁸ Necâşî, *Fihrist*, s. 416.

⁴⁶⁹ Berkî, *Ricâl*, s. 214, dn. 4.

⁴⁷⁰ Tûsî, *Ricâl*, s. 345.

⁴⁷¹ Bu lafız râvinin zabt sahibi ve sika bir râvi olmasını gerektirir (Sübhanî, *Usûl*, s. 154).

⁴⁷² Necâşî, *Fihrist*, s. 409.

⁴⁷³ Bk. 2 nolu rivayet, 4 nolu râvi (a).

⁴⁷⁴ Saffâr, *Besâir*, I, 395 (rivayet no:2).

geçemez. Ondan sonra Ali (a.s.) gelir. Ali'nin önüne geçen Resûlullah'ın (s.a.v.) önüne geçmiş gibidir. Bu sıra böyle birbirleri ardınca imamlar arasında devam eder. Allah onları yeryüzü halkını korumak için yeryüzünün direkleri kılmış ve hidayet yolunu onlara bağlamıştır. Bir kişi ancak onlarla hidayete erer ve yine onların hakkına tecavüz ederek yoldan sapar. Onlar Allah'ın indirdiği ilmin, bağışlamanın ve uyarmanın (bunları ihtiva eden vahyin) emin koruyucuları, yaratılmışlar üzerine Allah'ın şahitleri ve yeryüzünde bulunanlara apaçık bir hüccettirler. Allah onların ilki için neyi vacip kıldıysa sonuncusu için de aynı şey geçerlidir. Artık kim onların yolunu tutar ve emirlerine teslim olursa Allah'ın sağlam ipine ve kuvvetli bir bağa tutunmuş olur. Kişi buna ancak Allah'ın yardımıyla ulaşabilir. Mü'minlerin emiri şöyle demiştir: Ben cennet ve cehennem arasını ayırıcıyım. Her kim birine girse benim bir parçam da onunla beraberdir. Ben hakkı batıldan ayıran en büyük furkân'ım, demirden bir boynuz ve iman kapısıyım. Ben asa ve dağlama demiri sahibiyim.⁴⁷⁵ Benim önüme Ahmed'den (s.a.v.) başkası geçemez. Şüphesiz ki Resûlullah (s.a.v.) dua eder, giydirilir. Yine dua eder, sorguya çekilir, sonra yine dua eder mantık seviyesine göre konuşturulur. Muhammed'de (s.a.v.) karar kıldığı gibi bende de bütün vâsîlerin ve nebîlerin özellikleri karar kılmıştır. Daha önce kimseye verilmeyen yedi şey bana verildi; isimler, kullar arasında hüküm verme, kitabın tefsiri, ganimetin âdemoğulları arasında pay edilmesi. Benden şâz olarak gelen her bir ilmi muhakkak ki bana mübarek öğretmiştir. Yine bana bin harfî açan bir harf verilmiştir. Eşime de Allah ve Rasûlünden özel olarak daha önce kimseye verilmeyen bir ilmin içinde bulunduğu bir Mushaf verilmiştir.

24.a. Râviler

1. Senedin ilk râvisi “rivayeti Ebû Abdillâh'a ref' eden⁴⁷⁶ biri” şeklinde müphem bırakılmıştır.
2. İbrahîm b. Muhammed es-Sekafî (ö. 283), imamlardan rivayeti olmayanlar arasında zikredilmiştir.⁴⁷⁷ Önceden Zeydiyye'ye mensub olup daha sonra İmâmî olan⁴⁷⁸ râvinin pek çok kitabı olduğu nakledilmiştir.⁴⁷⁹
3. Abdullah b. Muhammed, Şîî rical literatüründe onlarca Abdullah b. Muhammed bulunmaktadır.⁴⁸⁰ Geniş bir tarama yapılmasına rağmen râvinin bunlardan hangisi olduğu tesbit edilememiştir.

⁴⁷⁵ “الميسم” ism-i alet kalıbında ‘insanların kendisiyle isimlendirildiği/nitelendirildiği kişi’ anlamındadır. Bu ifade Hz. Ali'nin muhabbetinin iman ve buğzunun nifak alameti olduğunu mecazlı bir şekilde anlatmaktadır. Bkz. el-Mirzâ eş-Şeyh Hüseyin en-Nûrî et-Tabresî, *Hâtimetu Müstedreki'l-vesâil* (thk. Müessesetü Âli Beyt li ihyai't-turâs), Beyrut, 1429/2008, V, 243

⁴⁷⁶ Ref' meselesi Şîî literatürde yalnızca Hz. Peygamber'e (s.a.v.) has değildir. Merfu hadis, ister muttasıl olsun ister munkatı', masumlardan herhangi birine nisbet edilen söz, fiil ve takrir, şeklinde tanımlanmaktadır (bk. Zeynüddin b. Ali b. Ahmed eş-Şâmî el-Amilî (Şehid-i Sâni), *el-Bidâye fî 'ulumi'd-dirâye* (thk. Muhammed Rıza el-Hüseyinî el-Celâlî), Kum, 1421/2000, s. 26.

⁴⁷⁷ Tûsî, *Ricâl*, s. 414.

⁴⁷⁸ İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *Hülâsa*, s. 49-50.

⁴⁷⁹ Necâşî, *Fihrist*, s. 19-20.

⁴⁸⁰ Kâzîmî, *Hidâye*, s. 206-207.

24.b. Sened Değerlendirmesi

Senedin ilk râvisi mübhem bırakıldığından rivayet zayıftır.

25. Rivayet

حدثنا محمد بن الحسين عن عبدالرحمن ابن ابي هاشم وجعفر بن بشير عن عنبسة عن المعلى بن خنيس قال كنت عنه ابي عبدالله عليه السلام اذا اقبل محمد بن عبدالله بن الحسن فسلم ثم ذهب ورق له ابو عبدالله ودمعت عينه فقلت له لقد رأيتك صنعت به ما لم تكن تصنع قال رققت له لانه ينسب في امر ليس له لم اجده في كتاب على من خلفاء هذه الامة ولا ملوكها⁴⁸¹

Muhammed b. Hüseyin'in Abdurrahman b. Ebî Hâşim'den ve Ca'fer b. Beşîr'den, onların da Anbese'den rivayet ettiğine göre Mu'allâ b. Huneys şöyle dedi: Ebû Abdillâh'ın yanındaydım. Muhammed b. Abdillâh b. Hasan geldi, selâm verdi ve gitti. Ebû Abdillâh ona şefkatli davrandı ve gözlerinden yaş aktı. Bunun üzerine ben "seni daha önce yapmadığın bir şeyi yapar görüyorum" dedim. "Ona şefkat gösterdim. Çünkü onu Ali'nin kitabında ne bu ümmetin halifeleri ne de melikleri arasında gördüm" dedi.⁴⁸²

25.a. Râviler

1. Mu'allâ b. Huneys'in (ö. ?), Ca'fer es-Sâdık'ın mevlâsı olduğu bildirilmiş ve "ضعيف جدا" ve "لا يعول عليه" lafızlarıyla nitelendirilmiştir.⁴⁸³ Ca'fer es-Sâdık'ın, râvinin ölüm haberini alması üzerine "Muhakkak ki cennete girdi" dediği rivayet edilmiştir.⁴⁸⁴

2. Anbese⁴⁸⁵ b. Becâd el- 'Abid'in (ö. ?) Ca'fer es-Sâdık'tan rivayeti olduğu ve kadı olduğu belirtilmiştir. Necâşî, râviyi "ثقة"⁴⁸⁶, Keşşî ise "خير فاضل"⁴⁸⁷ lafızlarıyla nitelendirmiş ve kitabı olduğu nakledilmiştir.⁴⁸⁸

3.a. Ca'fer b. Beşîr el-Beceli (ö. 280), Şîa'nın abid ve zahid isimlerinden olduğu belirtilmiş ve "ثقة"⁴⁸⁹, "جليل القدر"⁴⁹⁰, gibi lafızlarla nitelendirilmiştir. Sikalardan rivayette bulunduğu, sikaların da kendisinden rivayette bulunduğu⁴⁹¹ nakledilmiş ve pek çok kitabı olduğu zikredilmiştir.⁴⁹²

b. Abdurrahman b. Ebî Hâşim'in (ö. ?)⁴⁹³, Şîa'nın değerli âlimlerinden olduğu ve kitabı bulunduğu belirtilmiş, "ثقة ثقة" lafzıyla nitelendirilmiştir.⁴⁹⁴

⁴⁸¹ Saffar, *Besâir*, I, 337 (rivayet no: 1).

⁴⁸² Bu rivayet zahiren *Mushaf-ı Fâtuma* ile ilgili değildir. Fakat rivayetlerin geneline bakıldığında meliklerin ve halifelerin isimlerini barındırma özelliğinin *Mushaf-ı Fâtuma*'ya ait olduğu görülmektedir. Bu özelliğin söz konusu rivayette *Kitab-ı 'Ali* için zikredilmesi ilgi çekicidir.

⁴⁸³ Necâşî, *Fihrist*, s. 399.

⁴⁸⁴ Tûsî, *İhtiyâr*, s. 317-318.

⁴⁸⁵ Bu isim iki kişi arasında müşterektir. Bir sonraki râvi Abdurrahman b. Ebî Hâşim'in kendisinden rivayette bulunduğu kişi Anbese b. Becâd'dır (bk. Kâzımî, *Hidâye*, s. 125).

⁴⁸⁶ Necâşî, *Fihrist*, s. 290.

⁴⁸⁷ Tûsî, *İhtiyâr*, s. 314.

⁴⁸⁸ Tûsî, *Fihrist*, s. 120.

⁴⁸⁹ Tûsî, *Fihrist*, s. 43; Necâşî, *Fihrist*, s. 118.

⁴⁹⁰ Tûsî, *Fihrist*, s. 43.

⁴⁹¹ Bir râviden sikaların rivayette bulunması medhe ve itimada delâlet eder (Bihbehânî, *Fevâid*, s. 48).

⁴⁹² Necâşî, *Fihrist*, s. 118.

⁴⁹³ Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Hâşim ile aynı kişi olduğu tesbit edilmiştir (bk. Hûî, *Mu'cem*, X, 332). Necâşî de râviye bu şekilde yer vermiştir (Necâşî, *Fihrist*, s. 226).

⁴⁹⁴ Necâşî, *Fihrist*, s. 226.

4. Muhammed b. el-Hüseyin b. Ebi'l-Hattâb el-Hemdânî (ö. 262), daha önce ele alınmış ve sika olduğu belirtilmişti.⁴⁹⁵

25.b. Sened Değerlendirmesi

Senedde ciddi derecede zayıf bir râvi bulunduğundan rivayetin za'fı kaçınılmazdır.

26. Rivayet

حدثنا يعقوب بن يزيد عن ابن ابي عمير عن عمر بن اذينة عن جماعة سمعوا ابا عبد الله عليه السلام يقول وقد سئل عن محمد فقال ان عندي لكتابين فيهما اسم كل نبي وكل مالك يملك والله مامحمد بن عبد الله في احدهما.⁴⁹⁶

Ya'kûb b. Yezîd'in İbn Ebî Umeyr'den onun da Ömer b. Üzeyne'den rivayet ettiğine göre bir cemaat Ebû Abdillâh'ı şöyle derken işittiğini söyledi: Muhammed'e⁴⁹⁷ sorulduğunda o şöyle dedi: "Yanımda iki kitap vardır o ikisinde her nebînin ve her melikin ismi vardır. Vallahi Muhammed b. Abdillâh onlardan biri değildir."⁴⁹⁸

26.a. Râviler

1. Senedin ilk râvisi/râvileri "topluluk" şeklinde ifade edilerek müphem bırakılmıştır.

2. Ömer b. Üzeyne (ö. ?), daha önce ele alınmış ve sika olduğu kaydedilmişti.⁴⁹⁹

3. Muhammed b. Ebî Umeyr el-Ezdî (ö. 217), daha önce incelenmiş ve sika olduğu belirtilmişti.⁵⁰⁰

4. Ya'kub b. Yezîd el-Enbârî (ö. ?) daha önce incelenmiş ve sika olduğu belirtilmişti.⁵⁰¹

26.b. Sened Değerlendirmesi

Senedin ilk râvisi/râvileri mübhem bırakıldığından rivayet zayıftır.

27. Rivayet

حدثنا احمد بن محمد عن الحسين بن سعيد عن القاسم بن محمد عن عبد - الصمد بن بشير عن فضيل سكره⁵⁰² قال دخلت على ابي عبد الله عليه السلام قال يافضيل اتدرى في اى شئ كنت انظر فيه قبل قال قلت لا قال كنت انظر في كتاب فاطمة ع فليس ملك يملك الا وفيه مكتوب اسمه واسم ابيه فما وجدت لولد الحسن فيه شئ.⁵⁰³

⁴⁹⁵ Bk. 1 nolu rivayet, 4 nolu râvi.

⁴⁹⁶ Saffar, *Besâir*, I, 337-338 (rivayet no: 2).

⁴⁹⁷ Bu kişi rivayette Ebû Abdillâh künyesiyle zikredilen Ca'fer es-Sâdık'ın babası İmam Bâkır Muhammed b. Ali olmalıdır.

⁴⁹⁸ Bu rivayette Mushaf-ı Fâtîma'ya açıkça yer verilmemekle birlikte zikredilen özellik *Mushaf-ı Fâtîma*'ya aittir. Ayrıca *Kâfî* şerhi *Mirâtü'l-'ukûl*'de de zikredilen iki kitaptan birinin Cifr diğerinin *Mushaf-ı Fâtîma* olduğu açıklanmıştır (Meclisî, *Mirâtü'l-'ukûl*, III, 60).

⁴⁹⁹ Bk. 13 nolu rivayet 2 nolu râvi.

⁵⁰⁰ Bk. 17 nolu rivayet, 3 nolu râvi.

⁵⁰¹ Bk. 4 nolu rivayet, 3 nolu râvi.

⁵⁰² Râvinin ismi esas alınan baskıda yukarıda belirtildiği gibi kaydedilmiştir. Hoca talebe ilişkileri incelendiğinde "فضيل بن سكره" şeklinde kaydedildiği görülmüştür (bk. Hûi, *Mu'cem*, XI, 26).

⁵⁰³ Saffar, *Besâir*, I, 338 (rivayet no: 3); Küleynî, *Kâfî*, I, 143 (rivayet no: 8); Bu rivayet *Kâfî*'de başında "عدة من اصحابنا" ifadesiyle yer almaktadır. Bu ifade ile ilgili açıklama için bk. 9 nolu rivayet.

Ahmed b. Muhammed'in Hüseyin b. Sa'id'den, onun da Kasım b. Muhammed'den naklettiğine göre Abdussamed b. Beşîr, Fudayl b. Sukre'den şöyle nakilde bulunmuştur: Ebû Abdillâh'ın (a.s.) yanına girdim. Bana, Ey Fadîl az önce neye bakıyordum biliyor musun?, dedi. Hayır dedim. "Fâtîma'nın (a.s.) kitabına bakıyordum. Hiçbir melik yoktur ki adı ve babasının adı onda yazılı olmasın. Ben Hasan oğulları için orda bir şey bulamadım" dedi.

27.a. Râviler

1. Fudayl b. Sukre el-Esedî (ö. ?) Kûfeli ve Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbından olduğu zikredilmiştir.⁵⁰⁴ Hakkında mütekaddimûn dönemi rical kaynaklarında herhangi bir cerhta'dil ifadesi yer almamaktadır. Şebüsterî, İmâmî bir muhaddis olduğunu belirtmiş ve hakkında "حسن الحال" ifadesini kullanmıştır.⁵⁰⁵

2. Abdussamed b. Beşîr (ö. ?), Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı arasında zikredilmiştir.⁵⁰⁶ Kitabı olduğu nakledilmiş ve "ثقة ثقة" lafzıyla nitelendirilmiştir.⁵⁰⁷

3. el-Kâsım b. Muhammed⁵⁰⁸ el-Cevherî, Ca'fer es-Sâdık ve Mûsâ Kâzım'ın ashâbı arasında zikredilmiştir.⁵⁰⁹ Vâkıfî olduğu belirtilmiş⁵¹⁰ ve "ضعيف" lafzıyla nitelendirilmiştir.⁵¹¹

4. el-Hüseyin b. Sa'id el-Ahvezî (ö. ?); Ali er-Rızâ, Muhammed et-Takî ve Ali el-Hâdî'nin ashâbı arasında zikredilmiş,⁵¹² değerli bir âlim olduğu ve pek çok eser telif ettiği belirtilmiştir.⁵¹³ Râvî, "ثقة" lafzıyla nitelendirilmiştir.⁵¹⁴

5. Ahmed b. Muhammed b. Îsâ el-Eş'arî (ö. ?), daha önce incelenmiş ve sika olduğu belirtilmişti.⁵¹⁵

27.b. Sened Değerlendirmesi

Senedde zayıf râvî bulunması sebebiyle rivayet zayıftır.

⁵⁰⁴ Berkî, *Ricâl*, s. 212; Tûsî, *Ricâl*, s. 270.

⁵⁰⁵ Şebüsterî, *Fâik*, II, 570.

⁵⁰⁶ Berkî, *Ricâl*, s. 160; Tûsî, *Fihrist*, s. 241.

⁵⁰⁷ Necâşî, *Fihrist*, s. 238.

⁵⁰⁸ Şîa ricali arasında birden fazla el-Kâsım b. Muhammed bulunmaktadır. Bunlardan Hüseyin b. Sa'id'in kendisinden rivayeti bulunmasıyla tefrik edileni el-Cevherî nisbeli olandır (Kâzımî, *Hidâye*, s. 223).

⁵⁰⁹ Tûsî, *Ricâl*, s. 273, 342. Bunların yanı sıra râvî, bir de imamlardan rivayeti olmayanlar bölümünde zikredilmiştir (bk. Tûsî, *Ricâl*, s. 436). İbn Dâvud; bu durumu biri İmam Ca'fer ve İmam Kâzım'ın ashâbından olan, diğeri de imamlardan rivayette bulunmayan iki farklı kişi ile açıklamıştır (İbn Dâvud, *Ricâl*, s. 154). Hûî, ise söz konusu işkâli, Tûsî'nin metodu ile izah etmiştir. Buna göre Tûsî, imamdan rivayeti olsun veya olmasın imamları mülâkî olan herkesi, o imâmın ashâbı arasında zikretmiştir. Şayet imamdan rivayeti yoksa bunu "imamlardan rivayette bulunmayanlar" bölümünde belirtmiştir (Hûî, *Mu'cem*, XV, 52). Her ne kadar Necâşî, râvinin, Mûsâ Kâzım'dan rivayeti bulunduğunu söylese de (Necâşî, *Fihrist*, s. 302) araştırmalar neticesinde râvinin İmam Kâzım'dan rivayeti bulunamamıştır (Hûî, *Mu'cem*, XV, 52-53).

⁵¹⁰ Tûsî, *Fihrist*, s. 342; Şebüsterî, *Fâik*, II, 593.

⁵¹¹ Kâzımî, *Hidâye*, s. 223; Şebüsterî, *Fâik*, II, 593.

⁵¹² Tûsî, *Ricâl*, s. 355, 374, 385.

⁵¹³ İbn Dâvud, *Ricâl*, s. 80.

⁵¹⁴ Tûsî, *Ricâl*, s. 355.

⁵¹⁵ Bk. 2 nolu rivayet, 4 nolu râvî (a).

28. Rivayet

حدثنا علي بن اسماعيل عن صفوان بن يحيى عن العيص بن القاسم عن معلى بن خنيس قال قال ابو عبد الله عليه السلام مامن نبى ولا وصى ولا ملك الا فى كتاب عندى لا والله ما لمحمد بن عبد الله بن الحسن فيه اسم.

Ali b. İsmâîl'in Safvan b. Yahyâ'dan onun da 'Ays b. Kâsım'dan naklettiğine göre Mu'allâ b. Huneys dedi ki: Ebû Abdillâh (a.s.): "Her bir nebi, her bir vasî ve her bir melik benim yanımdaki bir kitapta yazılıdır. Muhammed b. Abdillâh b. Hasan'ın onda ismi yoktur" dedi.

28.a. Râviler

1. Mu'allâ b. Huneys (ö. ?), daha önce ele alınmış ve ciddi derecede zayıf bir râvi olduğu belirtilmişti.⁵¹⁶

2. el- 'Ays b. el- Kâsım (ö. ?), Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı arasında zikredilmiştir.⁵¹⁷ Kitabı olduğu nakledilmiş ve "ثقة" lafzıyla nitelendirilmiştir.⁵¹⁸

3. Safvan b. Yahya el-Becelî (ö. 210), Ali er-Rızâ ve Muhammed et-Takî'nin ashâbı arasında zikredilmiştir.⁵¹⁹ Döneminde yaşayan herkesten daha abid, zahid ve İmam Rızâ nezdinde önemli şahıs olduğu nakledilmiştir. Pek çok kitabı olduğu zikredilmiş ve "ثقة" lafzıyla nitelendirilmiştir.⁵²⁰

4. Ali b. İsmâîl⁵²¹ et-Temmâr el-Mîsemî (ö. ?), Ali er-Rızâ'nın ashâbı arasında zikredilmiştir.⁵²² Şîa'nın ilk kelâmcılarından önemli bir mütekellim olduğu belirtilmiştir. Ebü'l-Huzeyl el-Allâf (ö. 235/849-50?)⁵²³ ve Nazzâm (ö. 231/845)⁵²⁴ ile kelâmî tartışmalar yaptığı nakledilmiştir.⁵²⁵ Mütekaddimun dönemi rical kitaplarında hakkında bir cerh-ta'dîl ifadesi bulunmamakla beraber Kâzımî, sika olduğunu belirtmiştir.⁵²⁶

28.b. Sened Değerlendirmesi

Senedin ilk râvisi şiddetli derecede zayıf olduğundan rivayet zayıftır.

⁵¹⁶ Bk. 25 nolu rivayet, 1 nolu râvi.

⁵¹⁷ Berkî, *Ricâl*, s. 250.

⁵¹⁸ Necâşî, *Fihrist*, s. 290.

⁵¹⁹ Berkî, *Ricâl*, s. 340, 341. Tûsî, râviyi bu imamların yanı sıra Ali el-Hadî'nin ashâbı arasında da zikretmiştir (Tûsî, *Ricâl*, s. 376).

⁵²⁰ Necâşî, *Fihrist*, s. 193.

⁵²¹ Şîa ricali arasında pek çok Ali b. İsmâîl bulunmaktadır. Bunlardan bir önceki râvi Safvân b. Yahyâ ile rivayet ilişkisi bulunan kişi Ali b. İsmâîl b. Şu'ayb et-Temmâr'dır (bk. Kâzımî, *Hidâye*, s. 212).

⁵²² Tûsî, *Ricâl*, s. 362.

⁵²³ Ebü'l-Huzeyl Muhammed b. el-Huzeyl b. Abdillâh el-Huzeyl, Mu'tezilî alimlerdendir. Cedel ilminin kurucularından olan Allaf kelâm ilminde önemli bir mevkiye sahiptir. Arap edipleri arasında zikredilmektedir. Hadis rivayetleriyle de dikkati çekmesine rağmen İbn Kuteybe, onun rivayetlerine ehl-i bidattan olduğu gerekçesiyle güvenilemeyeceğini ifade etmektedir (bk. Metin Yurdağur, "Ebü'l-Hüzeyl el-Allaf", *DİA*, X, 330-332).

⁵²⁴ Ebû İshâk İbrâhîm b. Seyyâr b. Hânî' en-Nazzâm, Basra Mu'tezile ekolünün ileri gelen kelâmcılarından, Nazzâmiyye kolunun kurucusu. Tercüme ve telif çalışmalarının yoğun olduğu bir dönemde yaşayan Nazzâm dil, edebiyat ve şiir alanında, ayrıca fıkıh, kelâm, hadis gibi ilimlerde zengin bir birikime sahiptir (bk. İlyas Çelebi, "Nazzâm", *DİA*, XXXII, 466-469).

⁵²⁵ Necâşî, *Fihrist*, s. 241.

⁵²⁶ Kâzımî, *Hidâye*, s. 212.

29. Rivayet

حدثنا يعقوب بن يزيد عن محمد بن أبي عمير عن محمد بن حمران عن سليمان بن خالد قال سمعت أبا عبد الله عليه السلام يقول إن عندى لصحيفة فيها اسم الملوك ما لولد الحسن فيها شئ.⁵²⁷

Ya'kub b. Yezîd'in Muhammed b. Ebî 'Umeyr'den onun da Muhammed b. 'İmran'dan naklettiğine göre Süleymân b. Hâlid şöyle dedi: Ebû Abdillâh'ı (a.s.) şöyle derken işittim: Yanımda meliklerin isimlerinin yer aldığı bir sahife var, onda Hasanogulları için herhangi bir şey yoktur.

29.a. Râviler

1. Süleymân b. Hâlid el-Becelî el-Akta' (ö. ?), daha önce ele alınmış ve önemli İmâmî sika muhaddislerden olduğu belirtilmişti.⁵²⁸

2. Muhammed b. Hümrân⁵²⁹ Şîa ricâlî arasında bu isimde biri Muhammed b. Hümrân b. A'yen, diğeri de Muhammed b. Hümrân en-Nehdî olmak üzere iki kişi bulunmaktadır. Bir sonraki râvi Muhammed b. Ebî 'Umeyr'in her ikisinde de rivayette bulunması⁵³⁰ bir önceki râviden rivayette bulunanlar arasında da râvinin sadece 'Muhammed b. Hümrân' şeklinde belirtilmesi⁵³¹ sebebiyle söz konusu râvinin hangisi olduğu tesbit edilememiştir.⁵³² Şayet râvi;

a) Muhammed b. Hümrân en-Nehdî ise; Ca'fer es-Sâdık'tan rivayette bulunduğu ve sika olduğu belirtilmiştir.⁵³³

b) Muhammed b. Hümrân b. A'yen ise; her ne kadar Şebüsterî râvi hakkında sika İmâmî bir muhaddis olduğunu söylese de⁵³⁴ mütekaddimûn dönemi rical kitaplarında herhangi bir cerh-ta'dîl hükmünün bulunmayışı mühmel olduğunu göstermektedir.⁵³⁵ İbn Davûd da râviyi mühmel olarak nitelendirmiştir.⁵³⁶

3. Muhammed b. Ebî Umeyr el-Ezdî (ö. 217), daha önce ele alınmış ve hem Şîa hem de muhalifleri nezdinde önemli bir yeri olduğu, sika olarak nitelendirildiği belirtilmişti.⁵³⁷

4. Ya'kub b. Yezîd el-Enbârî (ö. ?), daha önce ele alınmış ve sika bir râvi olduğu kaydedilmişti.⁵³⁸

⁵²⁷ Saffâr, *Besâir*, I, 339 (rivayet no: 24).

⁵²⁸ Bk. 6 nolu rivayet, 1 nolu râvi.

⁵²⁹ Bu isim başka nüshalarda Muhammed b. 'İmrân şeklinde yer almaktadır. Fakat bir sonraki râvi Muhammed b. Ebî 'Umeyr'in rivayette bulunduğu kişi Muhammed b. Hümrân'dır (Kâzîmî, *Hidâye*, s. 236).

⁵³⁰ Kâzîmî, *Hidâye*, s. 236.

⁵³¹ Hûî, *Mu'cem*, IX, 263.

⁵³² Hûî, her iki ismin aynı kişiye ait olması ihtimalinden bahsetmekle birlikte bunun kesin olmadığını belirtmektedir (Hûî, *Mu'cem*, XVII, 46). Râvilerin çeşitli kaynaklarda iki farklı râvi olarak gösterilmesi de ikisinin aynı râvi olamayacağını destekler mahiyettedir (Kâzîmî, *Hidâye*, S. 236; Şebüsterî, *Fâik*, III, 61-62).

⁵³³ Necâşî, *Fihrist*, s. 343.

⁵³⁴ Şebüsterî, *Fâik*, s. III, 61.

⁵³⁵ Berkî, *Ricâl*, s. 137; Tûsî, *Ricâl*, s. 313; Tûsî, *Fihrist*, s. 148.

⁵³⁶ İbn Davûd, *Ricâl*, s. 171.

⁵³⁷ Bk. 18 nolu rivayet, 3 nolu râvi.

29.b. Sened Değerlendirmesi

Senedin ilk râvisi şiddetli bir şekilde zayıf olduğundan rivayetin de za‘fını gerektirmektedir.

30. Rivayet

حدثنا عبدالله بن جعفر عن محمد بن عيسى عن صفوان عن العيص بن القاسم قال قال لى ابو عبدالله عليه السلام مامن نبى ولا وصى ولا ملك الا في كتاب عندى والله ما لمحمد بن عبدالله فيه اسم.⁵³⁹

Abdullah b. Ca‘fer’in Muhammed b. ‘İsâ’dan onun da Safvân’dan rivayet ettiğine göre ‘Ays b. Kâsım şöyle rivayette bulundu: Ebû Abdillâh (a.s.) bana şöyle dedi: Her nebî, her vasî ve her melik benim yanımdaki bir kitapta yazılıdır. Onda Muhammed b. Abdillâh için bir şey yoktur.

30.a. Râviler

1. el-‘Ays b. el- Kâsım (ö. ?), daha önce incelenmiş ve sika olduğu nakledilmişti.⁵⁴⁰

2. Safvan b. Yahya el-Becelî (ö. 210), daha önce incelenmiş ve sika olduğu belirtilmişti.⁵⁴¹

3. Muhammed b. ‘İsâ⁵⁴² b. ‘Ubeyd (ö. ?), daha önce ele alınmış, Şîa nezdinde önemli bir sika râvi olduğu belirtilmişti.⁵⁴³

4. Abdullah b. Ca‘fer el-Hımyerî (ö. 310?), daha önce incelenmiş ve sika olduğu belirtilmişti.⁵⁴⁴

30.b. Sened Değerlendirmesi

Râviler hakkındaki hükümler müsbet olmakla birlikte, vefat tarihleri, yaşadıkları döneme dair bilgiler gibi eldeki verilere göre senedin ittisaline hükmetmek imkân dâhilinde değildir. Bu sebeple zayıf sayılmalıdır.

31. Rivayet

علي بن إبراهيم، عن أبيه، عن ابن أبي عمير، عن عمر بن أذينة، عن فضيل بن يسار وبريد بن معاوية ووزارة أن عبد الملك بن أعين قال لابي عبدالله عليه السلام: إن الزيدية والمعتزلة قد أطافوا بمحمد بن عبد الله فهل له سلطان؟ فقال: والله إن عندي لكتابين فيهما تسمية كل نبي وكل ملك يملك الارض، لا والله ما محمد بن عبد الله في واحد منهما.⁵⁴⁵

Ali b. İbrâhîm’in babasından onun da İbn Ebî ‘Umeyr’den rivayet ettiğine göre Fudayl b. Yesâr, Berîd b. Mu‘âviye ve Zûrâre, Abdumelik b. A‘yen’in Ebû Abdillâh’a

⁵³⁸ Bk. 5 nolu rivayet, 3 nolu râvi.

⁵³⁹ Saffar, *Besâir*, I, 339 (rivayet no: 9).

⁵⁴⁰ Bk. 28 nolu rivayet, 2 nolu râvi.

⁵⁴¹ Bk. 28 nolu rivayet, 3 nolu râvi.

⁵⁴² Şîa ricali arasında bu isimde pek çok kimse bulunmaktadır. Bir sonraki râvi olan Abdullah b. Ca‘fer’in kendisinden rivayette bulunduğu Muhammed b. ‘İsâ b. ‘Ubeyd’dir (Kâzîmî, *Hidâye*, s. 248).

⁵⁴³ Bk. 7 nolu rivayet, 1 nolu râvi.

⁵⁴⁴ Bk. 12 nolu rivayet, 4 nolu râvi.

⁵⁴⁵ Küleynî, *Kâfî*, I, 143 (rivayet no: 7).

şöyle dediğini rivayet ettiler: “Zeydiyye ve Mu‘tezile Muhammed b. Abdillâh’ı çepeçevre kuşatmışlar. Onun hâkimiyeti var mıdır? Bunun üzerine imam şöyle dedi “Vallahi benim yanımda, her nebinin ve yeryüzünde hükümdarlık yapmış her melikin yazılı olduğu iki kitap vardır. Vallahi Muhammed b. Abdillâh her iki kitapta da yoktur.

31.a. Râviler

1. Abdülmelik b. A‘yen (ö. ?)⁵⁴⁶, hem Muhammed el-Bâkır’ın ashâbı arasında⁵⁴⁷ hem de Ca‘fer es-Sâdık’ın ashâbı arasında⁵⁴⁸ zikredilmiştir. Aralarında bir sonraki râvi Zürâre’nin de bulunduğu kardeşleriyle birlikte “müstakim” kimseler olarak anılmışlardır.⁵⁴⁹ Müttekaddimûn dönemi rical kitaplarında hakkında herhangi bir cerhta‘dil ifadesi bulunmamakla birlikte Şebüsterî, kendi döneminde Şîa’da önemli bir konumu olduğunu ifade etmiş ve hakkında “امام يتابعي ممدوح” ifadesini kullanmış, Sünnî ulemeden bazılarının onun hakkında “كان ثقة صدوقا شيعيا”⁵⁵⁰ dediklerini belirtmiştir.⁵⁵¹

2.a.Zürâre b. A‘yen⁵⁵² (ö. ?), İmam Bâkır, İmam Sadık ve İmam Kâzım’ın ashâbı arasında zikredilmiştir.⁵⁵³ Kurra, fakîh, mütেকellim, şair ve edip olduğu ve rivayetlerinde sadık olduğu belirtilmiştir.⁵⁵⁴

b. Büreyd b. Mu‘âviye (ö. ?), İmam Bâkır ve İmam Sâdık’ın ashâbı arasında zikredilmiştir.⁵⁵⁵ Şîa’nın önemli simalarından, fakîh bir râvi olduğu nakledilmiştir. İmâmiyye nezdinde değerli bir konumu olduğu ifade edilmiştir.⁵⁵⁶

c. Fudayl b. Yesâr (ö. ?), İmam Bâkır ve İmam Sâdık’ın ashâbı arasında zikredilmiştir.⁵⁵⁷ Câ‘fer es-Sâdık’ın söz konusu râviyi gördüğünde “Kim cennet ehlinde bir adam görmek isterse bu adama baksın” dediği rivayet edilmiştir⁵⁵⁸ ve “ثقة” lafzıyla nitelendirilmiştir.⁵⁵⁹

3. Ömer b. Üzeyne (ö. ?), daha önce ele alınmış ve sika olduğu kaydedilmişti.⁵⁶⁰

⁵⁴⁶ Vefat yılı tam olarak bilinmemekle birlikte h. 148 senesinden önce olduğu ifade edilmiştir (Şebüsterî, *Fâik*, II, 323).

⁵⁴⁷ Berkî, *Ricâl*, s. 82.

⁵⁴⁸ Şebüsterî, *Fâik*, II, 323.

⁵⁴⁹ Tûsî, *İhtiyâr*, s. 145.

⁵⁵⁰ “صدوق” lafzının tevsik olmaksızın mutemed bir medhe delâlet ettiği belirtilmiştir (Mâmekânî, *Mikbâs*, I, 490).

⁵⁵¹ Şebüsterî, *Fâik*, II, 323.

⁵⁵² Zürâre, Hişâm b. Hakem, Hişâm b. Sâlim el-Cevâlikî, Ebu Ca‘fer Muhammed b. Ali b. Nu‘man el-Ahvel gibi arkadaşlarıyla, -Ca‘fer es-Sâdık’ın kabul etmediği- teccim ve teşbih fikirlerinin teşekkülünde önemli bir rol oynamıştır. Zürâre’nin Allah’ın hayat, kudret, ilim, irâde, sem‘ ve basar gibi sıfatları, kendisi için yaratana kadar mevcut olmadığını iddia ettiği nakledilmektedir (bk. Atalan, *Ca‘fer es-Sâdık’ın yeri*, s. 127-129).

⁵⁵³ Berkî, *Ricâl*, s. 103, 123, 285.

⁵⁵⁴ Necâşî, *Fihrist*, s. 172.

⁵⁵⁵ Tûsî, *Ricâl*, s. 128, 171, Berkî, *Ricâl*, s. 103, 126.

⁵⁵⁶ Necâşî, *Fihrist*, s. 110.

⁵⁵⁷ Berkî, *Ricâl*, s. 86, 123.

⁵⁵⁸ Tûsî, *İhtiyâr*, s. 85.

⁵⁵⁹ Tûsî, *Ricâl*, s. 143.

⁵⁶⁰ Bk. 13 nolu rivayet 2 nolu râvi.

4. Muhammed b. Ebî Umeyr el-Ezdî (ö. 217), daha önce incelenmiş ve sika olduğu belirtilmiştir.⁵⁶¹

5. İbrâhim b. Hâşim el-Kummî (ö. ?), daha önce ele alınmış ve hakkında kesin bir ta'dil ifadesi bulunmadığı gibi bir cerhin de bulunmadığı belirtilmişti. Önemli Şîî âlimlerinin râvi ve rivayetleri hakkında müsbet görüşlerinin olduğu nakledilmişti.⁵⁶²

6. Ali b. İbrâhîm b. Hâşim (ö. ?), daha önce ele alınmış ve sika bir râvi olduğu belirtilmiştir.⁵⁶³

31.b. Sened Değerlendirmesi

Râviler hakkındaki değerlendirmelerin müsbet olmasının yanısıra yaşadıkları dönemlere bakıldığında bir inkıta' bulunmamaktadır. Bu sebeple rivayet Şîî kriterlere göre sahih gözükmektedir.

32. Rivayet

علي بن إبراهيم، عن سلمة بن الخطاب، عن الحسن بن راشد، عن علي بن إسماعيل الميثمي، عن حبيب الخثعمي قال: كتب أبو جعفر المنصور إلى محمد بن خالد وكان عامله على المدينة أن يسأل أهل المدينة عن الخمسة في الزكاة من المانتين كيف صارت وزن سبعة ولم يكن هذا على عهد رسول الله (صلى الله عليه وآله) وأمره أن يسأل فيمن يسأل عبدالله ابن الحسن وجعفر بن محمد (عليه السلام) قال: فسأل أهل المدينة فقالوا: أدركنا من كان قبلنا على هذا فبعث إلى عبدالله بن الحسن وجعفر بن محمد (عليه السلام) فسأل عبدالله بن الحسن فقال: كما قال المستفتون من أهل المدينة، قال: فقال: ما تقول يا أبا عبدالله؟ فقال: إن رسول الله (صلى الله عليه وآله) جعل في كل أربعين أوقية أوقية فإذا حسبت ذلك كان على وزن سبعة وقد كانت وزن ستة وكانت الدراهم خمسة دوانيق قال حبيب فحسبناه فوجدناه كما قال: فأقبل عليه عبدالله بن الحسن فقال: من أين أخذت هذا؟ قال: قرأت في كتاب امك فاطمة، قال: ثم انصرف فبعث إليه محمد بن خالد ابعت إلي بكتاب فاطمة (ع) فأرسل إليه أبو عبدالله (عليه السلام) إني إنما أخبرتك أنني قرأته ولم أخبرك أنه عندي قال حبيب فجعل محمد بن خالد يقول لي: ما رأيت مثل هذا قط⁵⁶⁴

Ali b. İbrâhim'in Seleme b. el-Hattâb'dan onun da el-Hasan b. Râşid'den naklettiğine göre Ali b. el-Mîsemî, Habîb el-Has'âmî'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ebû Ca'fer el-Mansûr, valisi Muhammed b. Hâlid'e mektup yazarak, şehir halkına ve Abdullah b. el-Hasan⁵⁶⁵ ile Ca'fer b. Muhammed'e, Resûlullah (s.a.v.) döneminde olmamasına rağmen iki yüz hissede verilmesi gereken beş hissenin nasıl yedi ölçü olduğunu sormasını istedi. Bunun üzerine şehir halkına sorduğunda "Bizden öncekileri böyle bulduk dediler". Abdullah b. el-Hasan'e ve Ca'fer b. Muhammed'e elçi gönderdi ve sordu. Abdullah b. el-Hasan, şehir halkının fetva verdiği gibi, dedi. Bunun üzerine elçi, sen ne diyorsun ya Ebû Abdillâh? diye sordu. Ca'fer b. Muhammed şöyle cevap verdi: 'Resulullah (s.a.v.) her kırk okkada bir okka verilmesini emretti. Şayet hesaplarsan bunun 7 dirhem olduğunu görürsün ki, günümüzdeki bu miktar (ağırlık olarak) o günün 5 dirhemine denk gelmektedir. Resulullah (s.a.v.) zamanında 1 dirhem, 5 danik gelirdi.' Habîb diyor ki: 'Hesapladık ve onun dediği gibi olduğunu gördük.' Bunun üzerine Abdullah b. el-Hasan ona döndü ve "Bu hükmü nereden aldın?" dedi. Ebû Abdillâh, annen Fâtîma'nın kitabından aldım dedi. Muhammed b. Hâlid, Ebû Abdillâh'a, Fâtîma'nın (a.s)

⁵⁶¹ Bk. 17 nolu rivayet, 3 nolu râvi.

⁵⁶² Bk. 6 nolu rivayet, 5 nolu râvi.

⁵⁶³ Bk. 7 nolu rivayet, 2 nolu râvi.

⁵⁶⁴ Küleynî, *Kâfî*, III, 291 (rivayet no:2).

⁵⁶⁵ Birinci rivayette geçen Abdullah b. Hasan ile aynı kişidir.

kitabını bana gönder, diye haber gönderdi. Ebû Abdillâh da, ben sadece o kitaptan okuduğumu söyledim, kitap benim yanımdadır demedim, diye cevap verdi. Râvî Habîb, Muhammed b. Hâlid bana, ben böylesini daha önce görmedim, deyip durdu, dedi.

32.a. Râviler

1. Habîb b. Mu'allel el-Has'amî (ö. ?), Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı arasında zikredilmiştir.⁵⁶⁶ Necâşî, Ali er-Rızâ'dan da rivayeti bulunduğunu belirtmiş ve râviyi "ثقة" ⁵⁶⁷lafzıyla nitelendirmiştir.

2. Ali b. İsmâîl et-Temmâr el-Mîsemî (ö. ?), daha önce ele alınmış ve sika bir râvî olduğu belirtilmişti.⁵⁶⁸

3. Hasan b. Râşid⁵⁶⁹ b. Ali (ö. ?) İmam Takî ve İmam Hâdî'nin ashâbı arasında zikredilmiş ve "ثقة" ⁵⁷⁰lafzıyla nitelendirilmiştir.

4. Seleme b. el-Hattâb el-Berâvestânî (البرأوستاني) el-Ezdukanî (الازدوركاني)⁵⁷¹ (ö. ?) pek çok kitabı olduğu zikredilmiş ve "كان ضعيفا في حديثه" ⁵⁷²lafzıyla nitelendirilmiştir.

5. Ali b. İbrahim b. Hâşim (ö. ?), daha önce ele alınmış ve sika olduğu zikredilmişti.⁵⁷³

32.b. Sened Değerlendirmesi

Senedde zayıf bir râvî bulunduğundan rivayet zayıftır.

33. Rivayet

عدة من أصحابنا، عن سهل بن زياد، عن محمد بن سليمان، عن أبيه، عن أبي بصير قال: بينا رسول الله صلى الله عليه وآله ذات يوم جالسا إذ أقبل أمير المؤمنين (ع) فقال له رسول الله صلى الله عليه وآله: إن فيك شيئا من عيسى بن مريم ولو لا أن تقول فيك طوائف من أمتي ما قالت النصارى في عيسى بن مريم لقلت فيك قولا لا تمر ببل من الناس إلا أخذوا التراب من تحت قدميك يلتمسون بذلك البركة قال: فغضب الأعرابيان و المغيرة بن شعبة و عدة من قریش معهم، فقالوا: ما رضي أن يضرب لابن عمه مثلا إلا عيسى ابن مريم فأنزل الله على نبيه صلى الله عليه وآله فقال: " ولما ضرب ابن مريم مثلا إذا قومك منه يصدون * وقالوا آلهتنا خير أم هو ما ضربوه لك إلا جدلا بل هم قوم خصمون * إن هو إلا عبد أنعمنا عليه وجعلناه مثلا لبني إسرائيل * ولو نشاء لجعلنا منكم (يعني من بني هاشم) ملانكة في الأرض يخلفون " قال: فغضب الحارث بن عمرو الفهري فقال: اللهم إن كان هذا هو الحق من عندك إن بني هاشم يتوارثون هرقل بعد هرقل فأمطر علينا حجارة من السماء أو انتنا بعذاب أليم فأنزل الله عليه مقالة الحارث ونزلت هذه الآية " وما كان الله ليعذبهم وأنت فيهم وما كان الله معذبهم وهم يستغفرون " ثم قال له: يا بن عمرو إما تبت وإما رحلت؟ فقال: يا محمد بل تجعل لسائر قریش شيئا مما في يدك فقد ذهبت بنو هاشم بمكرمة العرب والعجم، فقال له النبي صلى الله عليه وآله: ليس ذلك إلي ذلك إلى الله تبارك وتعالى، فقال: يا محمد قلبي ما يتابعني على التوبة ولكن ارحل عنك فدعا براحلته فركبها فلما صار بظهر المدينة أتته جندلة فرضخت

⁵⁶⁶ Berkî, *Ricâl*, s. 247; Tûsî, *Ricâl*, s. 185.

⁵⁶⁷ Necâşî, *Fihrist*, s. 139.

⁵⁶⁸ Bk. 28 nolu rivayet, 4 nolu râvî.

⁵⁶⁹ *Hidâye* müellifinin belirttiği kadarıyla Şîa ricali arasında biri sika olup İmam Takî'den rivayette bulunan, diğeri zayıf olup İmam Sâdık ve İmam Kâzım'dan rivayette bulunan iki tane Hasan b. Râşid bulunmaktadır (Kâzımî, *Hidâye*, s.188). Bir önceki râvinin İmam Rızâ'nın ashâbı arasında zikredilmesinden dolayı söz konusu râvinin sika olan Hasan b. Râşid b. Ali olması ihtimali daha makul gözükmemektedir.

⁵⁷⁰ Tûsî, *Ricâl*, 375, 385.

⁵⁷¹ Berâvestan köyünün, Kum şehrine yakın olduğu, Ezdûrakan köyünün ise Rey yakınlarında bir yer olduğu belirtilmiştir (İbnü'l-Mutahhar, *Îzâh*, s. 174).

⁵⁷² Necâşî, *Fihrist*, s. 184.

⁵⁷³ Bk. 7 nolu rivayet, 2 nolu râvî.

هامته ثم أتى الوحي إلى النبي صلى الله عليه وآله فقال: سأل سائل بعذاب واقع للكافرين (بولاية علي) ليس له دافع من الله ذي المعارج قال: قلت: جعلت فداك إنا لا نقرأها هكذا، فقال: هكذا والله نزل بها جبرئيل على محمد صلى الله عليه وآله وهكذا هو والله مثبت في مصحف فاطمة (عليها السلام) فقال رسول الله صلى الله عليه وآله لمن حوله من المنافقين: انطلقوا إلى صاحبكم فقد أتاه ما استفتح به قال الله عز وجل: " واستفتحوا وخاب كل جبار عنيد.⁵⁷⁴

Ashâbımızdan çok sayıda kişinin, Sehl b. Ziyâd'dan onun da Muhammed b. Süleymân'dan naklettiğine göre babası, Ebû Basîr'in şöyle dediğini nakletti: Biz bir gün Resulullah'ın (s.a.v.) yanında oturuyorken Mü'minlerin emiri geldi. Resûlullah(s.a.v.) şöyle dedi: "Sende Îsâ b. Meryem'e benzeyen bir yön var. Vallahi ümmetimden bazı gruplar senin hakkında, Hıristiyanların 'Îsâ b. Meryem için söyledikleri şeyleri söylemeyecek olsalardı senin hakkında öyle bir söz söyledim ki, insanlar bereket umarak ayağının altındaki toprağı alırlardı." Bunun üzerine bedevîler, Muğîre b. Şu'be ve onlarla beraber Kureyş'ten bazı kimseler kızdı ve "Amcasının oğlu için 'Îsâ b. Meryem'den aşağısına razı olmadı" dediler. Bunun üzerine Allah, Nebisine (s.a.v.) şu ayetleri indirdi: "Meryem oğlu Îsâ misal olarak verildiğinde kavmin bağışmaya başladı. 'Bizim ilahlarımız mı daha hayırlı yoksa o mu?' dediler. Bu örneği, ancak seninle tartışmak için veriyorlar. Onlar zaten kavgacı bir toplumdur. O ancak kendisine nimet verdiğimiz ve İsrâiloğullarına örnek gösterdiğimiz bir kuldur. Biz isteseydik sizden (yani Hâşimoğulların'dan) melekler yaratırdık."⁵⁷⁵ Bunun üzerine Hâris b. el-'Amr el-Fuhrî sinirlendi ve "Allah'ım eğer bu senin katından bir hak ise Hâşimoğulları mal üstüne mal miras alıyorlar. Bizim üzerimize gökten taş yağdır veya bize elim bir azab getir" dedi. Şu ayet nâzil oldu: "Sen onların içindeyken Allah onlara azab edecek değil. Onlar bağışlanma diliyorken de Allah onlara azab edecek değildir"⁵⁷⁶ Sonra şöyle dedi: "Ey İbn Amr tövbe mi edersin yoksa burayı terk mi edersin?" İbn 'Amr "Ey Muhammed, bilakis Kureyş'ten diğer kişilere de elinde olandan bir şeyler ver. Hâşimoğullarını Arapların ve Acemlerin en kıymetlisi yaptın"dedi. Bunun üzerine Nebî (s.a.v.) "Bu benden değil Allah tebâreke ve te'alâ'dandır" dedi. Bunun ardından "Ey Muhammed, kalbim tevbe hususunda bana tabi olmuyor ben gidiyorum" dedi. Bineğini isteyip bindi. Medîne'nin sırtlarına vardığında büyükçe bir taş geldi ve onu küçük parçalara ayırdı. Sonra Nebî'ye (s.a.v.) vahiy geldi: "Birisi, yücelikler sahibi Allah'tan (Ali'nin velayetini) inkâr edenler için kimsenin vuku bulmasını engelleyemeyeceği azabı istedi".⁵⁷⁷ Râvi dedi ki: Bunun üzerine ben, canım sana feda olsun, biz bunu böyle okumuyoruz" dedim. O da "Cebrâîl, Muhammed'e (s.a.v.) böyle indirmiştir. Fâtîma'nın (a.s.) Mushafında da böyle kaydedilmiştir. Ardından Resûlullah (s.a.v.) etrafındaki münafıklara "Haydi arkadaşınıza katılın. İsteddiği şey ona geldi. Allah Teâlâ şöyle buyurdu 'Fetih istediler, her inatçı zorba da hüsrana uğradı'⁵⁷⁸"dedi.

33.a. Râviler

⁵⁷⁴ Küleynî, *Kâfî*, VIII, 35-36 (rivayet no: 18).

⁵⁷⁵ ez-Zuhrûf 43/57-60.

⁵⁷⁶ Enfâl Suresi 8/ 33.

⁵⁷⁷ el-Me'aric 70/1-3.

⁵⁷⁸ İbrâhîm 14/15.

1. Ebû Basîr Abdullah b. Muhammed el-Esedî (ö. ?), daha önce ele alınmış ve sika bir râvi olduğu belirtilmişti.⁵⁷⁹

2. Süleymân b. Abdillâh ed-Deylemî (ö. ?) hakkında Necâşî, “غمر عليه” ve “كان غاليا كذابا” ifadelerinin kullanıldığını nakletmiştir.⁵⁸⁰

3. Muhammed b. Süleymân⁵⁸¹ b. Abdillâh ed-Deylemî (ö. ?),⁵⁸² Berkî, râviyi Mûsâ el-Kâzım ve Ali er-Rızâ ashâbı arasında zikrederken,⁵⁸³ Tûsî, Ca‘fer es-Sâdık ve Ali er-Rızâ ashâbından zikretmiştir.⁵⁸⁴ Necâşî râvi hakkında “ضعيف جدا”, “لا يعول عليه”, ifadelerini kullanmıştır.⁵⁸⁵ Şebüsterî bu lafızlara ilaveten “يرمى بالغلو” ifadesine yer vermiştir.⁵⁸⁶

4. Sehl b. Ziyâd el-Âdemî (ö. ?), Berkî, râviyi Ali el-Hâdî ve Hasan el-‘Askerî’nin ashâbı arasında zikrederken⁵⁸⁷, Tûsî, Muhammed et-Takî ve Ali el-Hâdî’nin ashâbı arasında yer vermiştir.⁵⁸⁸ râvi her ne kadar Tûsî’nin Rical’inde “ثقة” lafzıyla nitelendirilse de⁵⁸⁹ Necâşî râvi hakkında “كان ضعيفا في الحديث غير معتمدا فيه” ifadelerine yer vermiş, râvinin gulûv ve yalancılıkla itham edildiğini belirtmiştir.⁵⁹⁰ İki muteber rical kaynağının tearuzu durumunda Necâşî’nin hükmünün tercih edilmesi gerektiği kaidesinden dolayı râvinin zayıf olduğuna hükmetmek daha isabetli görünmektedir. Tûsî’nin Fihrist’inde de râvi hakkında “ضعيف” lafzının kullanılması bu hükmü destekler mahiyettedir.⁵⁹¹

5. Sehl b. Ziyâd’dan naklen “عدة من اصحابنا” ifadesi kullanıldığında bu ifadede; Ali b. Muhammed b. ‘Alân, Muhammed b. Ebî Abdillâh, Muhammed b. el-Hasan, Muhammed b. ‘Âkîl el-Küleynî’nin kastedildiği ifade edilmiştir.⁵⁹²

33.b. Sened Değerlendirmesi

Senedde birinin za‘fı şiddetli olmak üzere üç zayıf râvi bulunması dolayısıyla rivayet zayıf sayılmalıdır.

34. Rivayet

وروى احمد بن محمد بن سعيد الكوفي قال: حدثنا علي بن الحسن بن فضال⁵⁹³، عن ابيه، عن ابي الحسن على بن موسى الرضا عليهما السلام قال: للامام علامات يكون اعلم الناس، واحكم الناس، واتقى الناس، واحلم الناس،

⁵⁷⁹ Bk. 8 nolu rivayet, 1 nolu râvi.

⁵⁸⁰ Necâşî, *Fihrist*, s. 179.

⁵⁸¹ Şîa ricali arasında birden fazla Muhammed b. Süleyman bulunmaktadır. Fakat hoca talebe ilişkileri bize bu kişinin Muhammed b. Süleymân ed-Deylemî olduğunu söylemektedir (bk. Berkî, *Ricâl*, s. 292, dn. 2.).

⁵⁸² Vefat tarihi kesin olmamakla birlikte h. 203 senesinden önce hayatta olduğu bilgisine ulaşılmıştır (Şebüsterî, *Fâik*, III, 95).

⁵⁸³ Berkî, *Ricâl*, s. 292, 327.

⁵⁸⁴ Tûsî, *Ricâl*, s. 285, 363.

⁵⁸⁵ Necâşî, *Fihrist*, s. 349

⁵⁸⁶ Şebüsterî, *Fâik*, III, 95.

⁵⁸⁷ Berkî, *Ricâl*, s. 360, 373.

⁵⁸⁸ Tûsî, *Ricâl*, s. 375, 387.

⁵⁸⁹ Tûsî, *Ricâl*, s. 387.

⁵⁹⁰ Necâşî, *Fihrist*, s. 182.

⁵⁹¹ Tûsî, *Fihrist*, s. 80.

⁵⁹² Mâzenderânî, *Şerhu Usûli'l-Kâfi*, I, 65.

⁵⁹³ Râvinin ismi rivayette her ne kadar Ali b. el-Hasan b. Faddâl şeklinde yer alsada da rical kitapları incelendiğinde râvinin Ali b. el-Hasan b. Ali b. Faddâl olduğu anlaşılmaktadır (Necâşî, *Fihrist*, s.

واشجع الناس وأسخى الناس، واعبد الناس، ويولد مختونا، ويكون مطهرا، ويرى من خلفه كما يرى من بين يديه، ولا يكون له ظل وإذا وقع على الأرض من بطن امه وقع على راحتيه رافعا صوته بالشهادتين، ولا يحتلم، وتنام عينه ولا ينام قلبه، ويكون محدثا ويستوى عليه درع رسول الله صلى الله عليه وآله، ولا يرى له بول ولا غائط، لأن الله عزوجل قد وكل الأرض بابتلاع ما يخرج منه وتكون لرائحته أطيب من رائحة المسك، ويكون أولى بالناس منهم بأنفسهم، واشفق عليهم من آباتهم وامهاتهم، ويكون أشد الناس تواضعا لله جل ذكره، ويكون أخذ الناس بما يأمر به وأكفالناس عما ينهى عنه، ويكون دعاؤه مستجابا حتى أنه لو دعا على صخرة لانشقت بنصفين، ويكون عنده سلاح رسول الله صلى الله عليه وآله، وسيفه ذو الفقار، ويكون عنده صحيفة يكون فيها أسماء شيعته إلى يوم القيامة، وصحيفة فيها أسماء أعدائه إلى يوم القيامة وتكون عنده الجامعة وهي صحيفة طولها سبعون ذراعا فيها جميع ما يحتاج إليه ولد آدم، ويكون عنده الجفر الأكبر والأصغر: اهاب ما عز واهاب كبش، فيهما جميع العلوم حتى ارش الخدش وحتى الجلدة ونصف الجلدة وثالث الجلدة، ويكون عنده مصحف فاطمة عليها السلام.⁵⁹⁴

Ahmet b. Muhammed b. Sa'îd el-Kûfî'nin, Ali b. el-Hasan b. Faddâl'dan, onun da babasından naklettiğine göre Ali er-Rızâ (a.s.) şöyle dedi: İmamın alametleri vardır; insanların en bilgisi, en muhkemi, en takvalısı, en hilm sahibi, en cesuru, en cömerdi ve en âbidi olur. Sünnet edilmiş bir şekilde doğar ve temizdir. Önünden gördüğü gibi arkasından da görür. Gölgesi olmaz, annesinin karnından yere düştüğünde oturarak ve yüksek sesle şehadet getirerek doğar. İhtilâm olmaz, gözü uyur, kalbi uyumaz. Muhaddestir, Resûlullah'ın (s.a.v.) zırhı ona tam olur. Onun bevli ve gaitası hiçbir şekilde görülmez. Çünkü Allah Teâlâ yeryüzüne imamdan çıkana yutmasını emretmiştir. Kokusu misk kokusundan daha güzeldir. İnsanlar için kendi nefislerinden daha iyidir. İnsanlara anne babalarından daha müşfiktir. Allah'a karşı insanların en mütevazı olanıdır. Allah'ın emirlerini en iyi yerine getiren ve yasaklarından en iyi şekilde el çekendir. Duası kabul olunur. Hatta bir taşta dua etse taş ortadan ikiye ayrılır. Rasulullah'ın (s.a.v.) silahı onun yanındadır. Kılıcı Zülfikâr ondadır. Yanında kıyamete kadar kendi 'şîa'sının yazılı olduğu bir sahife bulunmaktadır. Yine yanında kıyamete kadar düşmanlarının yazıldığı bir sahife bulunmaktadır. Yanında 'el-Câmia' bulunmaktadır. O, içinde âdemoğullarının ihtiyaç duyduğu her şeyin bulunduğu yetmiş zira' uzunluğunda bir sahifedir. Ve yine imamın yanında 'el-Cefru'l-ekber' ve 'el-Cefru'l-esğar' vardır. O, celde, yarım celde, celdenin üçte birine varıncaya kadar ufak bir yaralamanın tazminatı da dâhil bütün ilimlerin yer aldığı keçi ve koyun derisidir. *Mushaf-ı Fâtıma* (a.s.) da onun yanındadır.

34.a. Râviler

1. el-Hasan b. Ali b. Faddal (ö. 224), daha önce ele alınmış ve İmâmiyye nezdinde muteber bir râvi olduğu sonucuna varılmıştı.⁵⁹⁵

2. Ali b.el-Hasan b. Ali b. Faddâl'ın (ö. ?) Kûfe'de Şîa'nın fakihlerinden veönde gelen âlimlerinden, Fatâhiyye'ye mensub sika bir râvi olduğu belirtilmiştir. Ne var ki

78, 247). *Me'ani'l-ahbâr*'da da râvinin isminin ikinci şekilde verilmesi bu kanaati destekler mahiyettedir (Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Bâbeveyh el-Kummî (Şeyh Sadûk), *Me'ani'l-ahbâr*, Dâru Kütübî'l-İslâmiyye, Tahran, 1381/1962, I, 244).

⁵⁹⁴ İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Men lâ yahduruhu'l-fakîh*, Müessesetü'l-a'lemî, Beyrut, 1406/1986, IV, 308-309. Bu rivayet Tabersî'nin *el-İhticâc* adlı eserinde sadece "روى عن الحسن بن علي بن فضال عن" şeklinde bir senetle nakledilmiştir (Ebû Mansûr Ahmed b. Ali b. Ebî Tâlib et-Tabersî, *el-İhticâc*, Müessesetü'l-a'lemî-Müessetü Ehl-i Beyt, Beyrut, 1401/1981, II, 230-231). Müellif, rivayetlerin senedlerini vermemesini, rivayetlerin hakkında icmâ olması, aklın da rivayet edilen şeye muvafakat etmesi veya rivayetlerin gerek Şîa'nın gerekse Ehl-i Sünnet'in kitaplarında yaygın olması gibi durumlarla gerekçelendirmiştir. (Tabersî, *el-İhticâc*, I, 9).

⁵⁹⁵ Bk. 11 nolu rivayet, 3 nolu râvi.

senedde babasından rivayette bulunmuş gibi gözükse de babasından direkt olarak değil iki kardeşi vasıtasıyla rivayette bulunduğu belirtilmiştir.⁵⁹⁶

3. Ahmed b. Muhammed b. Sa'îd el-Kûfî (ö. 333), “جليل القدر”, “عظيم المنزلة”, “كان”, “حفظه” gibi lafızlarla nitelendirilmiş,⁵⁹⁷ Zeydî, Cârûdî⁵⁹⁸ olduğu ve ölene kadar da bu mezheb üzere kaldığı nakledilmiştir.⁵⁹⁹

34.b. Sened Değerlendirmesi

Râviler hakkındaki ifadeler müsbet olmakla birlikte ikinci râvinin birinci râviden vasıtasız rivayetin bulunmadığı bilgisi senedde inkıta' olduğunu göstermektedir. Bu sebeple rivayet zayıftır.

Aynı rivayet İbn Bâbeveyh el-Kummî'nin *Hisâl*, *Me'âni'l-ahbâr* ve *'Uyûnu ahbârî'r-Rızâ* adlı eserlerinde şu senetle gelmiştir.

35. Rivayet

حدثنا محمد بن ابراهيم بن اسحاق الطالقاني رضى الله عنه قال: حدثنا أحمد بن محمد بن سعيد بن عقده الكوفي قال: حدثنا علي بن الحسن بن علي بن فضال عن أبيه عن أبي الحسن علي بن موسى الرضا عليهما السلام⁶⁰⁰

35.a. Râviler

Bir önceki rivayetten farklı olarak senedin başında yer alan Muhammed b. İbrâhîm b. İshâk et-Tâlkânî (ö. ?) hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Hûî, râvinin Şîî olduğunu ve akidesinin sağlam olduğunu nakletmiştir. Bununla birlikte tevsikine dair bir bilgi olmadığını belirtmiştir.⁶⁰¹

35.b. Sened Değerlendirmesi

Bir önceki rivayette yer alan inkıta' bu rivayet için de geçerlidir. Bunun yanısıra Muhammed b. İbrâhîm mühmeldir. Dolayısıyla rivayet zayıftır.

36. Rivayet

روى الطبري حدثني محمد بن هارون بن موسى التلعكبري، قال: حدثنا جعفر ابن محمد بن مالك الفزاري، قال: حدثنا محمد بن أحمد بن حمدان، قال: حدثني علي بن سليمان وجعفر بن محمد، عن علي بن أسباط، عن الحسين بن أبي العلاء وعلي بن أبي حمزة، عن أبي بصير قال: سألت أبا جعفر محمد بن علي (عليه السلام) عن مصحف

⁵⁹⁶ Necâşî, *Fihrist*, s. 247.

⁵⁹⁷ Tûsî, *Ricâl*, s. 409.

⁵⁹⁸ Cârûdiyye: Zeydiyye'den Ebû'l-Cârûd Ziyad b. el-Münzir el-Ezdî (ö. 150/767) mensupları. Denizde yaşadığı düşünülen ve gözleri kör olan şeytan anlamına gelen Sürhûb lakabıyla anılan Ebû'l-Cârûd'a göre Hz. Peygamber, Ali'nin imametini isim tayin etmeksizin, ancak Ali'de bulunup başkalarında bulunmayan vasıflara işaret etmek sûretiyle belirlemiştir. Hal böyle iken ümmet, imâmeti Ali'ye değil de başkalarına yönlendirmekten dolayı dalâlet ve küfre düşmüştür. Ali'den sonra imâmet nas gereği Hasan ve Hüseyin'e aittir. Bu üçünden sonra imâmet konusunda nas mevcut değildir. Bundan sonra imâmet bu ikisinin neslinden kılıcını çekip ortaya çıkan ve Allah yoluna çağıran alim ve fazıl olan kimselere aittir (Öz, *Terimler Sözlüğü*, s. 96).

⁵⁹⁹ Necâşî, *Fihrist*, s. 91.

⁶⁰⁰ İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Kitabu'l-Hisâl*, Müessesetü Neşri'l-İslâmî, Kum, 1434/2013, s. 576-577; a. mlf., *Me'âni'l-ahbâr*, I, 244-245; a.mlf., *Uyûnu ahbârî'r-Rızâ*, İntişâratü's-Şerifi'r-Rızâ, Kum, 1378/1959, I, 192-193.

⁶⁰¹ Hûî, *Mu'cem*, XV, 231.

فاطمة، فقال: أنزل عليها بعد موت أبيها. قلت: ففيه شيء من القرآن؟ فقال: مافيه شيء من القرآن. قلت: فصفه لي:

قال: له دفتان من زبرجدين على طول الورق وعرضه حمراوين. قلت: جعلت فداك فصف لي ورقه. قال: ورقه من درّ أبيض، قيل له: كن فكان. قلت: جعلت فداك فما فيه؟ قال: فيه خبر ماكان وخبر ما يكون إلى يوم القيامة، وفيه خبر سماء سماء، وعدد مافي السماوات من الملائكة وغير ذلك، وعدد كل من خلق الله مرسلًا وغير مرسل وأسمانهم وأسماء من أرسل إليهم، وأسماء من كذب ومن أجاب، وأسماء جميع من خلق الله من المؤمنين والكافرين من الأولين والآخرين، وأسماء البلدان وصفة كل بلد في شرق الأرض وغربها وعدد مافيه من المؤمنين وعدد مافيه من الكافرين، وصفة كل من كذب، وصفة القرون الأولى وقصصهم ومن ولي من الطواغيت ومدة ملكهم وعددهم، وأسماء الأئمة وصفتهم ومايملك كل واحد واحد، وصفة كبرائهم وجميع من تردّد في الأدوار.

قلت: جعلت فداك وكم الأدوار؟ قال: خمسون ألف عام، وهي سبعة أدوار فيه أسماء جميع ما خلق الله آجالهم، وصفة أهل الجنة وعدد من يدخلها وعدد من يدخل النار وأسماء هؤلاء وهؤلاء، وفيه علم القرآن كما أنزل، وعلم التوراة كما أنزلت وعلم الإنجيل كما أنزل وعلم الزبور وعدد كل شجرة ومدرّة في جميع البلاد.

قال أبو جعفر صلوات الله عليه: ولما أراد الله أن ينزل عليها جبرئيل وميكائيل وإسرافيل أن يحملوه فينزلون به عليها، وذلك في ليلة الجمعة من الثالث الثاني من الليل، فهبطوا به وهي قائمة تصلي، فما زالوا قياماً حتى قعدت ولما فرغت من صلاتها سلّموا عليها وقالوا: السلام يقرنك السلام، ووضعوا المصحف

في حجرها، فقالت: لله السلام ومنه السلام وإليه السلام وعليكم يارسل الله السلامم عرجوا إلى السماء، فمازالت من بعد صلاة الفجر إلى زوال الشمس تقرأه حتى أتت على آخره، ولقد كانت مفروضة الطاعة على جميع من خلق الله من الجن والإنس والطير والوحوش والأنبياء والملائكة.

قلت: جعلت فداك فلن صار ذلك المصحف بعد مضيها؟ قال: دفعته إلى أمير المؤمنين، فلما مضى صار إلى الحسن، ثم إلى الحسين، ثم عند أهله حتى يدفعوه إلى صاحب هذا الأمر، فقلت: إن هذا العلم كثير.

قال: يا أبا محمد إن هذا الذي وصفته لك لفي ورقتين من أوله وماوصفت لك بعد مافي الورقة الثالثة، ولا تكلمت بحرف منه.

ذكر الصحفة التي نزلت من السماء فيها ثريد وعراق يفور، فأكل منها الخمسة النجباء صلوات الله عليهم⁶⁰²

Muhammed b. Hârûn b. Mûsâ et-Tel'ukberî'nin, Ca'fer b. Muhammed b. Mâlik el-Fezârî'den, Fezârî'nin, Muhammed b. Ahmed b. Hemdân'dan onun da Ali b. Süleymân ve Ca'fer b. Muhammed'den naklettiğine göre Ali b. Esbât, el-Hasan b. Ebi'l-'Alâ' ve Ali b. Ebî Hamza'dan Ebû Basîr'in şöyle dediğini rivayet etti: Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali'ye (a. s.) Mushaf-ı Fâtıma hakkında sordum. "Babasının ölümünden sonra ona indirildi" dedi. İçinde Kur'ân'dan bir şey var mıdır?, dedim. Onda Kur'ân'dan bir şey yoktur, dedi. Onun vasıflarını bana anlat, dedim. Sayfanın enine boyuna kızılılık bulunan sarı yakut bulunan iki kapağı vardır, dedi. Sana fedâ olayım, sayfasının vasıflarını bana anlat, dedim. "Beyaz inciden bir sayfadır, ona ol denir ve olur, dedi. Sana fedâ olayım, onda ne vardır, dedim. Onda kıyamete kadar olmuş ve olacak olayların haberi, göklerin ve göklerdeki meleklerin ve diğer şeylerin adedi, Allah'ın yarattığı elçi olan ve olmayan kulları, onların isimleri, onlara gönderilenlerin isimleri, yalanlayanların ve doğrulayanların isimleri, Allah'ın yarattığı gelmiş geçmiş bütün mü'minlerin ve kâfirlerin isimleri, beldelerin isimleri doğuda ve batıdaki beldelerin her birinin vasıfları, oralarda bulunan mü'minlerin ve kafirlerin sayıları, her bir inkar edenin vasıfları, ilk asırların vasıfları ve hikayeleri, tağutlardan hüküm sürenler, hakimiyetlerinin ne kadar sürdüğü ve sayıları, imamların sayıları, vasıfları, her birinin hükmettikleri, onların büyüklerinin vasıfları ve önceki devirlerde gelip geçenlerin hepsi yer alır" dedi. Sana feda

⁶⁰² Taberî, *Delâilu'l-imâme*, s. 104-106.

olayım bu devirler ne kadardır, dedim. “Elli bin yıl, yedi devirdir. Onda Allah’ın ecelini yarattıklarının hepsi vardır. Cennet ehlinin vasıfları, cennete gireceklerin sayısı, cehenneme gireceklerin sayısı, her ikisine gireceklerin isimleri vardır. Yine indirildiği şekliyle Kur’ân’ın, Tevrat’ın, İncil’in ve Zebûr’un ilmi, ağaçların sayıları ve her beldedeki küçük tepe onda mevcuttur” dedi. Ebû Ca’fer (a.s.) devamla şöyle dedi: “Allah Fâtıma’ya bunu indirmek istediğinde, Cebrail, Mikâil ve İsrâfil onu taşıyıp, Fâtıma’ya indirdi. Bir Cuma gecesinin ikinci üçte birlik kısmında, Fâtıma namaz kılıyorken indirdiler. Melekler henüz ayakta larken Fâtıma oturdu. Namazını bitirdiğinde ona selâm verdiler. Ve “es-Selâm sana selâm söyledi” deyip mushafı kucağına bıraktılar. O da “Selâm Allah içindir, ondandır ve onadır. Ey Allah’ın elçileri size de selâm olsun” dedi. Melekler göğe yükseldi. Fâtıma da sabah namazından sonra güneş zeval buluncaya kadar onu okudu ve sonuna geldi. O, Allah’ın, yaratmış olduğu cinlere, insanlara, kuşlara, vahşi hayvanlara, nebilerine ve meleklerine itaat edilmesi farz kılınmış olan birisidir.” Sana fedâ olayım, o vefat ettikten sonra bu Mushaf ne oldu, diye sordum. “Onu mü’minlerin emîrine verdi. O öldüğünde Hasan’e geçti, sonra Hüseyin’e sonra bu işin sahibine verinceye kadar ailesinin yanında kaldı” dedi. Bu çok fazla ilim, dedim. “Ey Ebû Muhammed ben sana sadece iki varaktan bahsettim. Üçüncü varakın vasıflarını anlatmadım. Bu konuda tek kelime etmedim” dedi. Daha sonra içinde serid ve üzerinde bolca et olan kemiklerin bulunduğu ve ondan beş seçilmişin (a.s.) yediği sofradan bahsetti.

36.a. Râviler

1. Ebû Basîr Abdullah b. Muhammed el-Esedî (ö. ?), daha önce ele alınmış ve sika bir râvi olduğu belirtilmişti.⁶⁰³

2.a. Ali b. Ebî Hamzael-Batâinî’nin (ö. ?), daha önce ele alınmış ve ağır ifadelerle cerhedilen zayıf bir râvi olduğu belirtilmişti.⁶⁰⁴

b. el-Hüseyin b. Ebi’l-‘Alâ’ el-Haffâf (ö. ?),daha önce ele alınmış ve hakkında kesin bir cerh-ta’dil hükmü bulunmamakla birlikte Hûî’nin râviyi tevsik ettiği nakledilmişti.⁶⁰⁵

3. Ali b. Esbât (ö. ?), İmam Rızâ ve İmam Takî’nin ashâbı arasında zikredilmiş⁶⁰⁶ ve “ثقة”، “اوسق الناس و اصدقهم لهجة” gibi lafızlarla nitelendirilmiştir. Önce Fatahî olduğu fakat daha sonra bu görüşünden vazgeçtiği nakledilmiştir.⁶⁰⁷

4. a. Ca’fer b. Muhammed⁶⁰⁸ b. İsmâil b. Hattâb (ö. ?) rical kitaplarında râvi hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Câbelkî, “Onun hakkında ne tezkiye ne de zıddını

⁶⁰³ Bk. 11 nolu rivayet, 1 nolu râvi.

⁶⁰⁴ Bk. 4 nolu rivayet, 1 nolu râvi.

⁶⁰⁵ Bk. 18 nolu rivayet, 1 nolu râvi.

⁶⁰⁶ Berkî, *Ricâl*, s. 338, 346.

⁶⁰⁷ Necâşî, *Fihrist*, s. 242.

⁶⁰⁸ Şîa ricali arasında pek çok Ca’fer b. Muhammed bulunmaktadır. Hoca talebe ilişkileri incelendiğinde bu râvinin Ca’fer b. Muhammed b. İsmâil b. Hattâb olması ihtimali ağır basmaktadır (bk. Kâzîmî, *Hidâye*, 183-185; Berkî, *Ricâl*, s. 356, dn. 3).

biliyorum, daha doğru olan rivayetinin kabul edilmemesidir” demiştir.⁶⁰⁹ Hûî, râvi hakkında “مهمل” lafzını⁶¹⁰, Tefrişî ise “جهول” lafzını⁶¹¹ kullanmıştır.

b. Ali b. Süleymân⁶¹² b. Dâvud er-Râzî (ö. ?), Hasan el-‘Askerî’nin ashâbı arasında zikredilmiştir.⁶¹³ Râvi hakkında herhangi bir cerh-ta’dil hükmüne rastlanmamıştır, mühmedir.

5. Muhammed b. Ahmed b. Hemdân (ö. ?) hakkında Hûî, Hemdân isminin Hâkân isminden muharref olduğunu râvinin asıl isminin Muhammed b. Ahmed b. Hâkân olduğunu söylemiştir.⁶¹⁴ İbn Ğadâirî râviyi “ضعيف” lafzıyla nitelendirmiş ve zayıflardan rivayette bulunduğunu nakletmiştir.⁶¹⁵

6. Ca’fer b. Muhammed b. Mâlik el-Fezârî (ö. ?) hakkında Tûsî, sika olduğunu fakat bir grubun kendisini taz’if ettiğini zikrederken,⁶¹⁶ Necâşî, herhangi bir tevsikten bahsetmeden, “كان ضعيفا في الحديث” lafzıyla nitelendirerek, hadis uyduran, meçhul kimselerden rivayette bulunan, mezhebi bozuk bir râvi olduğunu nakletmiştir.⁶¹⁷

7. Muhammed b. Hârûn b. Mûsâ et-Tel’ukberî (ö. ?), râvi hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Necâşî, başka bir râvinin biyografisinde kendisinden nakilde bulunmuş ve ona rahmet okumuştur.⁶¹⁸ Hûî, râvinin rivayetlerinin, babası Hârûn b. Mûsâ et-Tel’ukberî’den olduğuna işaret etmiştir.⁶¹⁹

36.b. Sened Değerlendirmesi

Senedde pek çok zayıf râvinin bulunması rivayetin za‘fını kaçınılmaz kılmıştır. Bu rivayet için Şîî müellif Abdullah Emînî de zayıf hükmü vermiştir.⁶²⁰

2. Metin Tenkidi

Bir önceki bölümde görüldüğü üzere Şîî literatürde *Mushaf-ı Fâtıma* ile ilgili pek çok rivayet bulunmaktadır ve *Mushaf-ı Fâtıma*’nın kâtibi, mümlîsi, muhtevası hususunda muhtelif görüşler ve ifadeler yer almaktadır. Bu sebeple kitap hakkındaki ihtilâfları ele almak yerinde olacaktır.

2.1. *Mushaf-ı Fâtıma*’nın Mahiyeti

2.1.1. Kâtibi

⁶⁰⁹ Câbelkî, *Tarâif*, I, 388.

⁶¹⁰ Hûî, *Mu‘cem*, IV, 47.

⁶¹¹ Tefrişî, *Nakdu‘r-ricâl*, I, 215.

⁶¹² Şîa ricali arasında pek çok Ali b. Süleymân bulunmaktadır. Hoca talebe ilişkileri incelendiğinde Ali b. Esbât’tan rivayette bulunan kişinin Ali b. Süleyman b. Dâvud er-Râzî olduğu anlaşılmaktadır. Hûî, râvinin Ali b. Süleyman b. Dâvud er-Rakkî ile aynı kişi olduğunu söylemiştir (Hûî, *Mu‘cem*, XIII, 47).

⁶¹³ Tûsî, *Ricâl*, s. 400.

⁶¹⁴ Hûî, *Mu‘cem*, XV, 343-344.

⁶¹⁵ İbnü’l-Ğadâirî, *Ricâl*, s. 96-97.

⁶¹⁶ Tûsî, *Ricâl*, s. 418.

⁶¹⁷ Necâşî, *Fihrist*, s. 121.

⁶¹⁸ Necâşî, *Fihrist*, s. 77.

⁶¹⁹ Hûî, *Mu‘cem*, XVIII, 336.

⁶²⁰ Emînî, “Pejuheşi der Mushaf-ı Fâtıma”, s. 178.

Ele alınan rivayetlerde görüldüğü üzere rivayetlerin pek çoğunda *Mushaf-ı Fâtıma*’nın kâtibinin Hz. Ali olduğu bilgisi yer almaktadır.⁶²¹ Bununla birlikte - tarafımızdan da tenkidi yapıp zayıf olduğuna hükmedilen- şâz bir rivayete göre, Hz. Fâtıma bir cuma gecesinin üçte birlik kısmında namaz kılıyorken Cebrâil (a.s.), Mikâil (a.s.) ve İsrâfil (a.s.) mushafı getirip Hz. Fâtıma’nın kucağına bırakmışlardır.⁶²²

Esasen Şîi usûl âlimleri de iki hadisin muâraza edebilmesi için sıhhat bakımından eşit olmaları gerektiğini şart koşmaktadırlar. Buna rağmen muâsır bir Şîi müellif olan Ekrem Berekât el- Âmilî, zorlama bir yorum olduğu kaydını düşerek, “mushafı kucağına koydular” ifadesinin “onu imlâ ettiler” şeklinde anlaşılabileceğini söylemiştir. Bu yorumun peşinden, aslında muârazanın söz konusu olmadığını, mevzu bahis rivayetin senedinde yer alan Ca’fer b. Muhammed b. Mâlik el-Fezârî’nin ağır ifadelerle cerh edildiğini ve hadisin son derece zayıf olduğunu ifade etmiştir.

Öte taraftan Hz. Fâtıma’nın İslâm’da ilk kadın müellif ve kâtip olduğunu iddia edenler de vardır. Bu görüşe göre *Mushaf-ı Fâtıma*, Hz. Fâtıma’nın, babasından duyduğu şer’î hükümleri, tavsiye ve öğütleri yazdığı bir kitaptır. Aksi takdirde Rasulullah (s.a.v.) imlâ etti ve Hz. Ali de bunu yazdıysa ya da meleğin söylediğini Hz. Ali kaleme aldıysa burada Hz. Fâtıma’nın ne gibi bir etkisi olabilir sorusu gündeme gelmektedir. Kitap ona nisbet edildiyse mutlaka meydana gelmesinde bir rolü olmalıdır.⁶²³ Muhammed Hüseyin Fadlullah tarafından ortaya atılan bu görüşü Hâşim el-Hâşimî eleştirmiş ve bu iddianın mesnedsiz olduğunu, Hz. Fâtıma’nın yazı yazabiliyor olduğunu iddia eden herhangi bir rivayet bulunmadığını dile getirmiş ve bu konudaki rivayetlerin hepsinde *Mushaf-ı Fâtıma*’nın kâtibi olarak Hz. Ali’nin zikredildiğini ifade etmiştir.⁶²⁴

Bazı araştırmacılara göre ise kitap, Hz. Fâtıma tarafından yazılmış veya imlâ edilmiş değildir. Kendisine verilen ilâhî bir hediye olduğu için *Mushaf-ı Fâtıma* olarak isimlendirilmiştir.⁶²⁵

2.1.2. Mümlîsi/Yazdırana

İlgili pek çok rivayette *Mushaf-ı Fâtıma*’nın mümlîsi ile ilgili olarak “Resûlullah’ın (s.a.v.) imlâsı, Hz. Ali’nin hattıdır” ifadesi yer almaktadır.⁶²⁶ Açıkça görüleceği üzere bu ifade, Hz. Fâtıma’nın, babasının vefatından dolayı duyduğu hüznü hafifletmek üzere meleğin gönderildiğini anlatan rivayetlerle çelişmektedir. Bu çelişkiyi gidermek için buradaki “resûlullah” kelimesinin melek için kullanıldığı iddia edilmiştir.⁶²⁷ Ne var ki rivayetlerin geneline bakıldığında bu iddianın zorlama bir yorum olduğu anlaşılmaktadır.⁶²⁸

⁶²¹ Bk. 2, 6, 7, 12, 17 nolu rivayetler.

⁶²² Bk. 33 nolu rivayet.

⁶²³ Hâşimî, *Hivâr*, s.129-130.

⁶²⁴ Hâşimî, *Hivâr*, s.139.

⁶²⁵ Emînî, “Pejuheşi der Mushaf-i hazreti Fâtıma, s. 178.

⁶²⁶ Küleynî, *Kâfî*, I, 141; Saffar, *Besâir*, I, 324, 318, 310 (5 ve 15 nolu rivayetler).

⁶²⁷ Meclisî, *Bihâr*, XXVI, 42.

⁶²⁸ Müderrisî de “resulullah” ifadesinden genellikle Hz. Peygamber’in (s.av) anlaşıldığını ifade etmiştir (bk. Hossein Modarressi, *Traditional and Survival: A Bibliographical Survey of Early Shî’ite Literature*, Oxford, 2003, I, 18).

Öte taraftan *Mushaf-ı Fâtıma*’nın, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde bir zemini olduğuna dair görüş ileri sürenler de olmuştur. Buna göre *Mushaf-ı Fâtıma*’nın ortaya çıkışı ve tamamlanması Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vefatından sonra olsa da, kitabın bir kısmı Hz. Peygamber (s.a.v.) henüz hayattayken Hz. Fâtıma’ya verilmiştir. Söz konusu rivayetler, Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından verilen bu kısım ile ilgilidir.⁶²⁹

Rivayetlerin çoğunda mümlî olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) zikredilmekle birlikte Allah Teâlâ⁶³⁰ tarafından imlâ edildiğine dair rivayetler de bulunmaktadır. Bu iddia, öncelikle, “رسول الله” yerine “الله” şeklinde rivayet edilmek suretiyle râvi tasarrufu neticesinde meydana gelen bir hata olması ihtimalini akla getirmektedir. Fakat rivayete bakıldığında “أَمَلَاهَا اللهُ” ifadesini, “وَأَوْحَى إِلَيْهَا” lafzının takip ettiği görülmektedir. Bu ise söz konusu ihtimalin, isabetli olmadığına işaret etmektedir.

Hz. Fâtıma’nın acısını hafifletmek üzere meleğin gönderildiği ve Hz. Ali’nin (a.s.) de meleğin söylediklerini yazdığına dair rivayetlere⁶³¹ bakıldığında ise mümlî melek olmaktadır. Bazı rivayetlerde Cebrâil (a.s.) olduğu açıkça geçmektedir.⁶³² *Şerhu Usûli’l-Kâfi*’de de melekten kastın Cebrâil olduğu ayrıca belirtilmektedir.⁶³³

Ekrem Berekât el-Âmilî’ye göre mümlînin, Allah, melek ve Cebrâil olduğuna dair rivayetler birbiriyle çelişmemektedir. Allah, melek aracılığıyla imlâ etmiştir ve bu meleğin Cebrâil (a.s.) olmasında hiçbir mani yoktur. Ne var ki bu tevil mümlînin Hz. Peygamber (s.a.v.) mi yoksa Cebrâil (a.s.) mi olduğu sorununun çözmemektedir. Bu ihtilâfin giderilmesi için bazı teviller ileri sürülmüştür. Bu tevillerden birine göre *Mushaf-ı Fâtıma*, biri Hz. Peygamber diğeri Cebrâil’in (a.s.) imlâ ettiği olmak üzere iki tür bilgi içermektedir. Fakat Âmilî’inde ifade ettiği gibi rivayetlerden, *Mushaf-ı Fâtıma*’nın bir kısmının değil tamamının Cebrâil (a.s.) tarafından yazdırıldığı anlaşılmaktadır.

Âmilî’nin diğer bir tevili de Hz. Fâtıma’da birini Hz. Peygamber’in diğerini Cebrail’in imlâ ettiği iki kitap olduğu iddiasıdır.⁶³⁴ Bu tevil “*Mushaf-ı Fâtıma*’nın Muhtevası” başlığı altında inceleneceği üzere muhtevaya dair ihtilâfları gidermek için de kullanılan bir argümandır. Âmilî son olarak “Allah’ın elçisi”nden kastın Cebrâil (a.s.) olduğunu iddia etmiş ve bu görüşü benimsediğini ifade etmiştir.⁶³⁵ Ancak daha önce de zikredildiği gibi “resulullah” ifadesi mutlak olarak kullanıldığında genel olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) anlaşılmıştır.

Nihayet şâz bir görüş olarak mümlînin Hz. Fâtıma olduğu iddiası da ortaya atılmıştır. Buna göre melek Hz. Fâtıma’ya söylemiş, Hz. Fâtıma da Hz. Ali’ye imlâ

⁶²⁹ Emânî, “Mushaf-i Fâtıma ez nigâhiimâmân”, *Ferhengi Kevser*, s. 52.

⁶³⁰ Saffâr, *Besâir*, I, 306 (rivayet no: 3).

⁶³¹ Saffâr, *Besâir*, I, 318 (rivayet no: 18).

⁶³² Saffâr, *Besâir*, I, 310 (rivayet no: 6).

⁶³³ Mazenderânî, *Şerhu Usûli’l-Kâfi*, V, 340.

⁶³⁴ Âmilî, *Hakîkatu Mushaf-ı Fâtıma*, s. 84-88.

⁶³⁵ Âmilî, *Hakîkatu Mushaf-ı Fâtıma*, s. 88-91.

etmiştir.⁶³⁶ Netice itibariyle *Mushaf-ı Fâtıma*'nın mümlisi meselesi son derece ihtilâflıdır ve yapılan teviller ikna edici olmaktan uzak görünmektedir.

2.1.3. Hacmi

Mushaf-ı Fâtıma'nın hacmi, rivayetlerde çok sık değinilen bir mesele değildir. Bir rivayette “sizin Kur’ân’ınızın üç misli” ifadesi yer almaktadır.⁶³⁷ Öyle görünüyor ki bu ifade Şîa’nın *Mushaf-ı Fâtıma* adında başka bir Kur’ân’a inandığı iddiasının saiklerindendir. Muhtemelen adında mushaf kelimesinin bulunmasının yanı sıra hacminin Kur’ân-ı Kerîm’e kıyasla verilmesi söz konusu kanaatin pekişmesine yol açmıştır.

2.2. *Mushaf-ı Fâtıma*'nın Muhtevası

Şîi müellif Emînî, *Mushaf-ı Fâtıma*'nın muhtevası hakkında hiç kimsenin bilgi sahibi olmadığını, bununla birlikte varlığının sabit olduğunun kabul edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁶³⁸ Bu kanaatten de anlaşıldığı üzere *Mushaf-ı Fâtıma*'nın muhtevası konusunda netlik bulunmamaktadır.

Genel hatlarıyla ifade edilecek olursa; pek çok rivayette *Mushaf-ı Fâtıma*'nın, Kur’ân olmadığı,⁶³⁹ onda Kur’ân’dan bir âyet bile bulunmadığı⁶⁴⁰ nakledilmiştir. Buna mukabil muhtevasında, gelecekle ilgili haberler⁶⁴¹, her vasînin ve yeryüzünde iş başına gelecek her hükümdarın isminin yer aldığı ifade edilmiştir.⁶⁴² Helâl ve haram bilgisi yoktur⁶⁴³ ve bazı rivayetlere göre ise Hz. Fâtıma’nın vasiyetini içermektedir.⁶⁴⁴ Bunların yanı sıra Hz. Peygamber’den duyduklarını yazdığına,⁶⁴⁵ bazı meselelerin hükümlerini ve Kur’ân ayetlerinin tefsirini içerdiğine dair görüş belirtenler de bulunmaktadır.⁶⁴⁶

2.2.1. *Kur’ân’dan Âyet Bulundurmaması ve Şer’î Hüküm İhtiva Etmemesi*

Muhsin Emin’in de belirttiği üzere sürekli olarak Kur’ân olmadığına dair ifadelerin tekrar edilmesi, “Mushaf” isminden kaynaklanabilecek “Kur’ân nüshası olduğu” vehminin giderilmesi amacıyla.⁶⁴⁷ Nitekim Şîi müellifler sürekli “mushaf” kelimesinin sözlük anlamını açıklayıp, sahabe ve tabiûn dönemindeki kullanımlarını delil

⁶³⁶ Murteza Behrâmî Hoşnevdî, “Kitab-ı Ali (a. s.), Mushaf-ı Fâtıma (s. a.) der goftemân-ı imâmet” *Belâğun Mubîn*, 13 (1386), s. 62.

⁶³⁷ Saffâr, *Besâir*, I, 306 (rivayet no:3).

⁶³⁸ Emînî, “Pejuheşi der Mushafî hazreti Fâtıma”, *Beyanât*, s. 171.

⁶³⁹ Saffâr, *Besâir*, I, 314 (rivayet no:14).

⁶⁴⁰ Saffâr, *Besâir*, I, 306 (rivayet no: 3), 310 (rivayet no: 5, 8), 318 (rivayet no: 19), 321 (rivayet no: 27), 323 (rivayet no: 30).

⁶⁴¹ Saffâr, *Besâir*, I, 310 (rivayet no: 6), 318 (rivayet no: 18).

⁶⁴² Saffâr, *Besâir*, I, 337-338 (rivayet no: 2), 338 (rivayet no:3), 339 (rivayet no: 24), 339 (rivayet no: 9); Küleynî, *Kâfî*, I, 143 (rivayet no: 7).

⁶⁴³ Saffâr, *Besâir*, I, 318 (rivayet no:18).

⁶⁴⁴ Saffâr, *Besâir*, I, 317 (rivayet no:16), 319 (rivayet no: 21).

⁶⁴⁵ Ca’ferSübhânî, “Ez silsile-i bernâmehâ-yiporseş ve pâsuh: Mushaf-ı Fâtıma aleyha’s-selâm”, *Mekteb-i İslâm*, 1391/1971, s. 425.

⁶⁴⁶ Hoşnevdî, “Kitab-ı Ali (a.s.), Mushaf-ı Fâtıma (s.a.) der goftemân-ı imâmet” *Belâğun Mubîn*, s. 62.

⁶⁴⁷ Muhsin Emin, *A’yânü’ş-Şî’a*, I, 97.

göstererek bu isimlendirmenin Kur'ân mushafıyla bir ilgisinin olmadığını ispatlamaya çalışmışlardır.⁶⁴⁸

Rivayetler incelendiğinde “Onda Kur'ân'dan bir harf bile yoktur”, “O Kur'ân değildir” ifadelerine sıklıkla yer verildiği görülmektedir. *Kâfi* şerhinde söz konusu rivayetlerle ilgili şu ifadeler yer almaktadır:

Bu ifadeyle Kur'ân'daki manaların ve hükümlerin olmadığı kastedilmiştir. Onda (*Mushaf-ı Fâtıma*'da) günlük olaylar, cennet ve cehennem halleri ve cennetliklerle cehennemliklere dair bilgi bulunmaktadır. Yine aynı şekilde babasının durumu, mekânı, zürriyetinin hali, başlarına ne geleceği ve kıyamete kadar “şîa”nın durumunun ne olacağına dair bilgiler bulunmaktadır. Bazı fazıl kimseler şöyle demiştir; Şayet, Kur'ân'da bunların bir kısmı var dersen, belki de Kur'ân'da bulunanlar burada zikredilmemiştir, derim. Dersen ki Hüseyin b. Ebi'l-'Alâ'dan gelen rivayetlerden ahkam konusunu kapsadığı anlaşılmaktadır. Derim ki belki de Kur'ân'da olmayan hükümlerdir. Şayet, pek çok haberde Kur'ân'ın bütün ilimleri kapsadığı bilgisi nakledilmiştir, dersen, belki de bundan kasıt bizim “Kur'ân” lafzından anladığımız şeydir. Bu yüzden “sizin Kur'ân'ınız” ifadesini kullanmıştır, derim.⁶⁴⁹

Alıntılanan pasajda da muhtemel bir itiraz olarak dile getirildiği üzere Hüseyin b. Ebi'l-'Alâ'dan nakledilen rivayete göre *Mushaf-ı Fâtıma*, hükümlere dair bilgi de barındırmaktadır. Rivayet şu şekildedir:

Ahmed b. Muhammed'in Ali b. Hakem'den naklettiğine göre Hüseyin b. Ebi'l-'Alâ şöyle dedi: Ebû Ca'fer'i, benim yanımda 'beyaz Cefr' vardır, derken işittim. Biz, onun içinde ne var?, diye sorduk. Bana dedi ki: Dâvud'un [a.s.] Zebûr'u, Musa'nın [a.s.] Tevrat'ı, İsa'nın [a.s.] İncil'i, İbrahim'in [a.s.] sayfeleri helâl ve harama dair şeyler ve Mushaf-ı Fâtıma vardır. Ben onda Kur'ân olduğunu iddia etmiyorum. Onda celde, yarım celde, celdenin üçte biri, celdenin dörtte biri ve tırmalamanın tazminatına varıncaya kadar bizim insanlara değil, insanların bize ihtiyaç duyacağı bilgiler vardır. Yine benim yanımda 'kırmızı Cefr' vardır. *el-Cefr*'in ne olduğunu bilir misiniz?”. Biz, sana kurban oluruz kırmızı *Cefr*'in içinde ne vardır, dedik. “Kılıcın sahibinin kan dökmek için çıkaracağı bir silah” dedi. Abdullah b. Ebî Ya'fûr, Allah iyiliğini versin Benû Hasan bunları biliyor mu?, dedi. O da “Evet, vallahi gecenin gece, gündüzün gündüz olduğunu bildikleri gibi biliyorlar. Fakat hased ve dünya talebi onları farklı yerlere yöneltti. Hakkı talep etselerdi onlar için daha hayırlı olurdu” dedi.⁶⁵⁰

Söz konusu rivayet, alıntının yapıldığı *Şerhu Usûli'l-Kâfi*'ye paralel olarak *Mir'âtü'l-'ukûl*'de Kur'ân'da geçmeyen hükümleri barındırdığı şeklinde yorumlanmıştır.⁶⁵¹ Görüldüğü üzere bu rivayet giderilmesi gereken bir çelişki değil *Mushaf-ı Fâtıma*'nın, Kur'ân olmadığını kanıtlama noktasında bir delil olarak telakki edilmiştir.

⁶⁴⁸ Emînî, “Pejuheşi der Mushafî hazreti Fâtıma”, *Beyanât*, s. 171-175; Sübhânî, “Ez silsile-i bernâmehâ-yiporseş ve pâsuh: Mushaf-ı Fâtıma aleyha's-selâm”, *Mekteb-i İslâm*, s. 423-427; Âmilî, *Hakîkatu Mushaf-ı Fâtıma*, s. 17-37.

⁶⁴⁹ Mazenderânî, *Şerhu Usûli'l-Kâfi*, V, 339.

⁶⁵⁰ Saffar, *Besâir*, I, 304 (rivayet no:1); Küleynî, *Kâfi*, I, 142 (rivayet no: 3). Tarafımızdan da tenkidi yapılan bu hadisteki “onda celde, yarım celde...vardır” ifadesindeki zamir, beyaz Cefr'e râci' kabul edilmiştir (bk. Sened Tenkidi, 15 nolu rivayet). Fakat görüldüğü üzere Şii dünyada *Mushaf-ı Fâtıma* olarak anlaşılmış ve neticesinde çıkan probleme cevap verilmeye çalışılmıştır.

⁶⁵¹ Meclisî, *Mir'âtü'l-'ukûl*, III, 56.

Zaman zaman *Mushaf-ı Fâtıma*, ile *el-Cefr* ve *el-Câmiâ*'nın özelliklerinin birbirine karıştığı görülmektedir. Râvi tasarruflarının yanı sıra nassların da buna müsait olduğunu söylemek mümkündür. Zikredilen rivayet ise bunun en güzel örneklerinden biridir. Genellikle *el-Câmiâ* için zikredilen özellikler, bu rivayette *Mushaf-ı Fâtıma*'ya hamledilecek şekilde zikredilmiştir. Rivayetlerin geneline bakıldığında, hükümleri barındırma özelliğinin *el-Câmiâ*'ya ait olduğu anlaşılmaktadır fakat *Mushaf-ı Fâtıma*'ya atfedilmesinin önünde de herhangi bir engel bulunmamaktadır. Zira Hâşim Ma'ruf da rivayeti böyle anlamış ve genellikle *el-Câmiâ* için zikredilen özelliğin *Mushaf-ı Fâtıma*'ya ait olduğunu ifade etmiştir.⁶⁵²

Zikredilen rivayetin yanı sıra, *Mushaf-ı Fatıma*'nın fikhî hükümler ihtiva ettiğini ifade eden başka bir nakil daha bulunmaktadır. Rivayete göre, Ebû Ca'fer'e zekâtla ilgili bir soru sorulmuş, verdiği cevap neticesinde bu hükmü nereden aldığı sorulduğunda "Annen Fâtıma'nın kitabından aldım" demiştir. Kendisinden bu kitabı getirmesi istendiğinde ise "Ben sadece o kitabı okudum dedim, benim yanımdadır demedim" demiştir.⁶⁵³

Bu rivayetle ilgili "Öyleyse, *Mushaf-ı Fâtıma* Kur'ân olmayıp müstakil bir kitaptır" yorumu yapılarak, *Mushaf-ı Fâtıma*'nın, Şîa'da Kur'ân'ın tahrîfi iddiasına malzeme yapılamayacağı belirtilmiştir.⁶⁵⁴

Söz konusu nakille ilgili dikkati çeken bir diğer husus şudur: İmamdan bu fikhî hükmü aldığı kitabın istenmesi durumunda, kitabı sadece okuduğunu ve yanında olmadığını belirtmiştir. Bu ise *Mushaf-ı Fâtıma*'nın imamdan imama tevarüsü ile ilgili rivayetler⁶⁵⁵ ile özellikle de "*Mushaf-ı Fâtıma* kabzolunana kadar Ebû Ca'fer vefat etmedi"⁶⁵⁶ rivayetiyle açıkça çelişmektedir. Araştırma çerçevesinde taranan kaynaklarda bu problemin çözümüne dair herhangi bir teşebbüse rastlanmamıştır. Böyle bir teşebbüs mevcut olsa bile, problemin "takiyye"⁶⁵⁷ ile ilişkilendirilerek çözülmesi yoluna gidilmiş olabileceğini öngörmek yanlış olmasa gerekir.

Öte taraftan bir başka rivayette de Ca'fer es-Sâdık'ın bir âyeti Kur'ân-ı Kerîm'dekinden farklı bir şekilde okuduğu nakledilmiştir. Yanındakiler "Vallahi biz bu âyeti böyle okumuyoruz" deyince, "Cebrâil, Muhammed'e (s.a.v.) böyle indirmiştir. Fâtıma'nın mushafında da böyle kaydedilmiştir" demiştir.⁶⁵⁸

⁶⁵² Hâşim Ma'ruf el-Hasanî, *Dirasat fi'l-hadîs ve'l-muhaddisîn*, Beyrut, ts., s. 301-302.

⁶⁵³ Küleynî, *Kâfî*, III, 291 (rivayet no:2). Rivayetin tamamı için bk. Sened Tenkidi, 27 nolu rivayet.

⁶⁵⁴ Muhammed Cevâd Muğniye, *el-Cevâmî' ve'l-fevârik beyne's-Sünne ve's-Şîa*, y.y., ts., s. 308.

⁶⁵⁵ Konuyla ilgili olarak bk. Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, s. 153-157.

⁶⁵⁶ "حدثنا محمد بن عبد الجبار عن ابن فضال عن حماد بن عثمان قال حدثني أبو بصير قال سمعت أبا عبد الله عليه السلام يقول ما مات أبو جعفر عليه السلام حتى قبض مصحف فاطمة ع". Saffar, *Besâir*, I, 320 (rivayet no:23). Bu rivayet, Ebû Ca'fer, *Mushaf-ı Fâtıma*'yı babası Muhammed el-Bâkır ölür ölmez teslim aldı şeklinde anlaşılmıştır. (Murtaza el-Askeri, *Me'âlimu'l-medreseteyn*, Beyrut: Müessesetü'n-nu'mân, 1410/1990, II, 331.)

⁶⁵⁷ Şîa'da takiyye kavramı, hadis literatüründe sebep olduğu problemler ve hadislerin çelişisini giderme hususunda takiyye kavramının kullanılması hakkında bk. Serdar Demirel, *Şîa Rivayet Kültüründe Derin Paradoks Takiyye*, İstanbul: Rihle Yay., 2016.

⁶⁵⁸ Küleynî, *Kâfî*, I, VIII, 35-36 (rivayet no: 18). Rivayetin tamamı için bk. Sened Tenkidi, 31 nolu rivayet.

Bütün bu ihtilâflara rağmen “rivayetler, (*Mushaf-ı Fâtıma*’nın) şer’î ahkâm mı yoksa gayb haberleri mi barındırdığı hususunda ihtilâf etmiştir ancak her halükarda Kur’ân değildir” yorumu yapılmıştır.⁶⁵⁹ Şîî müellif Emînî’nin de dediği gibi “Mesele öyle karışıktır ki Şîîlerin kendileri bile neredeyse mushafın başka bir Kur’ân olduğunu zannedecektir.”⁶⁶⁰

Sonuç olarak *Mushaf-ı Fâtıma*’nın muhtevasına ilişkin rivayetler arasındaki çelişki, her türlü uzlaştırma girişimini boşa çıkaracak kadar derin görünmektedir. Açıkça görüldüğü üzere ‘Şîa farklı bir Kur’ân’a inanıyor’ iddiasının malzemelerini yine Şîa rivayet kültürü vermektedir. Burada belirtmek gerekir ki pek çok Şîî müellif bu iddianın muhalifleri tarafından ya kötü niyetle ya da kötü niyet olmaksızın cehaleten ortaya atıldığını iddia etmekle birlikte Sünnî literatürde bu iddianın yer verildiği herhangi bir kaynak gösterememektedirler.⁶⁶¹

2.2.2. Geleceğe Dair Haberler İhtiva Etmesi

Daha önce de zikredildiği gibi Şîî rivayetlere göre Hz. Fâtıma’nın babasının vefatından dolayı büyük bir üzüntü duyması sebebiyle Allah Teâlâ onu teselli etmesi için Cebrâil’i (a.s.) göndermiştir. Cebrâil (a.s.) de Hz. Fâtıma’ya babasının mekânı ve kendisinden sonra zürriyetinin başına gelecek olaylar ile ilgili bilgi vermiştir.⁶⁶² Yani bu rivayete göre *Mushaf-ı Fâtıma*’da gelecekte hadiselerin bilgisi bulunmaktadır. Bu içeriği destekleyen başka rivayetler de bulunmaktadır.⁶⁶³ Bilindiği üzere Şîa, tarihi karakteristik olarak mağduriyet/mazlumiyet edebiyatı üzerine kurmuştur.⁶⁶⁴ Başka bir deyişle Şîa’ya göre Ehl-i Beyt sürekli olarak zulme maruz kalmıştır. *Mushaf-ı Fâtıma* ile ilgili rivayetler de bunu ihsas etmektedir. Ne var ki bu durum meleğin Hz. Fâtıma’ya gelme amacıyla çelişmektedir. Zira babasının vefatından dolayı hissettiği hüznü hafifletmek ve onu teselli etmek amacıyla gönderilen meleğin Âl-i Resûl’ün gelecekte yaşayacağı acılardan bahsetmesi evvela meleğin gönderiliş hikmetiyle çelişmektedir.

Bir rivayette “Hz. Fâtıma durumu Hz. Ali’ye şikâyet etti” ifadesi yer almaktadır.⁶⁶⁵ Rivayetteki “şikâyet etmek”ten maksadın meleğin söylediklerinin tamamını ezberleyememekten yakınmak manasında olduğu söylenmiştir. “Şikâyet kötü bir durumdan dolayı haber vermek manasındayken burada mücerred olarak “haber vermek” manasındadır” yorumu yapılmıştır.⁶⁶⁶ Ayrıca Hz. Fâtıma’nın meleğin sesini duyup suretini görememekten sıkılmasından dolayı hissettiklerinin böyle ifade edildiği, dile getirilen görüşler arasındadır.⁶⁶⁷

⁶⁵⁹ Hâşimî, *Hivâr*, s. 133.

⁶⁶⁰ Emînî, “Pejuheşi der Mushafî hazreti Fâtıma”, *Beyanât*, s. 171.

⁶⁶¹ Muğniye, *el-Cevâmi’ ve’l-fevârik*, s. 304; Emînî, “Pejuheşi der Mushafî hazreti Fâtıma”, *Beyanât*, s. 171; Âmilî, *Hakikatü Mushaf-ı Fâtıma*, s. 9.

⁶⁶² Saffar, *Besâir*, I, 310 (rivayet no: 6).

⁶⁶³ Küleynî, *Kâfî*, I, 142 (rivayet no:2); Saffar, *Besâir*, I, 318 (rivayet no:18),

⁶⁶⁴ Şîa tarihinin kurgusal oluşu ile ilgili olarak bk. Şaban Öz, “Tarih Felsefesi Bağlamında Şîî Tarih Yorumunun Karakteristik Özellikleri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII/3, 121-141.

⁶⁶⁵ Saffar, *Besâir*, I, 318 (rivayet no:18); Küleynî, *Kâfî*, I, 142 (rivayet no: 2).

⁶⁶⁶ Mazenderânî, *Şerhu Usulî’l-Kâfî*, V, 340; Meclisî, *Mirâtü’l-’ukûl*, III, 57)

⁶⁶⁷ Hâşimî, *Hivâr*, s. 134.

Her iki açıklama da meleğin Hz. Fâtıma'ya verdiği bilgilerin üzüntü verici bir mahiyet arzettiği gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır. Bu da yine meleğin teselli amacıyla gönderildiği açıklamasıyla çelişmektedir.

Mushaf-ı Fâtıma'nın şarkta ve garpta yer alan bütün şehirlerin, her şehirde yaşayan mü'min ve kâfirlerin isimlerini, tüm beldelerde yer alan ağaçların sayısını içerdiğine dair rivayet her ne kadar fazla kaynaktan yer almayıp zayıf kabul edilse de bazı modern dönem çalışmalarında kullanıldığı görülmektedir.⁶⁶⁸

Rivayetlere göre *Mushaf-ı Fâtıma*, geleceğe dair ciddi oranda bilgiyi de muhtevîdi. Buna göre -daha önce de zikredildiği gibi- yeryüzündeki her hükümdarın, her vasînin ismi *Mushaf-ı Fâtıma*'da yer almaktadır.⁶⁶⁹ Bu bilginin ise genellikle Hz. Hasan'ın oğullarına karşı kullanıldığı görülmektedir.⁶⁷⁰ Pek çok rivayette içinde her hükümdarın, her vasînin isminin yer aldığı kitaplarda onların yer almadığı zikredilmiştir.⁶⁷¹

Söz konusu rivayetlerde Hasanoğulları için “şayet doğru sözlülse *Mushaf-ı Fâtıma*'yı çıkarsınlar”⁶⁷² ifadesi yer almaktadır. Fakat imamlar da bizzat kendileri *Mushaf-ı Fâtıma*'yı başkalarına göstermiş değillerdir. Hatta Şîa'dan hiç kimsenin bu kitabın kendisinin yanında olduğunu ve bu kitabı gördüğünü iddia etmediği ifade edilmektedir.⁶⁷³ Buna rağmen imamların muhaliflerini bununla ilzam etmesi ilginçtir.

Görüldüğü üzere diğer hususlarda olduğu gibi *Mushaf-ı Fâtıma*'nın muhtevası hususunda da rivayetler arasında bariz bir çelişki söz konusudur. Bu çelişkileri gidermek için kullanılan argümanlardan birisi Hz. Fâtıma'nın birden fazla kitabı olduğu iddiasıdır. Buna göre Hz. Fâtıma'ya nisbet edilen kitaplara dair rivayetlerin hepsinde *Mushaf-ı Fâtıma* denilmemesine rağmen bazı insanlar bu konuda gelen her bir rivayetin *Mushaf-ı Fâtıma*'ya ait olduğunu zannetmişlerdir. Bu sebeple *Mushaf-ı Fâtıma*'nın muhtevası hakkında birtakım ihtilâflar meydana gelmiştir. Yine aynı görüşe göre Hz. Fâtıma'nın Mushaf dışında, ahlâk hakkında bir kitap, teşri' meseleleriyle ilgili bir kitap, *Levh-i Fâtıma* ve *Kitâbu'l-Vasiyye/Vasiyetnâme* olmak üzere dört kitabı daha vardır.⁶⁷⁴

Bu dört kitapla ilgili olarak Şîi kaynaklarda yer alan bilgiler şu şekildedir:

1. Ahlâk Kitabı

⁶⁶⁸ Emânî, “Mushaf-ı Fâtıma ez nigâhi imâmân”, *Ferhengi Kevser*, s. 56.

⁶⁶⁹ Saffar, *Besâir*, I, 337-338 (rivayet no: 2), 338 (rivayet no:3), 339 (rivayet no: 24), 339 (rivayet no: 9); Küleynî, *Kâfi*, I, 143 (rivayet no: 7).

⁶⁷⁰ Siyasî bağlamda Hz. Hasan oğulları ile Hz. Hüseyin oğulları arasındaki ilişkiler hakkında bk. Uyar, *Ehl-i Beyt*, s. 81-270; Mehmet Ali Büyükkara, *Ehl-i Beyt ve Ehl-i Devlet* (Musa Kâzım ile Ali Rıza Dönemi Şîliği ve Abbasiler), İFAV, İstanbul, 2010, s. 42-64.

⁶⁷¹ Saffar, *Besâir*, I, 324 (rivayet no: 32), 337 (rivayet no:1), 337-338 (rivayet no: 2), 338 (rivayet no: 3), 339 (rivayet no: 9); Küleynî, *Kâfi*, I, 143 (rivayet no: 7).

⁶⁷² Saffar, *Besâir*, I, 317 (rivayet no: 16).

⁶⁷³ Bunun ifade edildiği yerlerden birisi için bk. Hoşnevdî, “Kitab-ı Ali (a.s.), Mushaf-ı Fâtıma (s.a.) der goftemân-ı imâmet” *Belâğun Mubîn*, s. 62.

⁶⁷⁴ Âmilî, *Hakikatü Mushaf-ı Fâtıma*, s. 44-65; Emînî, “Pejuheşi der Mushafî hazreti Fâtıma”, *Beyanât*, s. 175-177.

Modern dönem Şîî ulemanın ifadelerine göre kaynaklarda böyle bir kitaptan bahsedilmemektedir. Yalnızca muhtevasına işaret edilmektedir. Bu bağlamda zikredilen bir rivayete göre Übeyy b. Ka'b, Hz. Fâtîma'yı ziyarette geldiğinde Hz. Fâtîma içinde bir kitabın bulunduğu bir kap çıkarmıştır. Bu kitapta "Kim kıyamet gününe iman ederse komşusuna iyi davransın" yazmaktadır.⁶⁷⁵ Mezkûr nakilden hareketle, Hz. Fâtîma'nın ahlâka dair başka bir kitabı olduğu iddia edilmiştir. Ne var ki bu tevil sorunu çözmektedir. Zira Muhammed Rıza el-Hüseyinî, bu rivayeti "*Kitâb-ı Fâtîma*" başlığı altında ele almış ve herhangi bir şekilde ahlâk kitabı kaydı düşmemiştir. Bilakis, *Mushaf-ı Fâtîma* ve *Kitab-ı Fâtîma* ifadelerinin birbiri yerine kullanıldığını belirtmiştir.⁶⁷⁶ Muhsin Emin de bazı rivayetlerde yer alan *Kitab-ı Fâtîma*'nın, *Mushaf-ı Fâtîma* ile aynı şey olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷⁷ Bu durumda Ahlâk kitabına dayanak kabul edilen rivayet *Kitab-ı Fâtîma* için dolayısıyla da *Mushaf-ı Fâtîma* için kullanılmış olmaktadır.⁶⁷⁸

2. Teşri' Kitabı (Şer'î Hükümler Hakkında Bir Kitap)

Bu kitabın da tıpkı Ahlâk Kitabı gibi kaynaklarda bahsi geçmemektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere Ca'fer es-Sâdık, kendisine yöneltilen zekâtla ilgili bir soruya verdiği fetvayı nerden aldığı sorulduğunda "annen Fâtîma'nın kitabından" diye cevap vermiştir. İddiaya göre Ca'fer es-Sâdık'ın kendisinden yararlanarak fetva verdiği kitap, *Mushaf-ı Fâtîma*'nın dışında ahkâma dair bir kitaptır.⁶⁷⁹

3. Levh-i Fâtîma

Şîa imamlarının isimlerinin yer aldığı iddia edilen bu levha Şîa nezdinde oldukça önemlidir. Bu konuda pek çok rivayet vârid olmuştur.⁶⁸⁰ Bugün de Şîîlerin bu levhayı evlerine astığı belirtilmektedir.⁶⁸¹ *Mushaf-ı Fâtîma*'nın menşei ile ilgili ortaya atılan bir görüş, *Levh-i Fâtîma*'dan bahseder gibidir. Buna göre Emevîlerin son döneminde, erken dönem İmâmiyye Şîîleri arasında Hz. Peygamber'in (s.a.v.), Hz. Fâtîma'ya imamların adının yazılı olduğu bir nüsha verdiği iddiası yaygındı. Muhtemelen bu levha inancı zamanla Mushaf'a dönüşmüştür.⁶⁸²

⁶⁷⁵ Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed b. Sehl es-Sâmirîel- Harâitî, *Mekârimu'l-ahlâk ve meâliha ve mahmudutarâikîha* (thk. Abdullah b. Beccaş b. Sâbit el-Humeyrî), Riyad, Mektebetü'r-rüşd, 1427/2006, II, 417-418. Bu konuyla ilgili rivayeti Sünnî literatürden rivayet vermeleri ilgi çekicidir.

⁶⁷⁶ Muhammed Rıza el-Hüseyinî el-Celâli, *Tedvinü's-sünneti's-şerife*, Kum, 1413/1993, s. 72-73.

⁶⁷⁷ Muhsin Emîn, *A'yanü's-Şîa*, I, 97.

⁶⁷⁸ Hâşim el-Hâşimî, *Mushaf-ı Fâtîma*'dan, *Kitâb-ı Fâtîma* diye bahseden tüm rivayetlerin zayıf olduğunu ifade etmiştir (Hâşimî, *Hivâr*, s. 137). Fakat takdir edileceği üzere rivayetlerin zayıf olması *Kitâb-ı Fâtîma* ifadesinin *Mushaf-ı Fâtîma* için kullanılmıyor olduğu anlamına gelmemektedir.

⁶⁷⁹ Âmilî, *Hakîkatu Mushaf-ı Fâtîma*, s. 47; Emînî, "Pejuheşi der Mushafî hazreti Fâtîma", *Beyanât*, s. 176.

⁶⁸⁰ Bu rivayetleri ve değerlendirmelerini bir arada görmek için bk. Hüseyin Ali Türkmenîz, "Hadis-i Levh-i Fâtîma ve nüktehâ-yi der şerh-i ân", *Ulûm-u Hadîs*, h.ş. 1376/1379/1960, s. 245-258; Mecid Ma'ruf- Mehîn Humarlı, "Tahkîk u berresî mevdû'i hadîs-i kudsi levh-i hazreti Zehrâ aleyha's-selâm", *Sefîne*, 1391/1971, 33-73.

⁶⁸¹ Âmilî, *Hakîkatu Mushaf-ı Fâtîma*, s. 49-50.

⁶⁸² Modarressi, *Traditinal and Survival*, s. 20.

4. Kitâbu'l-Vasiyye

Şîi kaynaklarda Hz. Fâtîma'nın vasiyetinin yazılı olduğu bir kitap bıraktığına dair rivayetler vardır. İddiaya göre bu kitap *Mushaf-ı Fâtîma*'dan ayrı bir kitaptır. Şer'î ve siyasî olmak üzere iki tür vasiyet içermektedir. Şer'î vasiyet, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendisine vakfettiği yedi bahçenin, Hz. Ali'ye ondan sonra Hz. Hasan'a ardından Hz. Hüseyin'e ve nihayet Hz. Hüseyin'in en büyük oğluna verilmesine dairdir. Siyasî vasiyet ise Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra Hz. Fâtîma'ya zulmedenleri barındırmaktadır.⁶⁸³ Ne var ki bazı rivayetlerde "*Mushaf-ı Fâtîma*'yı ortaya koysunlar onda Resûlullah'ın (s.a.v.) silahı ve Fâtîma'nın vasiyeti vardır" ifadeleri yer almaktadır.⁶⁸⁴ Yani *Mushaf-ı Fâtîma*'nın, Hz. Fâtîma'nın vasiyetini içerdiği iddiası açık bir şekilde belirtilmektedir. Bu ise vasiyetinin ayrı bir kitap olduğu iddiasıyla açıkça çelişmektedir. Öte taraftan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hz. Fâtîma'ya vakfettiği iddia edilen yedi bahçenin, Hz. Hüseyin'in en büyük oğluna verilmesi konusundaki vasiyetin yerine getirilmesi mümkün değildir. Zira Hz. Hüseyin'in en büyük oğlu Ali el-Ekber, kendisiyle birlikte Kerbelâ'da şehid olmuştur.⁶⁸⁵

Temel kaynaklarda Hz. Fâtîma'ya nisbet edilen diğer kitaplardan bahsedilmemekte ve bu ihtimal daha çok modern dönemde söz konusu edilmektedir. Bu durum zikredilen tevilin *Mushaf-ı Fâtîma*'nın muhtevasına dair çelişkileri giderme çabası olduğunu düşündürmektedir. Kaldı ki bu tevilin de ihtilâfları gidermek için yeterli olmadığı açıktır. Ayrıca aynı argüman *Mushaf-ı Fâtîma*'nın mümlîsinin Hz. Peygamber (s.a.v.) olduğuna dair rivayetlerin tevili için de kullanılmış, biri Hz. Peygamber'den (s.a.v.) ve Hz. Ali'den duyduklarını yazdığı, biri de Allah Teâlâ'nın vahyettiği olmak üzere Hz. Fâtîma'ya ait iki kitabın olduğu iddia edilmiştir.⁶⁸⁶

Şîa, tahrîfu'l-Kur'ân meselesi bağlamında da *Mushaf-ı Fâtîma* ile ilgili pek çok açıklama yapmış⁶⁸⁷ ve bu sebeple sürekli olarak töhmet altında bırakıldığını dile getirmiştir.⁶⁸⁸ Öte taraftan *Mushaf-ı Fâtîma* hakkında pek çok ihtilâf vardır ve bu ihtilâfları gidermek için yapılan teviller ikna edici olmaktan uzaktır. Buna rağmen, neredeyse hiçbir Şîi müellif böyle bir kitabın mevcudiyetini inkâr etmemiştir. Bu durum akla *Mushaf-ı Fâtîma*'nın Şîa nezdinde neden bu kadar önemli olduğu sorusunu getirmektedir.

⁶⁸³ Âmilî, *Hakîkatu Mushaf-ı Fâtîma*, s. 63-64.

⁶⁸⁴ Saffâr, *Besâir*, I, 317 (rivayet no: 16), 319 (rivayet no: 21).

⁶⁸⁵ Lebîb Beydût, *Mevsû'atü Kerbelâ*, Kum: Talî'atu'n-nûr, 1427/2006, II, 30.

⁶⁸⁶ Emînî, "Pejuheşi der Mushafî hazreti Fâtîma", *Beyanât*, s. 175.

⁶⁸⁷ Bazı örnekler için bk. Resûl Ca'feriyân, *Ükzübetü tahrîfî'l-Kur'ân beyne's-Şîati ve's-Sünne*, Selmânü'l-Fârisi matbası, y.y., 1412/1992, 115-116; Muğniye, *el-Cevâmi' ve'l-fevârik*, s. 304-308; Âmilî, *Hakîkatu Mushaf-ı Fâtîma*, s.115-142.

⁶⁸⁸ Türkiye'deki çalışmalarda *Mushaf-ı Fâtîma*, Şîa'da tahrîfu'l-Kur'ân meselesi bağlamında sıkça dile getirilmiştir. Bu çalışmaların hiçbirinde *Mushaf-ı Fâtîma*, Şîa'da tahrîfu'l-Kur'ân inancının bir dayanağı olarak ele alınmamıştır. (bk. Mustafa Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet ve Şîa Polemikleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015, s. 212-222; Şaban Karataş, *Şîa'da ve Ehl-i Sünnet'te Kur'an Tasavvuru*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013, s.130-132). Şîa'da tahrîfu'l-Kur'ân görüşleri hakkında ayrıca bk. Hüseyin Güneş, *Tahrîf İddiası Bağlamında Şîa ve Kur'an*, y.y., ts.; Ziya Şen, *Şîa'nın Kıraatlere ve Kur'an Tarihine Bakışı*, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2013, s.244-301; Mehmet Eren, "Muhammed Ebû Zehre'nin Küleynî'ye Yönelik Eleştirileri", *Marife*, 3 (2008), s. 367-401.

Pek çok Şîa hadis tarihi kitabında, Sünnîlerin hadis yazımına önem vermediği dile getirilmektedir. Bu bağlamda Sünnî literatürde yer alan Hz. Peygamber'den (s.a.v.) yanlış nakilde bulunma kaygısıyla Hz. Ebû Bekr'in yazmış olduğu hadis nüshasını yaktığını anlatan rivayet, Şîa tarafından sünnet düşmanlığı şeklinde yorumlanmıştır. Hz. Ömer'in hadis rivayeti hususunda hata edilebileceği endişesiyle müteşeddî davranması da aynı şekilde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) izlerini silme isteği şeklinde anlaşılmıştır.⁶⁸⁹ Tam da bu noktada Şîa'nın Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözlerine ne kadar önem verdiğini göstermek üzere zikredilen kitaplar arasında *Mushaf-ı Fâtıma* da yer almaktadır. Böylece *Mushaf-ı Fâtıma*, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözlerini içerip içermediği konusundaki derin ihtilâf nazar-ı itibara alınmaksızın Şîa'nın sünnete verdiği önemin bir göstergesi olmaktadır.⁶⁹⁰

Ayrıca rivayetlerde de dile getirildiği üzere, imamlar zaman zaman *Mushaf-ı Fâtıma*'ya başvurmak suretiyle bazı problemleri çözmüşlerdir; zira kitap bir bilgi kaynağıdır.⁶⁹¹ Hatta bir rivayete göre *Mushaf-ı Fâtıma* daha önce başka bir kimseye verilmemiş ilimleri muhtevîdir⁶⁹² ve Ehl-i beyt imamlarının Hz. Peygamber'den (s.a.v.) tevârüs ettiği ilmi oluşturan unsurlar arasındadır.⁶⁹³ Bu ise imamların bilgi yönünden hemen herkesten üstün olduğu, bu sebeple ilmî hususlarda tek mercî olması gerektiği iddiasını⁶⁹⁴ destekleyen bir argümandır.

Hz. Fâtıma'nın muhaddese olması, Şîî âlimlerin sürekli olarak isbatına önem verdikleri başka bir meseledir. Bu bağlamda Sünnî ve Şîî literatüründe muhaddese kavramı uzun uzun ele alınmaktadır.⁶⁹⁵ Bu mesele çalışmanın sınırlarını aştığı için burada ele alınmayacaktır. Fakat Mustafa Öztürk'ün şu ifadelerini burada zikretmek yerinde olacaktır:

“Bizce Hz. Fâtıma'nın muhaddese bir kadın olduğunu söylemekte hiçbir beis yoktur. Ancak bunu söylemek onun meleklerden birtakım gaybî-sırrî bilgiler öğrendiği ve bu bilgilerin Hz. Ali vasıtasıyla yazıya geçirildiği iddiasına mesnet teşkil etmez”⁶⁹⁶

Netice itibarıyla *Mushaf-ı Fâtıma*, çeşitli sebeplerden dolayı Şîa'nın vazgeçemeyeceği bir kitaptır. Bu konumundan ötürü hakkındaki ihtilâflar da Şîa nezdinde görmezden gelinmektedir.

⁶⁸⁹ Nâsırî, *Hadis İlimlerine Giriş*, s. 99.

⁶⁹⁰ Mehdi Râd, *Tedvînu'l-hadîs*, 54; Müeddeb, *Tarîhu'l-hadîs*, 48-49.

⁶⁹¹ İmamların bilgi kaynağı olması bakımından *Mushaf-ı Fâtıma* ile ilgili olarak bk. Kuzudişli, *Şîa ve Hadîs*, s. 147-153.

⁶⁹² Saffâr, *Besâir*, I, 395 (rivayet no: 2).

⁶⁹³ Mustafa Kasîrel-Âmilî, “Şübhetün verade *Mushafu Fâtıma* (a.s) beyne'l-hakîkative'l-evhâm”, *Risâletü's-sakaleyn*, 8, 1372, s. 62.

⁶⁹⁴ İmamların bilgi kaynakları hakkında bk. Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, s. 61-174.

⁶⁹⁵ Sübhânî, “Ez silsile-i bernâmehâ-yiporseş ve pâsuh: *Mushaf-ı Fâtıma* aleyha's-selâm”, *Mekteb-i İslâm*, s. 427; Mustafa Kasîr el-Âmilî, “Şübhetün verade *Mushafu Fâtıma* (a.s) beyne'l-hakîkati ve'l-evhâm”, *Risâletü's-sakaleyn*, s. 67-72.

⁶⁹⁶ Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet ve Şîa Polemikleri*, s. 222.

SONUÇ

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) kızı Hız. Fâtıma, tartışmasız en önemli hanım sahâbilerden biridir. Hız. Peygamber'in (s.a.v.) ona olan muhabbetinin yanı sıra örnek şahsiyetiyle bütün Müslümanlar için önem arz etmektedir. Fakat Şîa'da Hız. Fâtıma'ya verilen önem, ona olağanüstü birtakım özelliklerin atfedilmesine sebep olmuştur. Hız. Fâtıma'nın ana rahmine düşmesinden defnedilmesine kadar hayatının hemen her gelişmesi ile ilgili olağanüstü hâdiseler rivayet edilmiş, masum olmanın yanı sıra, hayız görmeme gibi insan tabiatına aykırı birtakım meziyetlerle donatılmıştır. Bu tür özelliklere sahip birinin muhaddese olması işten bile değildir.

Şîi literatürdeki rivayetlere göre babasının vefatından sonra derin bir üzüntü duyan Hız. Fâtıma'yı teselli etmek üzere, Allah Teâlâ tarafından bir melek gönderilmiştir. Melek Hız. Fâtıma'ya babasının mekanı, Allah Teâlâ nezdindeki konumu, kendisinden sonra zürriyetinin başına gelecekler hususunda Hız. Fâtıma'ya bilgiler vermiştir. Hız. Ali'nin bu bilgileri yazması üzerine *Mushaf-ı Fâtıma* oluşmuştur. Hız. Fâtıma'ya atfedilen diğer faziletler göz önüne alındığında böyle bir olay, hiç de şaşılabacak bir mahiyet arz etmemektedir.

Ne var ki bu konudaki rivayetler tek bir anlatı etrafında uzlaşmamaktadır ve aralarında ciddi çelişkiler bulunmaktadır. Çalışmada konuyla ilgili 36 hadisin senet tenkidi yapılmıştır. Bunlardan yalnızca sekizinin Şîi hadis kriterlerine göre sahih olduğu sonucuna varılmıştır. Sadece sahih hükmü verilen rivayetler göz önüne alındığında; *Mushaf-ı Fâtıma*, babasının vefatından sonra Hız. Fâtıma'yı teselli amacıyla meleğin gönderilmesi ve Hız. Ali'nin de meleğin söylediklerini yazması sonucunda ortaya çıkmıştır (2 ve 3 nolu rivayetler). Kitap aynı zamanda Resulullah'ın (s.a.v.) imlâsı ve Hız. Ali'nin hattı ile kaleme alınmıştır (5 nolu rivayet). Yine sahih hükmü verilen bir rivayete göre Ca'fer es-Sâdık, *Mushaf-ı Fâtıma*'yı eline alana kadar Mûsâ el-Kâzım vefat etmemiştir (11 nolu rivayet). Mushaf içinde Hız. Fâtıma'nın vasiyetini barındırmaktadır (23 nolu rivayet) ve içinde her nebinin, yeryüzünde hükümdarlık yapmış her melikin adı yazmaktadır (30 nolu rivayet). Fakat *Mushaf-ı Fâtıma* hakkında yapılan çalışmalara bakıldığında İmâmiyye'nin, *Mushaf-ı Fâtıma* inancını sadece sahih hadislerin şekillendirmediği görülmektedir. Zira ilgili çalışmalarda zayıf olmasına rağmen bazı rivayetlerin sahih rivayetlerle uzlaştırılması çabası dikkat çekmektedir.

Çalışmada 104 farklı ravi incelenmiştir. Bunlardan 63'ü çeşitli lafızlarla tevsik edilmiş muteber ravilerdir, 14'ü çeşitli cerh lafızlarıyla nitelendirilmiş muteber olmayan ravilerdir. İncelenen ravilerden 19'u hakkında cerh-ta'dil kitaplarında herhangi bir hüküm bulunamamıştır, mühmeldir. 3 ravi mübhem bırakılmıştır. 4'ünün kimliği geniş taramalar yapılmasına rağmen tesbit edilememiştir. 1'i hakkında da tevakkuf edilmiştir.

Pek çok rivayette *Mushaf-ı Fâtıma*'nın kâtibinin Hız. Ali olduğu ifade edilmesine rağmen yine Hız. Fâtıma'nın yazı yazıp yazamıyor olması tartışma konusu yapılmıştır. Zira Resulullah'ın (s.a.v) imlâ ettiği, Hız. Ali'nin de yazdığı bir kitabın Hız. Fâtıma'ya nisbetinin bir dayanağı bulunmamaktadır. Mümlisinin kim olduğu hususunda dört farklı bilgi bulunmaktadır ve bu ihtilâfı gidermek üzere yapılan teviller oldukça ibtidaîdir.

Mushaf-ı Fâtıma'nın içeriği meselesi ise Şîî müelliflerin bile itiraf edeceği kadar karmaşık bir konudur. Tahrîfu'l-Kur'ân bağlamında dile getirilen çelişkilerin yanısıra ahkâma dair bilgi içerip içermemesi, âyet bulundurup bulundurmaması ile ilgili rivayetler arasındaki ihtilâfları giderme çalışmaları ikna edici bir mahiyet arz etmemektedir. Nihayet bu ihtilâfları kökten halletmek için ortaya atılan Hz. Fâtıma'ya ait birden fazla kitap olduğu iddiasının oldukça mesnedsiz olduğu ortaya çıkmaktadır. Aynı argüman benzer şekilde *Mushaf-ı Fâtıma*'nın mümlîsi hususunda da kullanılmıştır. İhtilafı çözemeyen Şîî ulemâ, birini Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yazdırdığı diğerini Cebrâil (a.s.) aracılığıyla Allah Teâlâ'nın yazdırdığı iki kitabın var olduğu teviline sarılmışlardır.

Her ne kadar *Mushaf-ı Fâtıma* ile ilgili hiçbir bilginin Şîa'nın tahrîfu'l-Kur'ân'a inandığı iddiasına dayanak teşkil etmeyeceği şiddetli bir şekilde savunulsa da ilgili rivayetler göz önüne alındığında söz konusu iddianın dayanaklarını yine Şîa rivayet kültürünün verdiği görülmektedir. *Mushaf-ı Fâtıma*'nın hacminin Kur'ân'a kıyasla verilmesi bile bu iddianın şuyu' bulma sebeplerinden biri sayılabilir. Şîî müelliflerin, *Mushaf-ı Fâtıma*'yı kullanarak kendilerini Kur'ân'ın tahrîfine inanmakla itham eden muhaliflerine cevap verirken Sünnî literatürden hiçbir kaynak göstermemeleri ayrıca dikkat çekicidir. İnceleyebildiğimiz kadarıyla hiçbir Şîî müellif bu iddianın yer aldığı Sünnî bir kaynağa işaret etmemiştir.

Öte taraftan Ehl-i beytin çeşitli zulümlere maruz kaldığını iddia eden Şîa'nın, Hz. Fâtıma'yı teselli etmek üzere gönderilen meleğin, kendisinden sonra zürriyetinin başına gelecekleri haber verdiğini söylemesi, en basit ifadesiyle kendi dinamikleriyle çelişmektir. Zira acı olayları zikretmek, meleğin teselli amacıyla gönderilmesine aykırıdır. Yine Ehl-i beyt'ten başka hiç kimsenin görmediği, imamların da kimseye, benim yanımdadır, diyerek çıkarıp göstermediği halde, muhaliflerin imamet hususunda, *Mushaf-ı Fâtıma*'yı ortaya koymakla ilzam etmeleri cevap bekleyen bir başka sorudur. Yine kimseye gösterilmeyen bir kitabın imamın alametleri arasında sayılması oldukça düşündürücü bir durumdur.

Bütün bu ihtilâflara rağmen hiçbir Şîî alimin bu kitabın varlığını inkar etmediği bilâkis benimseyip savunduğu ve bir iftihar kaynağı olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Zira *Mushaf-ı Fâtıma*, imâmet nazariyesi açısından imamların bilgi kaynakları bağlamında oldukça önemli bir konuma sahiptir. Öte taraftan Şîa'nın Sünnet-i Seniyye'ye sahip çıktığının bir göstergesi olarak takdim edilmektedir. Ayrıca siyasî manada Hasanoğullarına üstünlüğün bir göstergesi olması *Mushaf-ı Fâtıma*'yı İmâmiyye nezdinde vazgeçilmez kılmaktadır.

Sonuç olarak, *Mushaf-ı Fâtıma*, hakkındaki tutarsız rivayetlere rağmen hâlâ İmâmiyye nezdinde muteber bir kaynaktır ve yine İmâmiyye'ye göre varlığı hususunda herhangi bir şüphe bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdurrezzak, Ebû Bekr Abdurrezzak b. Hemmân es-San‘ânî, *el-Musannef* (thk. Habîburrahman el-‘Âzamî), Beyrut: el-Mektebû’l-İslâmî, 1392/1972.
- Akdoğan, Mehmet Nur, *Şiî Kaynaklara Göre Hz. Ömer*, İstanbul: Araştırma Yay., 2017.
- Âli Kâtî, Hişâm, *Selû Fâtîme an masâibihâ*, Beyrut, ts.
- Altun, İsmail, “Fedek Meselesine Sünnî ve Şiî Yaklaşımların Analizi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 27 (2017), s.1-27.
- Âmilî, Ekrem Berekât el-Âmilî, *Hakîkatu Mushaf-ı Fâtîma ‘inde’ş-Şîa*, Beyrut: Dâru’s-Safve, 1418/1997.
- Âmilî, Hüseyin b. Abdissamed el-‘Âmilî, *Vusûlu’l-ahyâr ilâ usûli’l-ahbâr* (thk. Abdullatif el-Kûhkemerrî), Kum: Mecme‘u’z-Zehâiri’l-İslâmiyye, 1041/1632.
- Arı, Mehmet Salih, *İmamiye Şiası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011.
- Askerî, Murtaza, *Me‘âlimu’l-medreseteyn*, Beyrut: Müessesetü’n-nu‘mân, 1410/1990.
- Atalan, Mehmet, “Şîa’da Cifr İlminin Yeri”, *Dinî Araştırmalar Dergisi*, 9/25, 2006.
- , *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca’fer es-Sâdık’ın Yeri*, Ankara: Ankara Yayınları, 2014.
- Bahrânî, es-Seyyid Hâşim el-, *el-Burhân fî tefsîri’l-Kur’ân*, Beyrut: Müessesetü’l-a’lemîli’l-matbû‘ât, 1426/2006.
- Berkî, Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Hâlid el-Berkî, Ricâlû’l-Berkî (thk. Haydar Muhammed Ali el-Bağdâdî), Kum: Müessesetü’l-İmami’s-Sâdık, 1433/2012.
- Beydût, Lebîb, Mevsû‘atü Kerbelâ, Kum: Talî‘atu’n-nûr, 1427/2006, II, 30.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin el-Beyhâkî, *es-Sünenü’l-kebîr*, Kâhire: Merkezu’l-Buhûs ve’d-dirâsâtî’l-‘Arabîyyeti ve’l-İslâmiyye, 1432/2011.
- Bihbehânî, Muhammed Bakır el-Vahîd el-Bihbehânî, *el-Fevâidu’r-ricâliyye*, (Ricâlû’l-Hakânî ile birlikte, thk. Seyyid Muhammed Sâdık Bahrululûm), y.y., Mektebetü’l-i‘lâmî’l-İslâmî, 1404/1984.
- Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî* (nşr. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır), Beyrut: Dâru Tavku’n-Necât 1422.
- Büyükkara, Mehmet Ali, Ehl-i Beyt ve Ehl-i Devlet (Musa Kâzım ile Ali Rızâ Dönemi Şiiliği ve Abbasiler), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 2010.
- , “İmamiyye Şîası’nın Hadis Usulünde ‘Mezhebi Bozuk’ Râviler (I): Metodolojik Değerlendirmeler”, *İslâmî Araştırmalar*, 2004, cilt XVII, sayı: 3

- , “İmamiyye Şiası’nın Hadis Usulünde ‘Mezhebi Bozuk’ Râviler (II): Örneklerle Mezhebi Bozuk Rical Rivayetlerinin Değeri”, *İslâmî Araştırmalar*, 2004, XVII, sayı: 4
- , *Ehl-i Beyt ve Ehl-i Devlet* (Musa Kâzım ile Ali Rıza Dönemi Şiîliği ve Abbasiler), İstanbul: İFAV, 2010.
- Câbelkî, Ali Esğar el-Câbelkî, *Taraifu’l-makâl fî ma’rifeti tabakati’r-ruvât* [thk. Mehdi er-Recâî], Kum: Mektebetü Ayetillahi’l-‘uzmâ el-Mer’âşî, 1410/1990.
- Ca’feriyân, Resûl, *Ükzübetü tahrîfi’l-Kur’ân beyne’ş-Şiati ve’s-sünne*, Selmânü’l- Fârisî matbası, y.y., 1412/1992.
- Çelebi, İlyas, “Nazzâm”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 466-469.
- Demirel, Serdar, *Şia Rivayet Kültüründe Derin Paradoks Takiyye*, İstanbul: Rihle Yay., 2016.
- Durmuş, İsmail, “Nehcü’l-Belâga”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 538-540.
- Ebû Nuaym, Ahmet b. Abdullah b. Ahmed b. İshâk b. Mihrân el-İsbehânî, *Marifetü’s-sahâbe* (thk. Adil b. Yusuf el-Azezi), Riyâd: Dâru’l-vatan li’n-neşr, 1419/1998.
- Katîfî, Abdü’z-Zehrâ, *el-Muhassin b. Fâtumatü’z-Zehrâ*, Dâru’s-Sıddîkati’ş-Şehîde, y.y., 1423/2002.
- Kummî, el-Hımyerî, *Kurbu’l-isnâd*, Kum: Müessesetü âli’l-Beyt li ihyâi’t-turâs, 1413/1993.
- Emînî, Abdullah, “Pejuheşi der Mushaf-i hazreti Fâtıma”, *Beyânât*, 4, h.ş 1386/1389/1970.
- Emânî, Muhammed Hasan, “*Mushaf-ı Fâtima ez nigâhi imâmân*”, *Ferhengi Kevser*, sayı: 8, 1376/1957.
- Erbilî, Ali b. İsâ Ebi’l-Feth el-Erbilî, *Keşfu’l-ğimme fî ma’rifeti’l-eimme* (thk. Ali Âli Kevser), Beyrut: Dâru’t-ta’arruf 1433/2012.
- Erdebilî, Muhammed b. Hüseyin el-Erdebilî, *Câmiu’r-ruvât*, Kum: Mektebetü ‘Âyetillâhi’l-‘uzmâ el-Mer’âşî en-Necefî, 1403/1983.
- Eren, Mehmet, *Şia’da Hadis Ricâli İlmi Kaynakları ve Konuları*, Konya, 2010.
- , “Muhammed Ebû Zehre’nin Küleynî’ye Yönelik Eleştirileri”, *Marife*, 3, 2008.
- , “Ümmü Râfi’”, *DİA*, XLII, İstanbul, 2012, 327.
- Güneş, Hüseyin, *Tahrîf İddiası Bağlamında Şia ve Kur’ân*, y.y.,ts.
- Harâitî, Muhammed b. Ca’fer b. Muhammed b. Sehl es-Sâmirî el- Harâitî, *Mekârimu’l-ahlâk ve meâlîha ve mahmudu tarâikîha* (thk. Abdullah b. Beccaş b. Sâbit el-Humeyrî), Riyad: Mektebetü’r-rüşd, 1427/ 2006.
- Hâşimî, Hâşim el-Hâşimî, *Hivâr me’a Fadlillâh havle’z-Zehrâ*, y.y., Dâru’l-hüdâ li’t-tabâa ve’n-neşr, 1422/2001.

- Hulv, Muhammed Ali el-Hulv, *Mâ nüzzile mine'l-Kur'ân fî şe'ni Fâtimetü'z-Zehrâ*, y.y., Daru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1427/2006.
- Hûî, Ebu'l-Kasım b. Ali Ekber el-Müsevî el-Hûî, *Mu'cemu ricali'l-hadîs ve tafsîli tabakati'r-ruvât*, y.y., Müessesetü'l-İmâm el-Hûî el-İslâmiyye, ts.
- Hoşnevdî, Murteza Behrâmî “*Kitab-ı Ali* (a.s.), *Mushaf-ı Fâtima* (s.a.) der goftemân-ı imâmet” *Belâğun Mübîn*, 13, 1386.
- İbn Abdilberr, Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah b. Abdülberr el-Kurtûbî en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb* (thk. Âdil Mürşî), Amman, 1423/2002.
- İbn Bâbeveyh, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Bâbeveyh el-Kummî, *'İlelû's-şerâi' Selû Ehle'l-beyt* (a.s.), Beyrut: Daru'l-Murtezâ, 1427/2006.
- , *Kitabu'l-Hisâl*, Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, Kum, 1434/2013.
- , *Me'âni'l-ahbâr*, Dâru Kütübi'l-İslâmiyye, Tahran, 1381/1962.
- , *Men lâ yahduruhu'l-fakîh*, Müessesetü'l-a'lemî, Beyrut, 1406/1986.
- , *Uyûnu ahbâri'r-Rızâ*, İntişâratü's-Şerîfi'r-Rızâ, Kum, 1378/ 1959.
- , *Emâlû's-Sadûk*, Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut, 1430/2009.
- İbn Dâvud, Takiyyüddîn el-Hasan b. Ali b. Dâvud el-Hillî, *Kitabu'l-Ricâl*, Tahran, 1342/1924.
- İbnü'l-Ğadairî, Ebu'l-Hüseyin Ahmed el-Bağdâdî, *er-Ricâl l'ibni'l-Ğadâirî* (thk. Muhammed Rızâ el-Hüseyinî el-Celâlî), Kum: Darü'l-Hadîs, 1422/2001.
- İbn Hacer, Şihabüddin Ebu'l- Fazl Ali b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1269/1853.
- İbn Kesîr, İmâdü'd-dîn Ebu'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî ed-Dimeşkî, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), y.y., Daru'l-Hicr, ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrerem b. Manzûr, *Lisânu'l-arab*, Beyrut, ts.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd Menî' ez-Zührî, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kübrâ*, y.y., ts.
- İbn Şehrâşûb, Muhammed b. Ali İbn Şehrâşûb el-Mâzenderânî, *Menâkıbu âli Ebî Tâlib* (thk. Yûsûf el-Bukâ'î), Beyrut: Dâru'l-edvâ', 1416/1991.
- , *Me'âlimu'l-'ulemâ fî fihristi kütübi's-Şî'a ve esmai'l-musannifîn minhum kadîmen ve hadîsen*, Beyrut: Daru'l-edvâ', ts.
- İbnü'l-Esîr, İzzü'd-dîn b. el-Esîr Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, y.y., ts.
- İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, Cemâlüddîn el-Hasan b. Yûsuf el-Hillî, *Hulâsatü'l-akvâl fî ma'rifeti'r-ricâl* (thk. Cevâd el-Kayyûmî), Kum: Neşru'l-Fekâhe, 1417/1996.
- , *Îzâhu'l-iştibâh fî zabti terâcimi'r-ricâl* (thk. Sâmir Kâzım Abdulhafâcî), Kum: Mektebetü Ayetullahi'l-'uzmâ el-Mer'âşî en-Necefi el-Kübrâ, 1425/2004

- İrfâniyân, el-Mirzâ Ğulâm Rızâ ‘İrfâniyân, *Meşâyihu’s-sikât*, y.y., Müessesetü’n-neşri’l-İslâmî, 1417/1997.
- Kandemir, M. Yaşar, “Hatice”, *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 465-466.
- , “Fâtîma”, *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 219-223.
- , “Esmâ bnt Umeys”, *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 422-423.
- Kaplan, Doğan, “Ehl-i Beyt’in Gizli İlmi Hz. Ali’ye Nispet Edilen Kitâb-ı Ali (Sahife-i Câmia), Cefr ve Mushaf-ı Fâtîma Hakkında Bir İnceleme”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010.
- Kasîru’l-Âmilî, Mustafa, “Şühbetün verade Mushafu Fâtîma (a.s) beyne’l-hakîkati ve’l-evhâm”, *Risâletü’s-sakaleyn*, 8, 1372.
- Katîfî, Abdü’z-Zehrâ, *el-Muhassin b. Fâtumatü’z-Zehrâ*, Dâru’s-Sıddîkati’ş-Şehîde, y.y., 1423/2002.
- Kâzîmî, Muhammed Emîn b. Muhammed Ali el-Kâzîmî, *Hidâyetü’l-Muhaddisîn ilâ tarîki’l-Muhammediyyîn* (thk. Mehdi er-Recâî), Kum: Mektebetü Ayetillahi’l-‘uzmâ el-Mer’âşî, 1405/1985.
- Kummî, el-Hımyerî, *Kurbu’l-isnâd*, Kum: Müessesetü âli’l-Beyt li ihyâi’t-turâs, 1413/1993.
- Kuzudişli, Bekir, *Şia ve Hadis -Başlangıcından Kütüb-ü Erbaa’ya Hadis Rivayeti ve İsnad-*, İstanbul: Klasik yayınları, 2017.
- Kutluay, İbrahim, *İmâmiyye Şîası’na Göre Cerh ve Ta’dil*, İstanbul: Rağbet Yay., 2012.
- Kûfî, Furât b. İbrahim b. Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furati’l-Kûfî* (thk. Muhammed Kâzım), Tahran, 1416/ 2006.
- Küleynî, Muhammed b. Ya’kûb el-Küleynî, *el-Kâfî*, Beyrut: Menşûratu’l-Fecr, 1428/2007.
- Mâmekânî, Abdullah el-Mâmekânî, *Mikbâsu’l-hidâye fî ‘ilmi’d-dirâye*, (thk. Muhammed Rızâ el-Mâmekânî), Kum: Delîl-i mâ, 1428/2006.
- Ma’ruf, Mecid – Humarlı, Mehî, “Tahkîk u berresî mevdû’i hadîs-i kudsi levh-i hazreti Zehrâ aleyha’s- selâm”, *Sefîne*, 1391/1971.
- Mâzenderânî Muhammed Sâlih el-Mâzenderânî, *Şerhu Usûli’l-Kâfî*, Beyrut: Daru İhyâi’t-türâsi’l-‘Arabî ve Müessetü’t-târîhi’l-‘Arabî, 1429/2008.
- Meclisî, Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Bihâru’l-envar el-Câmia li dürreri ahbari’l-eimmeti’l-ethâr*, Beyrut: Dâru İhyâi Türâsi’l-‘Arabî, 1403/1983.
- , *Mirâtü’l-‘ukûl fî şerhi ahbâri âli’r-rasûl*, Merv, 1404/1984.
- Modarressi, Hossein, *Traditional and Survival: a bibliographical survey of early Shî’ite Literature*, Oxford, 2003.
- Muğniye, Muhammed Cevâd, *el-Cevâmi’ ve’l-fevârik beyne’s-Sünne ve’ş-Şîa*, y.y., ts.

- Muhammed, Yahyâ, “el-Hadîs ‘inde’ş-Şîa”, *el-İctihâd ve’t-tecdîd*, 3, (2006): 75
- Müeddeb, Rızâ, *Târîhu’l-hadîs* (çev. Abdülkerîm el-Haydarî), Kum, 1431/2010.
- Müslim, Ebu’l-Hüseyin Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim* (nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî), Beyrut: Dârü’l-Kurtuba, 1430/2009.
- Nâsırî, Ali, *Hadis İlimlerine Giriş* (trc. Muhammet Mehdi Turan), el-Mustafa Yay., İstanbul, 2014.
- Necâşî, Ebu’l-Hüseyin Ahmed b. Ali en-Necâşî el-Esedî, *Fihristu esmai musannifi’ş-Şîa*, Beyrut: Şeriketü’l-a‘lemî li’l-matbû‘ât, ts.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, I-XII (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî-Şuayb el-Arnaut), Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001.
- Nisâbü’rî, Ubeydullah b. Abdillâh b. Ahmed el-Hâkim el-Haskânî en-Nisâbü’rî, *Şevâhidü’t-tenzîlî’l-âyâtî’n-nâzile fî ehli’l-beyt* (thk. Muhammed Bâkır el-Mahmudî), Beyrut, ts.
- Öz, Mustafa, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Öz, Şaban, “Tarih Felsefesi Bağlamında Şîî Tarih Yorumunun Karakteristik Özellikleri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII/3.
- Özdemir, Kemalettin, “Senet ve Ana Kaynakları Açısından Şîî-İmamiyye’de Hadis (el-Kafi Örneği)”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2005-2006, sayı: 27
- Öztürk, Mustafa, “Hz. Ali ve Hz. Fâtîma’ya Nisbet Edilen Mushafların Mahiyeti”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, ”6/2 (2006), s.s. 15-37
- , *Tefsirde Ehl-i Sünnet ve Şîa Polemikleri*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Râd, Muhammed Ali Mehdi, *Tedvînu’l-hadîs ‘inde’ş-Şî‘ati’l-İmâmiyye*, Tahran: Hestinemâ, 1431/2010.
- Saffâr, Muhammed b. el-Hasan b. Ferruh el-Kummî es-Saffâr, *Besâiru’d-derecâtî’l-kübrâ fî fedâilî Âli Muhammed* (nşr. Muhammed es-Seyyid Hüseyin el-Muallim), y.y., el-Mektebetü’l-Hayderiyye, 1426/2005.
- Suyûtî, Celaluddin es-Suyûtî, *es-Süğürü’l-Bâsime fî menâkibi’s-seyyideti Fâtîme* (thk. Abdülhakim el-Enîs), Birleşik Arap Emirlikleri: Dâiretü’ş-şuûnî’l-İslâmiyye ve’l-ameli’l-hayri, 1432/2011.
- Sübhânî, Ca‘fer es-Sübhânî, *Usûlü’l-hadîs ve ahkamuhû fî ‘ilmi’d-dirâye*, Beyrut: Dâru Cevâdi’l-Eimme, 1433/2012.
- , *Külliyât fî ‘ilmi’r-ricâl*, Kum: Müessesetü’n-neşri’l-İslâmî, 1425/2004.
- , “Ez silsile-i bernâmehâ-yi porşeş ve pâsuh: *Mushaf-ı Fâtîma* aleyha’s-selâm”, *Mekteb-i İslâm*, 1391/1971.
- Şebüsterî, AbdulHüseyin eş-Şebüsterî, *el-Fâik fî ruvâtî ve ashâbi’l-İmâmi’s-Sâdik*, Kum: Müessesetü Neşri’l-İslâmî, 1418/1998.

- Şehid-i Sâni, Hasan b. Zeynüddin eş-Şehîd es-Sâni, *et-Tahrîru't-Tâvûsî el-müstahrac min kitabi Halli'l-işkâl fî ma'rifeti'r-ricâl* (thk. Muhammed b. Hasan et-Terhînî), Beyrut: Müessesetü'l-a'lemi li'l-matbu'ât, 1408/1988.
- Şen, Ziya, *Şîa'nın Kıraatlere ve Kur'an Tarihine Bakışı*, İstanbul: Düşün Yayıncılık 2013.
- Şîrâzî, Mehdî el-Kecûrî eş-Şîrâzî, *el-Fevâidu'r-ricâliyye* (thk. Muhamed Kâzım Rahmân Sitâyîş), Kum: Dâru'l-hadîs, 1382/1963.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Rüstem et-Taberî es-Sağîr, *Delâilü'l-imâme* (thk. el-Kısmu'd-dirâsâtî'l-İslâmiyye), Kum: Müessesetü'l-bi'se, 1413/1993.
- Tabersî, Ebû Mansûr Ahmed b. Ali b. Ebî Tâlib et-Tabersî, *el-İhticâc*, Beyrut: Menşurâtü müesseseti'l- a'lemî li'l-matbûât, 1401/1981.
- Tabresî, el-Mirzâ eş-Şeyh Hüseyin en-Nûrî et-Tabresî, *Hâtimetu Müstedreki'l-vesâil* (thk. Müessesetü Âli Beyt li ihyai't-turâs), Beyrut, 1429/2008.
- Tefrişî, Mustafa b. el-Hüseyin el-Hüseyinî et-Tefrişî, *Nakdu'r-ricâl*, Kum: Müessesetü Ehl-i Beyt li ihyati't-turâs, 1376/1957.
- Tirmizî, Muhammed b. 'Îsa b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî el-Câmi' el-Muhtasar mine's-süneni an Rasûlillahi ve ma'rifeti's-sahîhi ve'l-mu'alleli ve mâ 'aleyhi'l-'ameli* (thk. Muhammed Nâsiruddin el-Bânî), Riyâd: Mektebetü'l-me'ârif li'n-neşr ve't-tevzî', ts.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan b. Alî et-Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl* (nşr. Cevâd el-Kayyûmî el-İsfehânî), Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1427/2006.
- , *Fihristu't-Tûsî* (nşr. Muhammed Sadık), Necef: Mektebetü'l-Murtezaviyye, ts.
- , *Ricâlu't-Tûsî* (thk. Cevâd el-Kayyûmî el-İsfehânî), Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, ts.
- , *Kitâbu'l-emâlî*, Tahran: Dâru'l-kitâbi'l-İslâmiyye, 1381/1962.
- Türkmenîz, Hüseyin Ali, “Hadis-i Levh-i Fâtîma ve nüktehâ-yi der şerh-i ân”, *Ulûm-u Hadîs*, h.ş. 1376/1379/1960, s. 245-258.
- Uyar, Gülgün, *Ehl-i Beyt İslâm Tarihinde Ali-Fâtîma Evlâdı*, İstanbul: İFAV Yay., 2011.
- Yâkut el-Hamevî, Şihâbüddin Ebu Abdulah Yâkut b. Abdillâh el-Hamevî, er-Rûmî el-Bağdâdî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut: Daru Sadr, ts.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “İbn Şâzân en-Nîsâbü'rî”, *DİA*, İstanbul, 1999, XX, 370-371.
- Yılmaz, Abdülkadir, “Selmân el-Fârisî'nin Hayatı ve İslâm Tarihindeki Yeri ve Tesirleri” (yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Yurdagür, Metin, “Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf”, *DİA*, İstanbul, 1989, II, 330-332.
- Zehebi, Şemseddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, y.y., Müessesetü'r-risâle, ts.

ÖZGEÇMİŞ

1992 yılında Gaziantep’te doğdu. 2010 yılında Mehmet Hayri Akınal Anadolu İmam-Hatip Lisesi’nden, 2015 yılında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. Ağustos 2015’te Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Hadis Ana Bilim Dalı’na ÖYP kapsamında Araştırma Görevlisi olarak atandı. Eylül 2015’te Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisans eğitimine başladı. Halen Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır.

